

მნლაინ

არქეოლოგია

• ინტერვიუ	4
• არქეოლოგიური დაიჯესტი	6
• დეხვირი - ოქტომბერი 2012	6
• გოლნისი - იანვარი 2013	7
• ზირბითი - აპრილი - 2013	8
• დვანი - აპრილი-მაისი - 2013	10
• ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენა	12
• ბრინჯაოს ხანის სამლოცველო ივრის ჭაღებში	12
• სტატიები	14
• წინასიტყვაობა	14
• მეფე ფლავიუს დაღის ვინაობისთვის	20
• კენოთაფის გამართვის ტრადიცია საქართველოში	60
• კვართი და სხვა სამოსელი საერთო კავკასიურ ფუძე-ენაში	84
• ნეკრესის ნაძალაძარი	94

• პროექტი	118
• დედოფლის გორა	118
• სტუდენტური გვერდი	130
• გაიცანით საქართველო	136
• დვანი	136
• ლეჩხუმი	144
• წყალტუბო	150
• ზღუდარი	156
• საინტერესო გამოცემები	157
• ერამიკული ნაკეთობანი შუა საუკუნეების საქართველოში	160
• გიბლიური არქეოლოგია	162
• ქართული არქეოლოგიის კვალდაკვალ	164
• ინტერდისციპლინარული არქეოლოგია II	168
• კოლხოლოგიური ნარკვევები, II	170
• რედაქციისგან	172

ყდაზე: ოქროს რიტონი თავილონიდან, II საუკუნე.

არტეფაქტის ფოტო ქვეყნდება ზუგდიდის მუზეუმის ექსკლუზიური ნებართვით

ინტერვიუ საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული

“კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოსთვის ყველა დარგი პრიორიტეტული უნდა იყოს”

- ბატონო მერაბ, იქნება თუ არა არქეოლოგია კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს ერთ-ერთი პრიორიტეტი?

- ბუნებრივია, ყველა ის სფერო, რომელსაც კულტურული მემკვიდრეობა მოიცავს - არქეოლოგია, ხუროთმოძღვრება, კედლის მხატვრობა და სხვ. სააგენტოსთვის პრიორიტეტული იქნება, ვფიქრობ, რომელიმე ერთი მიმართულების გამოკვეთა მართებული არ არის, რადგან სწორედ ყოველი მათგანი ერთად ქმნის საქართველოს კულტურულ მემკვიდრეობას, შესაბამისად, კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოსთვის ყველა დარგი პრიორიტეტული უნდა იყოს.

- სააგენტო ყოველწლიურად გამოსცემს ჟურნალ “ონლაინ არქეოლოგიას“, ბუკლეტებს, გზამკვლევებს და ა.შ. მიგაჩნიათ თუ არა, რომ კულტურული მემკვიდრეობის პოპულარიზაცია, ინფორმაციული მართვის ბერკეტების ინტენსიურად ამოქმედება სააგენტოს საქმიანობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საყრდენია და როგორ გაგრძელდება მუშაობა ამ მიმართულებით?

- დღეს, როდესაც მსოფლიომ ამ სფეროში განვითარების უმაღლეს დონეს მიაღწია, ვთვლი, რომ ნაყოფიერი მუშაობის ყველაზე მნიშვნელოვანი საყრდენი სწორედ ინფორმაციის მოპოვებისა და გაცემის ოპერატიულობაა. სააგენტო აუცილებლად ინტენსიურად წარმართავს მოღვაწეობას ამ მიმართულებით.

- როგორ უნდა შეეწყოს ხელი სამეცნიერო მუშაობის განვითარებას?

- ბუნებრივია, ერთი ადამიანი ყველა დარგის სპეციალისტი ვერ იქნება და არც მე ვარ გამონაკლისი, ამიტომ ვფიქრობ, საჭიროა სპეციალისტებთან კოორდინირებული მუშაობა, გარდა ამისა, სამეცნიერო-პოპულარული წიგნების გამოცემა და სხვა აქტივობები.

- არის თუ არა უკვე დაგეგმილი კონკრეტულად რომელიმე სამეცნიერო-პოპულარული წიგნის გამოცემა?

- დიახ. ჩვენ გამოვაცხადეთ ტენდერი რამდენიმე ახალ გამოცემაზე. ანუ, გეგმით განსაზღვრულ ჟურნალებს, გზამკვლევებსა და ბუკლეტებს დავამატეთ გ. აბრამიშვილის “ატენის სიონი“, თ. მგალობლიშვილის წიგნების კომპლექტი “ახალი იერუსალიმები საქართველოში“ და “ოქროს ოთხთავი,“ საჭიროდ მიმაჩნია, არა მხოლოდ წიგნების, არამედ კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის დარგის მეცნიერთა ნაშრომების პუბლიკაცია, რასაც ჩვენ ვეცდებით, რომ აუცილებლად განვახორციელოთ.

დეხვირი - ოქტომბერი 2012

სოფელ დეხვირის მცხოვრებმა მურად სილაგაძემ საკუთარ კარ-მიდამოში შემთხვევით აღმოაჩინა ბრინჯაოს ხარის მცირე ზომის ქანდაკება, რომელიც საქართველოს ეროვნულ მუზეუმს გადასცა.

ახალი ექსპონატი (ბრინჯაოს ხარის მცირე ზომის ქანდაკება) გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის კოლხური კულტურის ე.წ. ზოომორფული მცირე პლასტიკის ერთ-ერთი შესანიშნავი ნიმუშია.

კოლხური კულტურა, რომელიც საქართველოს დასავლეთ ნაწილს მოიცავ-

და (თავისი ლოკალური კერებითა და ინფილტრაციის ზონებით), აღმოცენებული იყო მძლავრ მეტალურგიულ ბაზაზე. ლეჩხუმი (მთიანი კოლხეთი) კი ამ მეტალურგიული ბაზის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს რეგიონადაა აღიარებული. „დეხვირის ბრინჯაოს ხარიც“ სწორედ კოლხური ბრინჯაოს მეტალურგიის შესანიშნავი ნაკეთობაა. ბრინჯაოს ხარის მსგავსი ქანდაკებები ცნობილია კოლხური კულტურის ძვ.წ. VIII-VII სს-ის ძეგლებიდან (ურეკის, ერგეტის, თლიას სამაროვნები, აფხაზეთი, რაჭა) და სულ რამდენიმეა აღმოჩენილი. ისინი არც ერთი

დ ა ი ჯ ე ს ტ ი

არ არის ერთმანეთის სრული ანალოგი. „დებვირის ბრინჯაოს ხარიც“ განსხვავებულია და ამით უნიკალურიც.

ბრინჯაოს ხარის ქანდაკება ლეჩხუმში პირველად აღმოჩნდა და იგი, „ცაგერის განძის“ საქვეყნოდ ცნობილ ბრინჯაოს მხედრის ქანდაკებასთან ერთად, ქართული არქეოლოგიის უძვირფასესი მონაპოვარი და ცაგერის ისტორიული მუზეუმის კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი შენაძენია.

ნინო სულავა, ნუგზარ კოპალიანი

ბოლნისი - იანვარი 2013

ამა წლის 25 იანვარს საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულმა სააგენტომ მიიღო ბოლნისის ეპარქიის ეკლესია-მონასტრების განაშენიანების ფონდის თავმჯდომარის, ბ-ნ დავით ჯურხადის წერილი იმის შესახებ, რომ ბოლნისის სიონის ეზოში მიწის სამუშაოების დროს აღმოჩენილა მონეტა და წარწერიანი ქვა.

27 იანვარს საქართველოს კულტურული მემკვიდრეო-

ბის დაცვის ეროვნული სააგენტოს არქეოლოგიური მემკვიდრეობის მართვის ცენტრის უფროსი იულონ გაგოშიძე ბოლნელ ეპისკოპოსს, მეუფე ეფრემს ეწვია. მეუფემ წარმოადგინა ბოლნისის სიონის ეზოში აღმოჩენილი სპილენძის მონეტა - 1749 წელს, თბილისში თეიმურაზ II-ის სახელით მოჭრილი ფული. მონეტა უპოვიათ ტაძრის ჩრდილოეთით 5 მ მანძილზე. ამავე ეზოში კიპარისების დარგვის დროს, აღმოჩენილა წარწერიანი ქვებისა და სტელეების რამდენიმე ფრაგმენტი, რომლებიც ტაძარში ინახება. ყველა ეს ფრაგმენტი ადრეული შუა საუკუნეებისაა, რაზეც აშკარად მეტყველებს რელიეფური მთავრული ასო-ნიშნები.

ზირბითი - აპრილი - 2013

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს არქეოლოგიური მემკვიდრეობის მართვის ცენტრს წერილით მიმართა თეთრიწყაროს მუნიციპალიტეტის, სოფელ ზირბითის მცხოვრებმა, ლედი ნიკლაურმა და გვაცნობა, რომ მისი ყურადღება მიიქცია სოფლის მახლობლად არსებულმა გორამ, სადაც მინის სამუშაოების დროს თიხის ჭურჭლის ნატეხები უპოვია.

ინფორმაციის შესამონმებლად ადგილზე გაემგზავრა არქეოლოგიური მემკვიდრეობის მართვის ცენტრის უფროსი იულონ გაგოშიძე.

გაირკვა, რომ გორის თხემზე ციკლოპური ციხე ყოფილა აგებული, რომელშიც შესასვლელი კარი აღმოსავლეთით იყო მოწყობილი. აქ შემორჩენილია დიდი ზომის ქვის ორი ორთოსტატი – მეგალითური კარის წირთხლები. გორის თხემს შემოუყვებოდა ბაზალტის დაუმუშავებელი ლოდებისგან შედგენილი 2,5-3 მეტრის სიგანის გალავანი, რომლისგანაც მხოლოდ რამდენიმე ადგილას გადარჩა მინაში მოქცეული მონაკვეთები. წალკის რაიონი გამორჩეულია მეგალითური-ციკლოპური ციხეებით.

ზირბითიც უშუალოდ ეკვრის ამ რაიონს და, ამდენად, ეს ციხეც მათთან საერთო კონტექსტში უნდა მოვიაზროთ. სავარაუდოდ, ისიც ბრინჯაოს ხანას ეკუთვნის.

დვანი - აპრილი-მაისი - 2013

დვანის ნეკროპოლის იმ ნაწილზე, რომელიც მოექცა დვანი-ტახტიძის გზის სამშენებლო დერეფანში გადარჩენილი არქეოლოგიური სამუშაოები ჩატარდა. ექსპედიციამ 2013 წლის 12 აპრილიდან - 3 მაისამდე შეისწავლა სხვადასხვა დროის 19 სამარხი და სამარხების ნაშთები. მოხდა სამარხების ფოტო და გრაფიკული ფიქსაცია, აღება, საველე დოკუმტაციის შედგენა. ნივთიერი მასალა ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მუზეუმს ჩაბარდა.

გათხრილი სამარხებიდან ერთი გვიანი ბრინჯაოს ადრეულ ეტაპს განეკუთვნება. 1, 5, 13 კი მეორე ათასწლეულის მინურულითა და პირველი ათასწლეულის დასაწყისით თარიღდება, ხოლო 4 სამარხი - ქ.წ VIII-VI საუკუნეებით.

სამარხებში აღმოჩნდა: თიხის ქურჭელი, ბრინჯაოსა და რკინის იარაღი, სარდიონისა და მინის მძივები, ოქროს ერთი სამკაული და ბრინჯაოს ზოდის ერთი ფრაგმენტი.

ბრინჯაოს ხანის სამლოცველო ივრის ქალებში

არსენ ხატიაშვილი

“ივრის ქალები,” იგივე “ყორულის ნაკრძალი” სამონადირეო მეურნეობაა, რომელიც საგარეჯოს მუნიციპალიტეტიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთით, დაახლოებით, 22 კმ-ით არის დაშორებული. იგი მდინარე ივრისა და პატარა მდინარე მღვრიეს შორის მდებარეობს.

ამ ადგილებს “ყურძნის ბაღებადაც” მოიხსენიებდნენ ველური ვაზის სიმრავლის გამო. ივრის ქალებში რამდენიმე პატარა ხევია (ერთ-ერთ მათგანში გოგირდიანი წყლები მოედინება), რომლებიც ერთიანდება და მდინარე იორს უერთდება.

2013 წლის წლის 2 იანვარს მონადირეებმა კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს წარმომადგენლობას ივრის ქალებში არქეოლოგიური აღმოჩენის შესახებ შეატყობინეს. ვითარების ადგილზე შესასწავლად გაემგზავრა კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს უჯარმის მუზეუმ-ნაკრძალის მონიტორინგის სამსახურის სპეციალისტი არსენ ხატიაშვილი.

აღმოჩენა

გაირკვა, რომ ერთ-ერთი პატარა ხევის ნაწილი ჩამონგრეულა და თავზე ზედაპირიდან 1 მ 60 სმ სიღრმეზე არქეოლოგიური ნაშთები გამოჩენილა. ეს არის მცირე ზომის კერამიკული ჭურჭელი და საქონლის თავის ქალა. ჭურჭელი მიჯრით ეწყო, ნაწილი კი მიწიდან ამოსულ წყალში ჩაცვენილა.

კერამიკული ნაწარმი მთლიანად აიკრიფა და კამერალური დამუშავებისთვის გადაეცა კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულ სააგენტოს.

აშკარაა, რომ აქ ბრინჯაოს ხანის ისეთივე სამლოცველო უნდა ყოფილიყო, როგორებიც შილდასა და მელიღელეშია შესწავლილი. რეალურად, ეს ჭურჭლის მინიატურული მოდელებია, რომლებიც ჩვენს წინაპრებს ქ.წ. II ათასწლეულის ბოლო საუკუნეებში შეუწირავთ ღმერთებისათვის. თიხის ნაწარმის გარდა, ასეთ სამლოცველოებში ბრინჯაოს იარაღის მინიატურულ ასლებსაც სწირავდნენ.

ივრის ჭალების არქეოლოგიური მასალა გარეცხვა-კონსერვაციის შემდეგ დასაცავად გადაეცემა საგარეჯოს მხარეთმცოდნეობის მუზეუმს.

მეფე ფლავიუს დადის ვინაობისთვის

იულონ გაგოშაძე, სოსო მარგიშვილი

წინასიტყვაობა

სოსო მარგიშვილს, ჩემს თანაავტორს, ადრეც ვიცნობდი, მაგრამ განსაკუთრებულად დაგუახლოვდი 1987 წლის სექტემბერში, ვანის სიმპოზიუმზე, როდესაც მასპინძლებმა ღამის გასათევად ერთი ოთახი დაგვითმეს. საუბარში თითქმის დაგვათენდა და ისიც გაირკვა, რომ საქართველოს ისტორიის ბევრ საკითხზე ჩვენი თვალსაზრისი ემთხვეოდა. სწორედ მაშინ შევთანხმდით, რომ ერთად დავწერდით გამოკვლევას ფლავიუს დადის შესახებ.

1988 წელს გამოკვლევა დასრულებული გვექონდა თითქმის იმ სახით, როგორითაც ახლა იბეჭდება. გადავწყვიტეთ, გამოქვეყნებამდე მოხსენებად წაგვეკითხა კოლეგებისთვის. მოხსენება წავიკითხეთ არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის სააქტო დარბაზში და მას დიდი წარმატება ხვდა წილად, ამის შემდეგ გადავწყვიტეთ მისი გამოქვეყნება. სტატია სამ ეგზემპლარად რემინგტონზე გადავაბეჭდინეთ და დავიწყე უცხოენოვანი სქოლიოების შეტანა ტექსტში, მაგრამ ამ მექანიკური საქმის დასრულება ვეღარ მოვახერხე.

1988 წლის ბოლოს დაწყებული საპროტესტო აქციები 1989 წლის 9 აპრილით დაგვირგვინდა. სამეცნიერო კვლევებისთვის თითქმის აღარავის ეცალა. 1991-1994 წლებში ვერც მე და, მით უმეტეს, ვერც სოსო, ცხადია, ხელნაწერისთვის ვერ

მოვიცლიდით. შემდეგ კი, როდესაც ცხოვრება ოდნავ დაწყნარდა და ტკივილებიც ცოტა მინელდა, ხელნაწერიც და გადაბეჭდილი ეგზემპლარებიც სადღაც თვალს მიეფარა. სოსომ რამდენჯერმე მისაყვედურა - რატომ არ ვაქვეყნებდით ერთობლივ სტატიას.

სულ ახლახან, როდესაც ჩემმა ასაკმა მაიძულა, საკუთარი არქივის მონესრიგებაზე მეზრუნა, სტატიის ხელნაწერსა და გადაბეჭდილ ეგზემპლარებსაც მივაგენი. გადავწყვიტე, შევასრულო ჩემი გარდაცვლილი უმცროსი მეგობრისა და თანაავტორის სურვილი - გამოვაქვეყნო ეს წერილი.

მართალია, 1990 წლის შემდეგ რამდენიმე სტატია დაიბეჭდა ფლავიუს დადის შესახებ და ისიც მართალია, რომ ახლა რომ ვწერდეთ ამ სტატიას, ალბათ, ცოტა სხვანაირად დავწერდით, მაგრამ წერილს ვაქვეყნებ იმ სახით, როგორც ის 1988 წელს დაინერა. არც ერთი სიტყვა არ შემიცვლია, სტატიაში გამოთქმული ის ვარაუდიც კი დავტოვე, თითქოს დედოფლის გორის სასახლე ალანთა შემოსევას ემსხვერპლა, თუმცა 2007 წლის გათხრებმა სრული უეჭველობით დაამტკიცა, რომ სასახლე დაანგრია მიწისძვრამ და არა მტერმა. ერთადერთი ცვლილება წმინდა ტექნიკური ხასიათისაა: ციტირებული ლიტერატურა სქოლიოებიდან ტექსტში გადავიტანე, თანამედროვე სტანდარტების შესაბამისად, და სტატიას გამოყენებული ლიტერატურის სია დავურთე.

ცხადია, არ ვუთითებ იმ ლიტერატურას ფლავიუს დადის შესახებ, რომელიც ჩვენი სტატიის დაწერის შემდეგ გამოქვეყნდა, თუმცა ამ წინასიტყვაობაში მოვიხსენიებ.

1993 წელს ეგზეტერის უნივერსიტეტის (დიდი ბრიტანეთი) პროფესორმა დევიდ ბრაუნდმა გამოაქვეყნა სტატია “მეფე ფლავიუს დადესი” (David Braund. King Flavius Dades. *Zeitschrift für Papirologie und Epigraphik*, Band 96, Bonn, 1993, გვ. 46-50). დ. ბრაუნდი წერს, რომ ფლავიუს დადესი, რომის მოქალაქე, უფრო იბერიის მეფე უნდა ყოფილიყო, ვიდრე რომელიმე სხვა მცირე აღმოსავლური პოლიტიკური ერთეულისა, მაგრამ ვერ ხედავს წყვეტილს ქართლის (იბერიის) მეფეთა სიაში ნერონისა და ტრაიანეს ზეობებს შორის შუალედში და სამარხისა და ლანგრის თარიღის (მისი აზრით, III საუკუნე) გათვალისწინებით მიაჩნია, რომ ფლავიუს დადესს ფლავიუსობა შესაძლოა მემკვიდრეობით გადასცემოდა, თუკი სამარხი არ არის IV საუკუნის, როდესაც ეს პოტეპი - დადესს იმპერატორ კონსტანტინეს ოჯახისგან შეეძლო მიეღო.

1994 წელს გამოქვეყნებულ წიგნში (David Braund. *Georgia in Antiquity. A History of Colchis and Transcaucasian Iberia 550 BC - AD562*, Oxford, p.229) წერს, რომ მეფე ფლავიუს დადის დადასტურება გვიან III-IV საუკუნეთა კონტექსტში მიუთითებს ფლავიუსების გავლენაზე I საუკუნეში, თუმცა იბერიის სამეფო ოჯახს ხანგრძლივად შეუნარჩუნებია რომის მოქალაქეობა ფლავიუსების (ისე, როგორც იულიუსებისა და კლავდიუსების) მფარველობის ქვეშ.

მეფე ფლავიუს დადის სახელი ფიგურირებს თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორის, თედო დუნდუას იმ ნაშრომის სა-

თაურში, რომელიც მან უცვლელი სახით სამჯერ გამოაქვეყნა 2002-2012 წლებში - [Tedo Dundua. Publicius Agrippa, Flavius Dades and a Dual Citizenship - a Pattern for Europe in Future? in caucasica v.5, Tbilisi, 2002, pp. 57-62. Tedo Dundua. Publicius Agrippa, Flavius Dades and a Dual Citizenship - a Pattern for Europe in Future? Georgians and Roman Frontier Policy in the East, Tbilisi 2003. pp.3-6. Tedo Dundua. Publicius Agrippa, Flavius Dades and a Dual Citizenship - a Pattern for Europe in Future? in T.Dundua Georgia within the European Integration, Part2 Romans and the Georgians, Tbilisi, 2012, pp..22-30]. თ. დუნდუას ფლავიუს დადის ისე, როგორც პუბლიკიოს აგრიპას არსებობა ძველ საქართველოში აინტერესებს მხოლოდ რომთან და საერთოდ ევროპასთან საქართველოს ურთიერთობის თვალსაზრისით, ხოლო რაც შეეხება ქრონოლოგიას იგი ეთანხმება ბრაუნდის მოსაზრებას იმის თაობაზე, რომ ფლავიუს დადესი II-III საუკუნეების იბერიის მეფე უნდა ყოფილიყო, რომელსაც რომის მოქალაქეობა და სახელი ფლავიუსი მემკვიდრეობით ერგო ვესპასიანეს ან დომიციანეს დროინდელი წინაპრისგან.

გაცილებით ვრცელი და ინფორმაციულია სტატია ფლავიუს დადის შესახებ, რომელიც რუსეთის არქეოლოგიის ინსტიტუტის უფროსმა მეცნიერ-თანამშრომელმა არჩილ ბალახვანცევმა 2005 წელს გამოაქვეყნა [А.С. Балахванцев. Царь Флавий Дад. Нумизматика и эпиграфика, том XVII, 2005, გვ. 44-53]. ბალახვანცევი კრიტიკულად განიხილავს უფრო ადრე დაბეჭდილ ყველა მოსაზრებას, რომლებიც ფლავიუს დადს ეხება; საფუძვლიანად უარყოფს არმაზისხევის 3 სა-

მარხის IV საუკუნით დათარიღების შესაძლებლობას, არქეოლოგიურ და ნერილობით წყაროებზე დაყრდნობით, ეჭვქვეშ აყენებს წარწერიანი ლანგრის სამეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრებულ თარიღს და თვით დათარიღების მეთოდსაც; ამტკიცებს, რომ დად-ი ფართოდ გავრცელებული სახელი იყო ჩვენი ნელთალრიცხვის პირველ საუკუნეებში და ასაბუთებს, რომ ფლავიუს დადი ფარნავაზიანთა დინასტიის წარმომადგენელი იყო და იბერიაში მეფობდა I საუკუნის ბოლოს ან II საუკუნის დასაწყისში.

ბალახვანცევის ამ სტატიაში გამოთქმულ თითქმის ყველა მოსაზრებას ჩვენც - მე და სოსო მარგიშვილიც - ხელს მოვანერდით, ჩვენს სტატიაშიც იგივე საკითხებია წამოჭრილი და მსგავსი დასკვნებია გამოტანილი, მაგრამ არის ფლავიუს დადის პრობლემის ერთი ასპექტი, რომელსაც ჩვენ ვერ შევხებით სათანადო კომპეტენციის უქონლობის გამო და ვენდეთ ს. ყაუხჩიშვილის ავტორიტეტს, რომლის დასკვნაც არ ეწინააღმდეგებოდა ჩვენს დასკვნებს. არჩილ ბალახვანცევი კი კლასიკური ეპიგრაფიკის სპეციალისტია და მან შეძლო ეჩვენებინა, რომ ბერსუმას ლანგარზე დატანილი ბერძნული წარწერა შესრულებულია მცხეთაში აღმოჩენილ 75 წლის ვესპასიანეს წარწერასა და II საუკუნის შუა ხანების არმაზის ბილინგვას შორის პერიოდში, ე.ი. I საუკუნის ბოლოს ან II საუკუნის დასაწყისში.

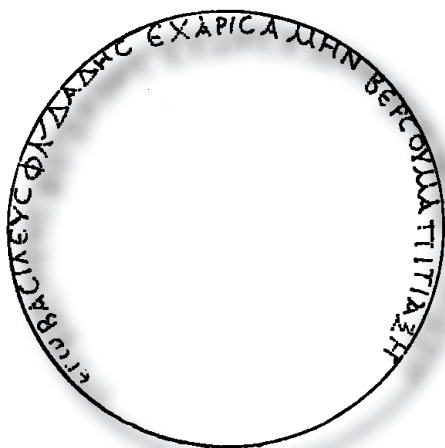
იულონ გაგოშიძე

არმაზისხევი ვერცხლის ლანგარი

არმაზისხევი ვერცხლის ლანგარის დეტალები

წარწერა არმაზისხევი ვერცხლის ლანგარზე

არმაზისხევის პიტიახშთა ნეკროპოლის N3 სამარხში აღმოჩენილია ბერძნულნარნერიანი ვერცხლის ლანგარი [მცხეთა I. 1995:53,სურ.26.]. ნერტილოვანი პუნქტირით შესრულებული ნარნერა გარს შემოუყვება ლანგრის ქუსლს და კარგად იკითხება. აკად. ს. ყაუხჩიშვილმა იგი შემდეგნაირად თარგმნა: “მე, მეფე ფლავიუს დადესმა ვაჩუქე [ეს ლანგარი] ბერსუმა პიტიახშს.” [ყაუხჩიშვილი ს. 1941: 170-171]. აღნიშნულ ნარნერას თითქმის ასევე თარგმნიან პ.ინგოროყვა, გ.წერეთელი და თ.ყაუხჩიშვილი [ინგოროყვა 1978:488; წერეთელი 1948:50; ყაუხჩიშვილი თ., 1971: 25.]. ნარნერის ერთი სიტყვის -*εχαρισματα*-ის წაკითხვასთან დაკავშირებული არსებული მცირე სხვაობა [მცხეთა I, 1955:53; აფაქიძე 1963:144-145.] ნარნერის შინაარსს არ ცვლის. მის მიხედვით ბერსუმა პიტიახშს მეფე ფლავიუს დადისგან მიუღია ვერცხლის ლანგარი.

ნარნერაში დაქარაგმებულია მხოლოდ ერთი სიტყვა “Φλ” ეს ქარაგმა უშუალოდ მოსდევს მეფეს “ბასილევსს” და უკვე ამითაც ჩანს, რომ დაქარაგმებულია მეფის სახელი. აღნიშნული ასონიმებისაგან შემდგარი ქარაგმა თავიდანვე გახსნილი იქნა, როგორც ფლავიუსი. მხოლოდ იმ ფაქტის აღნიშვნაც, რომ დასახელებულ მეცნიერთაგან არც ერთს ეჭვი არ შეჰპარვია ამგვარი წაკითხვის სისწორეში, მიუთითებს, რომ ნარნერაში მოხსენიებული მეფე ნამდვილად იწოდებოდა ფლავიუსობით, მიუხედავად იმისა, რომ რომაული სახელის მქონე მეფესთან შეხვედრა ქართლის (იბერიის) სამეფოში, ერთი შეხედვით, მოსალოდნელი არ უნდა ყოფილიყო. სახელ ფლავიუსის ამგვარ დაქარაგმებას მრავალრიცხოვანი ანალოგია აქვს I-III საუკუნეების, როგორც ბერძნულ ისე, ლათინურ ნარნერებშიაც: ეს სახელი, როგორც წესი ქარაგმდებოდა პირველი

ორი ასოს საშუალებით [Федорова. 1969:74; Соломоник 1964:123; Соломоник 1983:39]. საერთოდ, რომაული სახელების დაქარაგმება ბერძნულ და ლათინურ ეპიგრაფიკაში საკმაოდ გავრცელებული მოვლენაა. ამასთანავე, თვალში საცემია ის გარემოება, რომ უპირატესად მოკლდებოდა ისეთი გავრცელებული სახელები, რომელთა სრული წაკითხვაც არავითარ ეჭვს არ იწვევდა. სახელთა ამ კატეგორიას, პირველ ყოვლისა, მიეკუთვნება რომაული საიმპერატორო სახელები: იულიუსი, კლავდიუსი, ავრელიუსი და სხვ. [Федорова. 1969:74; Соломоник 1964; Соломоник 1973:24, Соломоник 1983:39; Савостина 1977:133; ტაბ,3, :137-139, ტაბ.6.], ასეთივე სახელია ფლავიუსიც.

განსახილველი წარწერა საქართველოს ძველი ისტორიისთვის საყურადღებო მონაცემებს შეიცავს, იხსენიებს ორ ისტორიულ პირს, მეფე ფლავიუს დადსა და პიტიახშ ბერსუმას, რომელთაც სხვა წყაროებიდან არ ვიცნობდით. ბერსუმა პიტიახშის შესახებ თითქმის უყოყმანოდ შეიძლება ითქვას, რომ იგი იბერიელი დიდებულია. პიტიახშთა ინსტიტუტი ახ.წ. I საუკუნეების დროინდელ ქართლის (იბერიის) სამეფოში არსებული მყარი სოციალური კატეგორია იყო [გამსახურდია, 1970] და არქეოლოგიური გათხრებისა თუ შემთხვევითი მონაპოვრის წყალობით ჩვენთვის რამდენიმე იბერიელი პიტიახშის სახელიც არის ცნობილი. ამდენად, არც ბერსუმას იბერიელობაში ეჭვის შესატანად გვაქვს რაიმე რეალური საფუძველი.

რაც შეეხება წარწერაში მოხსენიებულ მეორე პირს, წარწერის პირველ შემსწავლელთაგან ერთსულოვნად იყო მიჩნეული, რომ ფლავიუს დადი იბერიელი მეფე იყო, ხოლო რომაული სახელი

ვერცხლის ლანგარი ბერთუვილიდან

1

ვერცხლით დაფარული ბრინჯაოს ლანგარი არლიდან (oliver 1977, Pl.

მას იმპერატორ ფლავიუსებისაგან ჰქონდა მიღებული [ყაუხჩიშვილი ს. 1941:171; ინგოროყვა 1978:493; წერეთელი 1958:50; ყაუხჩიშვილი თ. 1971:26.]. ფლავიუს დადის პიროვნების დასადგენად უფრო შორს წავიდა პ. ინგოროყვა. მან ფლავიუს დადი მიიჩნია ქართული წყაროებით ცნობილ ქართლის მეფე ქარძამად (იგივე ქართამი) [ინგოროყვა 1978:493.]. ისტორიულ ლიტერატურაში ინგოროყვას მოსაზრება არ გაიზიარეს [აფაქიძე. 1963:146-147, ყაუხჩიშვილი თ. 1971:26; Мачабели 1976:41, სურ.31.]

2

შაორსის განძი

3

ვერცხლის ლანგარი ჰილდესჰაიმიდან (Strong 1966. Pl.

სახელი ფლავიუსი რომის ფარგლებს გარეთ გავრცელებას იწყებს ახ.წ. I საუკუნის 70-იანი წლებიდან, რომის საიმპერატორო ტახტზე ვესპასიანე ფლავიუსის ასვლის დროიდან [Ростовцев 1916]. ერთ-ერთი პირველი, ვინც ამ სახელით იწოდა იყო ცნობილი ებრაელი ისტორიკოსი იოსებ ფლავიუსი [ყაუხჩიშვილი თ. 1983:13]. რომაული სახელები (მათ შორის ფლავიუსიც) ელვისებური სისწრაფით ვრცელდებოდა რომის მიერ დაპყრობილ ან მისი გავლენის ქვეშ მოქცეული ქვეყნების მოსახლეობაში. ამ ვითარების ამსახველი საუკეთესო მაგალითია ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთი, სადაც ახ.წ. პირველ

4

22

საუკუნეებში რომაული სახელების საკმაოდ მაღალი პროცენტიაა დადასტურებული [Книпович 1968:129 და შემდეგ]. აქ გავრცელებული რომაული სახელებიდან განსაკუთრებული პოპულარობით სარგებლობდა საიმპერატორო სახელები: ტიბერიუსი, იულიუსი, კლავდიუსი, ტიტე ფლავიუსი, მარკუს ავრელიუსი, ულპიუსი და სხვ. [Книпович 1968:190 და შემდეგ] რომაული სახელები ძირითადად საზოგადოების მაღალ ფენებში ვრცელდებოდა, მაგ. ხერსონესში ერთ-ერთი წარჩინებული საგვარეულოს წარმომადგენელთა უმრავლესობა ახ.წ. I საუკუნის ბოლო მეოთხედისა და II საუკუნის განმავლობაში იწოდებოდა ტიტე ფლავიუსებად, ამ ორმაგ რომაულ სახელს კი ბოლოში ერთვოდა საკუთარი სახელი. მაგალითად, ტ. ფლ. არისტონი, ტ. ფლ. აგეპოლისი, ტ. ფლ. პარვენოკლი და სხვ. [Соломоник 1973:38-41].

რომაული სახელების გავრცელებას კონკრეტული მიზეზები განაპირობებს. არარომელები რიგ შემთხვევაში რომაულ სახელს იკუთვნებდნენ რომის მოქალაქეობის მიღების სურვილით. ზოგ შემთხვევაში რომაული სახელების გავრცელებას მოდაც განაპირობებდა [Книпович 1968:193-194; Шелов 1972 - 252; Савостина 1977:133]. სრულიად განსხვავებული საფუძველი და მიზანი ჰქონდა რომაული სახელების მიმღებ ამა თუ იმ ქვეყნის მეფეს. მეფეებისთვის რომაული სახელების მიღება ყოველთვის კონკრეტული პოლიტიკური ვითარებით იყო გამოწვეული და პირველ რიგში გარკვეული დიპლომატიური აქტი გახლდათ. ამგვარი სახელის მიღებით იმპერიაზე ამა თუ იმ სახით დამოკიდებული ან იმპერიის გავლენის ქვეშ მყოფი ქვეყნის მეფე გამოხატავდა თავის ვასალურ, ან კეთილმოკავშირულ დამოკიდებულებას რომისადმი. ყოველივე ეს კარგად

დასტურდება რომთან ურთიერთობაში მყოფი სხვადასხვა ქვეყნის მაგალითებზე.

როგორც ცნობილია, მითრიდატე ევპატორის ომების შემდგომ ხანაში ბოსფორის სამეფო რომის იმპერიის უშუალო გავლენის ქვეშ მოექცა, ამ გავლენის შედეგი იყო ის ფაქტი, რომ ბოსფორის მეფე ასპურგმა იმპერატორ ტიბერიუსისა და საიმპერატორო დინასტიის იულიუსების პატივსაცემად მეორე სადინასტო სახელად მიიღო ტიბერიუს იულიუსი [Гайдукевич 1949:324; Шелов 1984:19] [Гайдукевич 1984:19]. ბოსფორის მეფის მიერ ამ სახელის მიღება ასახავდა რომსა და ბოსფორის სამეფოს შორის დამყარებულ პოლიტიკურ ვითარებას. რამდენადაც ახ.წ. პირველ საუკუნეებში რომის გავლენა ბოსფორის სამეფოზე არ შესუსტებულა, ამდენად ბოსფორელი მეფეებიც საუკუნეების განმავლობაში ოფიციალურ დოკუმენტებსა თუ მათი სახელით მოჭრილ მონეტებზე საკუთარი, ადგილობრივი სახელების გარდა, ძალზედ ხშირად იწოდებოდნენ ტიბერიუს-იულიუსებად [Фролова 1968:44, 49, 56; Болтунова 1971:3-4, 7-8.; Фролова 1968:62 და შემდეგ].

რომაული საიმპერატორო სახელის მიღების განსხვავებულ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე არმენიის სამეფოში. როგორც ცნობილია, საუკუნეთა განმავლობაში არმენია რომსა და პართიას შორის ომის საბაბი იყო [Момзен 1949, Момзен 1949:331 და შმდ. 20. იხ. იქვე, გვ. 366-368; Тревер 1953: 226-237]. ამ ომების შედეგად არმენიის ტახტზე ერთმანეთს ენაცვლებოდნენ რომისა და პართიის მიერ დასმული პრეტენდენტები. არმენიისთვის წარმოებული ბრძოლის ერთ-ერთი ეტაპი იყო ომი რომსა და პართიას შორის, II საუკუნის 60-იან წლებში, მარკუს ავრელიუსის მმართველობის (161-180 წწ.)

საწყის პერიოდში [Тревер 1953:366-368; 226-237]. ამ ომის პირველი ეტაპი პართიის უპირატესობით წარიმართა და არმენიის ტახტზე დაჯდა პართელი მეფისწული პაკორი, რომლის მეფობაც სულ ორიოდე წელიწადს გაგრძელდა. 163 წელს პაკორი ტახტიდან ჩამოაგდეს რომაელებმა და სომხეთში გამეფდა რომაელთა კანდიდატი სოემი [Тревер 1953: 234-237].

არმენიის მეფე პაკორთან დაკავშირებით განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ბერძნულ ენაზე შესრულებული საფლავის ქვის წარწერა, რომელიც აღმოჩენილი იქნა რომში ჯერ კიდევ XVI საუკუნეში. ეპიტაფია იუწყება, რომ დიდი არმენიის მეფემ ავრელიუს პაკორმა უყიდა ეს სარკოფაგი თავის ძმას ავრელიუს მერიტატს (იმავე მითრიდატეს). როგორც გაარკვია კ.ტრევერმა, ავრელიუს პაკორი და 161 წელს სომხეთში გამეფებული პართელი მეფისწული პაკორი ერთი და იგივე პიროვნებაა [Тревер 1953:234-237]. როგორც ვხედავთ, არმენიის ყოფილი მეფე და მისი ძმა, საკუთარ სახელებთან ერთად ატარებდნენ მიღებულ რომაულ სახელს “ავრელიუსს”, ეჭვგარეშეა მათი თანამედროვე იმპერატორ მარკუს ავრელიუსის პატივსაცემად. ერთი შეხედვით, თითქოს მოულოდნელია, რომ რომის წინააღმდეგ მეომარ არშაკიდ პაკორს, რომელმაც სწორედ რომთან ომის შედეგად დაკარგა სომხეთში მეფობა, მიელო რომაელი იმპერატორის სახელი. მაგრამ თუ ჩავუკვირდებით, ამ ფაქტში მოულოდნელი არაფერი უნდა იყოს. პაკორისა და მისი ძმის მითრიდატეს მიერ სახელ ავრელიუსის მიღება კონკრეტული პოლიტიკური ვითარებით იყო განპირობებული: როგორც ჩანს, პაკორის დროს არმენიისთვის მიმდინარე ომისა, როდესაც ბრძოლის სასწორი რომაელთა მხარეს გადაიხარა და პართიის სამეფოს აღარ

შესწევდა ძალა, დაეცვა არმენიის ტახტზე თავისი დასმული მეფის ინტერესები, მაშინ პაკორმა ტახტის შესანარჩუნებლად რომაული ორიენტაცია ირჩია და სწორედ ამ პოლიტიკური კურსის ამსახველი უნდა იყოს ის ფაქტი, რომ რომში აღმოჩენილ ეპიტაფიაზე პაკორი და მისი ძმა მოიხსენიებიან ავრელიუსებად [Тревер 1953:238]. პაკორი იხსენიება, აგრეთვე, ჩრდილოეთ კავკასიაში, სტანიცა დახოვსკაიასთან ნაპოვნ ვერცხლის თასის წარწერაში. წარწერის მიხედვით, ეს თასი პაკორს, ისე როგორც, ფლავიუს დადს, საჩუქრად გაუცია: “მეფე პაკორისგან” - ასე აწერია თასს. თასის წარწერა პაკორის სომხეთში მეფობის, ანუ 161-163 წლებით თარიღდება [Тревер 1953:242-245]. როგორც ვხედავთ, პაკორი აქ რომაული სახელის გარეშეა მოხსენიებული და ეს გარემოება სრულიად ბუნებრივია, რამდენადაც სომხეთში მეფობისას პაკორი პართიის ინტერესებს იცავდა. ამგვარად, ვერცხლის თასის წარწერა არაპირდაპირ უნდა ადასტურებდეს ჯერ კიდევ ტრევერის მიერ გამოთქმულ აზრს, რომ პაკორს რომაული სახელი რომთან წარუმატებელი ომის დასასრულს უნდა მიეღო [Тревер 1953:240] და, აგრეთვე, იმ მოსაზრებასაც, რომ პაკორის მიერ ავრელიუსის სახელის მიღება მხოლოდ და მხოლოდ პოლიტიკური ვითარებით იყო ნაკარნახევი.

არმენიის ტახტზე, გარდა პაკორისა, რომაული საიმპერატორო სახელი უტარებია კიდევ ერთ მეფეს, პაკორის შემდეგ სამეფო ტახტზე ასულ სოემს. იგი ოფიციალურად იწოდებოდა, როგორც კაიუს იულიუს სოემი [Тревер 1953:235]. აქ თვალშისაცემია ის გარემოება, რომ სოემი ატარებს არა მისი თანამედროვე იმპერატორის, არამედ პოლიტიკური სცენიდან უკვე დიდი ხნის ჩამოსულ იულიუსთა დი-

ნასტიის საგვარეულო სახელს. ვფიქრობთ, რომ ეს გარემოება ადვილად ასახსნელია. საქმე ის არის, რომ სოემი დედით არშაკიდების შთამომავალი იყო, ხოლო მამის ხაზით სირიელი და ეკუთვნოდა ქალაქ ემესის მმართველ დინასტიას [Момзен 331, 366-368; Тревер 1953:235]. აქედან გამომდინარე, სრულიად დასაშვებად მიგვაჩნია, რომ სოემისთვის იულიუსების საგვარეულო სახელი ტრადიციული ყოფილიყო და იგი მას მემკვიდრეობით მიეღო ემესის მმართველები-სგან. როგორც ცნობილია, ემესა პომპეუსის ლაშქრობების დროიდან იყო მოქცეული რომის იმპერიის ფარგლებში [Машкин 1947:274] და სრულიად ბუნებრივია, რომ იულიუსების დინასტიის მმართველობის ხანაში (I საუკუნის 60-იანი წლების ბოლომდე) ემესის რომელიმე მმართველს ეს სახელი მიემატებინა თავისი საგვარეულო სახელისთვის, ხოლო ამის შემდგომ იგი ტრადიციული გამხდარიყო აღნიშნული დინასტიისთვის. ისიც გასათვალისწინებელია, რომ, ზოგიერთი წყაროს ცნობით, სოემი რომაელი სენატორიც იყო [Момзен 1949:367, სურ. 3; Тревер 1953:235], ე.ი. მას რომის მოქალაქეობა ჰქონდა მიღებული. ვფიქრობთ, ყოველივე თქმულის შემდეგ უნდა ჩანდეს, რომ სოემის მიერ რომაული სახელის ტარება, განსხვავებით პაკორისგან, განპირობებული უნდა ყოფილიყო არა არმენიის სამეფოში შექმნილი კონკრეტული სიტუაციით, არამედ სოემის საგვარეულოში არსებული ტრადიციითა და თვით სოემის რომის მოქალაქეობით.

გარდა ბოსფორისა და არმენიის სამეფოებისა, რომაული საიმპერატორო სახელები გვხვდება რომის გავლენის ქვეშ მოქცეულ რიგ ქვეყანათა მმართველ დინასტიებში. მაგ.: ყოფილ ნაბატევ-

ელთა სამეფოს ერთ-ერთი არაბული ტომის შეიხმა, სოაიდმა, იმპერატორ ადრიანეს პატივსაცემად მიიღო მისი სახელი და იწოდა ადრიან სოაიდად [Момзен 1949:429]. პალმირის სამეფო დინასტიის წარმომადგენლები III საუკუნის დასაწყისიდან - 70-იან წლებამდე იწოდებოდნენ სეპტიმუსებად (სეპტიმუს გაირანი, სეპტიმუს ოდენატი, სეპტიმუს ვაბალაატი, სეპტიმუს ზენობია და სხვ.) [Момзен 1949:384; Федорова 1979:180] და უეჭველია, რომ პალმირის მეფეებს ეს სახელი მიღებული ჰქონდათ იმპერატორ სეპტიმუს სევერუსის (193-211 წწ.) პატივსაცემად, მით უფრო, სევერუსის ცოლი იულია დომნა წარმოშობით იყო ქალაქ ემესიდან, რომელიც იმ პერიოდში პალმირის სამეფოს შემადგენლობაში შედიოდა [Момзен 1949:405; Федорова 1979:160].

წარმოდგენილი მაგალითები უნდა მოწმობდეს, რომ თავისი თანამედროვე რომაელი იმპერატორის სახელის მიღება ამა თუ იმ ქვეყნის მეფის მიერ ახ.წ. პირველ საუკუნეებში საკმაოდ გავრცელებული მოვლენა იყო. ამ ვითარებაზე დაკვირვებისას ინტერესს იწვევს ის მიზეზები, რომლებზეც იყო დამოკიდებული მიღებული სახელით სარგებლობის ხანგრძლივობა.

ბოსფორის სამეფო საგვარეულოში რომაული სახელი ტიბერიუს იულიუსი სამ საუკუნეზე მეტ ხანს ფიგურირებდა და ასპურგიანთა დინასტიაში თაობიდან თაობას გადაეცემოდა. ასევე თაობიდან თაობაზე გადადიოდა სეპტიმუსის სახელი პალმირის მმართველ დინასტიაშიც. სომხეთში კი რომაული საიმპერატორო სახელები დიდი ხნით არ დამკვიდრებულა, თუ არ ჩავთვლით მეფე სოემს, რომელიც არმენიის ტახტზე უკვე რომაული სახელით ავიდა, მას მხ-

ოლოდ პაკორი და მისი ძმა მითრიდატი ატარებდნენ, ისიც მცირე ხნით. ამ ქვეყნების მაგალითების გათვალისწინებით მიგვაჩნია, რომ რომაული სახელებით სარგებლობის ხანგრძლივობა ისე, როგორც მათი მიღება, პირველ ყოვლისა, და ძირითადად, განისაზღვრებოდა პოლიტიკური ვითარებით. კერძოდ კი, კონკრეტული ქვეყნის რომის იმპერიასთან ურთიერთობის სტაბილურობით. გარკვეული მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა, აგრეთვე, რომაული სახელის მიმღები მეფისა და იმ სამეფო დინასტიის ზეობის ხანგრძლივობასაც, რომელსაც რომაული სახელის მიმღები მეფე ეკუთვნოდა.

ცნობილია, რომ რომი დიდხანს ინარჩუნებდა სტაბილურ გავლენას ბოსფორის სამეფოზე და ბოსფორშიც ხანგრძლივად მეფობდა ასპურგიანების დინასტია, რომლის პირველმა წარმომადგენელმაც მიიღო რომაული, საიმპერატორო სახელი, რომელიც დინასტიის შემდგომმა წარმომადგენლებმა გაითავისეს იმდენად, რამდენადაც ის პოლიტიკური ვითარება, რომელმაც ბოსფორელ მეფეთაგან რომაული სახელის მიღება გამოიწვია, საუკუნეთა განმავლობაში ინარჩუნებდა სტაბილურობას. მაგრამ საკმარისი იყო ბოსფორის სამეფო ტახტი ხელში ჩაეგდო სხვა საგვარეულოს წარმომადგენელს, როგორც ეს რამდენჯერმე მოხდა III საუკუნის II ნახევარში, რომ უზურპატორთა (ფარსანზი, ხედოსბიუსი) ტიტულატურიდან უმაღლესი გამქრალიყო ტრადიციული რომაული სახელი. მაგრამ ასპურგიანების მიერ ტახტის დაბრუნებისას ბოსფორის მეფენი კვლავ ტრადიციულად ტიბერიუს - იულიუსებად იწოდებოდნენ [Гайдукевич 1949: 451-453].

სომხეთში კი, რომლის პოლიტიკური ურთიერთობაც რომთან სტაბილური არასოდეს ყოფილა და სადაც პოლიტიკური ვითარება

ელვისებური სისწრაფით იცვლებოდა, რომაული სახელები ხანგრძლივად არც დამკვიდრებულა. აღსანიშნავია, რომ არც რომაული სახელების მატარებელ მეფეთ, პაკორსა და სოემს, უმეფიათ დიდხანს.

ვფიქრობთ, განხილულის შედეგად შეგვიძლია დავასკვნათ: რომის იმპერიის გავლენის ქვეშ მყოფი ან მასთან მჭიდრო პოლიტიკური ურთიერთობით დაკავშირებული რიგი ქვეყნების მეფენი კონკრეტული პოლიტიკური ვითარებიდან გამომდინარე, მეორე სამეფო სახელად იღებდნენ მათი თანამედროვე რომაელი იმპერატორის საკუთარ ან სადინასტიო სახელს, ხოლო მიღებული სახელით სარგებლობის ხანგრძლივობას ძირითადად განაპირობებდა რომთან პოლიტიკური ურთიერთობის სტაბილურობა.

თუ ჩვენი ეს დასკვნა რეალურია და მისგან გამომდინარე თუ მივიჩნევთ, რომ არმაზისხევის ვერცხლის ლანგრის წარწერაში მოხსენიებული მეფე ფლავიუს დადი რომაელი იმპერატორების ფლავიუსების თანამედროვეა, რასაც უყოყმანოდ და, ჩვენი აზრით, სრულიად სამართლიანად აღიარებდა პ. ინგოროყვა [ინგოროყვა 1978: 493.], მაშინ ჩვენ წინაშე უპირველეს ამოცანად დგება იმის გარკვევა, თუ ფლავიუსების მმართველობის ხანაში როდის ავიდა რომისა და იბერიის სამეფოს ურთიერთობა ისეთ დონეზე, რომ შექმნილიყო პოლიტიკური პირობები იბერიელი მეფის მიერ რომაელი იმპერატორის სახელის მიღებისა. მაგრამ სანამ ამ ამოცანის გადაჭრას შევეცდებით, აუცილებლად მიგვაჩნია მოკლედ შევეხოთ ფლავიუს დადის იბერიელობის საკითხს.

ზემოთ მოხსენიებული ქართველი მეცნიერები ამ საკითხს დღის წესრიგში არც აყენებდნენ. მათ a priori გარკვეულად მიაჩ-

ნდათ, რომ ფლავიუს დადი იბერიელია. შემდგომში ფლავიუს დადის იბერიულობა გაკვრით, მაგრამ მაინც ეჭვქვეშ დააყენა აკად. გ.მელიქიშვილმა. ეჭვის საფუძველი იყო ამ მეფის რომაული, ქართული სამყაროსთვის უცხო სახელი [მელიქიშვილი 1959:463, სქოლიო 293]. მიგვაჩნია, რომ ამგვარი ეჭვისთვის საფუძველი არ უნდა არსებობდეს. ზემოთ უკვე გვქონდა მსჯელობა, რომ რომთან ახლო ურთიერთობაში მყოფ ქვეყნებში რომაული სახელებისა და მათ შორის საიმპერატორო სახელების გავრცელება სრულიად ჩვეულებრივი მოვლენაა. ამ მხრივ გამონაკლისი არ უნდა ყოფილიყო არც იბერიის სამეფო, რომელსაც რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში მჭიდრო კონტაქტები ჰქონდა რომის იმპერიასთან. მცხეთაში აღმოჩენილი ეპიგრაფიკული ძეგლები რეალურად გვიდასტურებს ამ ვითარებას. სერაფიტის ცნობილ წარწერაში მოხსენიებული ერთ-ერთი იბერიელი პიტიახში ატარებდა კლასიკურ რომაულ სახელს, პუბლიკიუს აგრიპას [ყაუხჩიშვილი თ. 1971:22], ხოლო სამთავროს სამაროვანზე მოპოვებული ეპიტაფიის მიხედვით, ცნობილია იბერიელი მხატვართუხუცესის რომაული სახელი ავრელიუს აქოლისი [ყაუხჩიშვილი თ. 1971:32].

ფლავიუს დადის იბერიულობაზე არაპირდაპირ შეიძლება მეტყველებდეს იმპერატორ ფლავიუსების თანადროული აღმოსავლეთის საერთო პოლიტიკური ვითარებაც. თავის მხრივ, ფლავიუს დადი რომ აღმოსავლეთის მკვიდრია, ეს საკმაოდ დამაჯერებლად გამოიყურება შემდეგი გარემოებებიდან გამომდინარე. ჯერ ერთი, მეფე ფლავიუს დადი ვერცხლის ლანგრით ასაჩუქრებს პიტიახშს და ნაკლებად დასაჯერებელია, რომ პიტიახშს - უეჭველად აღმოსავლელ მოხელეს - ახლო ურთიერთობა ჰქონოდა რომელიმე

გეოგრაფიულად შორს მცხოვრებ მეფესთან და მისგან მიეღო საჩუქარი. გარდა ამისა, თვით მეფის სახელის შემადგენელი მეორე ნაწილი დადი (ამ საკითხს დანვრილებით ქვემოთ განვიხილავთ) აშკარად აღმოსავლური წარმომავლობისაა. ამდენად ფლავიუს დადი აღმოსავლელი მეფე უნდა ყოფილიყო. ფლავიუსების დი-

დსტორიკოსების და დადიანების

ბოსკორეალეს განძი

ნასტიის მმართველობის თანადროულ აღმოსავლეთში კი შემდეგი ვითარება სუფევდა: ახ.წ. I საუკუნის 70-იანი წლებისთვის თითქმის მთელი ანატოლია და მახლობელი აღმოსავლეთი, ევფრატის დასავლეთით მდებარე ყოფილი სამეფოები: პერგამონი, ბითინია, პონტო, კაპადოკია, მცირე არმენია, კომაგენა, სირია, იუდეა და სხვ. უკვე რომის პროვინციები იყო [Момзен 1949:273-491; Ранович 1949], მათ რომაელი მოხელეები მართავდნენ და, რასაკვირველია, იქ მეფე ფლავიუს დადის ძებნას აზრი არა აქვს. ასევე, ნაკ-

ლებ შესაძლებელია მეფე ფლავიუს დადთან შეხვედრა ევფრატის აღმოსავლეთით, პარტიის გავლენის ქვეშ მყოფ ქვეყნებშიც. არ მიგვაჩნია ფლავიუს დადის სამყოფლად დასავლეთი და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ადრესახელმწიფოებრივი გაერთიანებებიც (მაგ. ჰენიოხ-მახელონებისა). ასე, რომ მეფე ფლავიუს დადის ყველაზე რეალურ სამყოფლად ამიერკავკასიის ქვეყნები, კერძოდ კი, არმენია, ალბანეთი და იბერია შეიძლება მივიჩნიოთ. პოლიტიკური ვითარების გათვალისწინებით, ამ სიიდან არმენიაც უნდა გამოირიცხოს. ვესპასიანე ფლავიუსის გაიმპერატოროების უშუალო წინა პერიოდში, 58-65 წლებში, რომსა და პარტიას შორის არმენიის გამო ომი მომდინარეობდა, რომელიც, ფაქტიურად, რომის დამარცხებით დამთავრდა [Момзен 1949:346-355.40. 355].

არმენია მოექცა პარტიის გავლენის ქვეშ და იქ გამეფდა პართელი უფლისწული არშაკიდი ტირიდატი. ტირიდატმა გარეგნულად რომის პროტექტორატი აღიარა, რომში ეახლა იმპერატორ ნერონს და მისგან მიიღო სამეფო ხელისუფლების ინსიგნიები [Аракелян 1952:59-68; Тревер 1953:187].

ტირიდატი, რომელიც საკმაოდ ხანგრძლივად მეფობდა და ფლავიუსების თანამედროვე იყო, თუ მიიღებდა რომაელი იმპერატორის სახელს, ალბათ, წესით უნდა მიეღო ნერონის ან კლავდიუს-იულიუსების სადინასტიო სახელი, რამდენადაც მისთვის რომაული სახელის მისაღები კონკრეტული პოლიტიკური ვითარება სწორედ ნერონის მიერ მისი არმენიის მეფედ კურთხევისას შეიქმნებოდა. მიუხედავად ამისა, ტირიდატი არც წერილობით წყაროებსა და არც ეპიგრაფიკულ ძეგლებში რომაული სახელით არ იხსენიება და გარნის წარწერაში მოყვანილი მისი ტიტულარიდან არ ჩანს, რომ მას

რომაული სახელი ეტარებინოს [Аракелян 1952:187]. მით უფრო ნაკლებ სავარაუდოა, რომ ტირიტადს მიელო სახელი ფლავიუსი, რამდენადაც ფლავიუსების ხანაში არმენიის მიმართ ნერონის დროს შექმნილი პოლიტიკური ვითარება არ შეცვლილა და ამდენად ტირიტადს რაიმე პოლიტიკური ბიძგი ამგვარი ნაბიჯის გადასადგმელად თითქოს არ უნდა ჰქონოდა. საერთოდ, არანაირი მონაცემი არ არსებობს არმენიის მეფეების მიერ რომაული სახელების მიღებისა, ვიდრე ზემოხსენებულ მეფე პაკორამდე. რაც შეეხება ალბანეთს, ფლავიუს დადის სამყოფლის ძებნაში, მასთან უდავო უპირატესობა უნდა მიენიჭოს იბერიას, რომელსაც ალბანეთთან შედარებით ყოველთვის უფრო მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდა რომთან. კონკრეტულად ფლავიუსების ხანაში, როგორც ეს უკვე აღნიშნულია სპეციალურ გამოკვლევებში [ინაძე. 1955:320-321; ლომოური 1981:177 და შემდეგ] და როგორც ქვემოთ გამოჩნდება, აღმოსავლეთში რომის ძირითადი მოკავშირე იბერიის სამეფო იყო.

ყოველივე ზემოთ განხილულიდან გამომდინარე, თითქოს მყარი საფუძველი უნდა არსებობდეს იმაში დასარწმუნებლად, რომ არმაზისხევის N3 სამარხში მოპოვებულ ვერცხლის ლანგრის წარწერაში მოხსენიებული მეფე ფლავიუს დადი, ნამდვილად იბერიელია.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, რომაული სახელის მქონე იბერიელი მეფის ფლავიუს დადის პიროვნების დადგენას უნდა აიოლებდეს საკუთრივ სახელი ფლავიუსი, რამდენადაც ასეთი სახელის მატარებელი მეფე, ჩვენი თვალსაზრისით, აუცილებლად უნდა ყოფილიყო ფლავიუსების თანამედროვე. ყოვლად გამორიცხებულად მიგვაჩნია ის აზრი, რომ იბერიის (ან ნებისმიერი სხვა ქვეყნის) სამეფო კარზე სახელი ფლავიუსი გამოჩენილიყო ამ დინასტიის ტახტზე ასვ-

ლამდე. მით უმეტეს, რომ ფლავიუსები გაიმპერატორებამდე რომის იმპერიაში არანაირ გამორჩეულ როლს არ ასრულებდნენ და საკმაოდ დაბალი წარმოშობისა იყვნენ [Гай Светоний Транквилл 1988:225 და შემდეგ]. ასევე ნაკლებ მოსალოდნელად მიგვაჩნია რომელიმე სამეფო კარის მიერ სადინასტიო სახელად ფლავიუსის მიღება ამ დინასტიის მმართველობის შემდგომ ხანაში, მით უმეტეს, რომ ფლავიუსების ბოლო წარმომადგენელი დომიციანე შეთქმულების შედეგად იქნა მოკლული და წინამორბედი ფლავიუსი იმპერატორისგან განსხვავებით რომის სენატის მიერ ღვთაებად არ იქნა შერაცხული [Гай Светоний Транквилл 1988:274-288; Федорова 1979 :131-132]. ვთქვათ, იბერიის მეფე ფარსმან II-ს, რომელსაც იმპერატორმა ანტონინე პიუსმა ახალი სამფლობელოები უბოძა და რომში, მარსის მოედანზე, ქანდაკებაც დაუდგა [დიონ კასიუსის 1966:83], რომ მოესურვებინა იმპერატორისადმი საპასუხო პატივისცემის გამოხატვა რომაული საიმპერატორო სახელის მიღებით, ალბათ ამას უკეთ შეძლებდა იგივე ანტონინუს პიუსის, ან კიდევ მმართველი დინასტიის ანტონინუსების სახელის მიღებით, ვიდრე პოლიტიკური სცენიდან ჩამოსული ფლავიუსების ან კლავდიუს-იულიუსების სახელის მიღებით.

ამდენად, მიგვაჩნია, რომ ჩვენ წინაშე საკმაოდ ბედნიერი შემთხვევა უნდა იყოს, ფლავიუს დადის მოღვაწეობის წლები შეგვიძლია, განვსაზღვროთ რომში ფლავიუსების მმართველობის ხანით, რომელიც, თავის მხრივ, საკმაოდ ხანმოკლეა და მოიცავს 27 წელს (69-96) [ინგოროყვა 1978:493; აფაქიძე 1963:146].

აღნიშნული მოსაზრების გაზიარების შემთხვევაში გასარკვევია, თუ კონკრეტულად რომელი ფლავიუს იმპერატორის პატივსაცე-

მად იქნა იბერიელი მეფის მიერ მიღებული სახელი ფლავიუსი. ვფიქრობთ, რომ ამ კითხვაზე პასუხი უნდა გაგვცეს ამ დინასტიის წარმომადგენელთა მიერ წარმოებულმა აღმოსავლურმა პოლიტიკამ, რომლის ანალიზმაც უნდა მიგვითითოს რომსა და იბერიას შორის შექმნილ იმ კონკრეტულ სიტუაციაზე, რომელიც გამოიწვევდა იბერიის მეფის მიერ რომაული საიმპერატორო სახელის მიღებას.

ფლავიუსების დინასტია სულ სამი იმპერატორით იყო წარმოდგენილი. პირველი მათგანი გახლდათ ვესპასიანე, რომელიც იმპერიას მართავდა 69-79 წლებში, მის შემდგომ ტახტზე ისხდნენ მისი ვაჟები ტიტე (79-81 წწ.) და დომიციანე (81-96 წწ.) [Бикерман 1975:236]. ფლავიუსების დროინდელ იბერია-რომის ურთიერთობაზე ბერძნულ-რომაული წერილობითი წყაროები ფაქტიურად არაფერს იუწყება, არც ქართული წყაროები ეხება ამ საკითხს (თუ არ ჩავთვლით ლეონტი მროველთან დაცულ ცნობას ვესპასიანეს მიერ იერუსალიმის აღების შესახებ) [ლეონტი მროველი 1955:44]. ამ ნაკლს ერთგვარად ავსებს ეპიგრაფიკული ძეგლები, კერძოდ კი, მცხეთასთან აღმოჩენილი ბერძნული წარწერა ვესპასიანეს ხანისაა [წერეთელი 1958:50].

უკვე წინასწარ აღვნიშნავთ, რომ ჩვენი აზრით, სამი ფლავიუს იმპერატორიდან ყველაზე მეტად ვესპასიანეს დროს შეიძლებოდა შექმნილიყო პოლიტიკური სიტუაცია იბერიის მეფის მიერ მისი სახელის მიღებისა, წარმოებული აღმოსავლური პოლიტიკა და იბერიის სამეფოს როლი ამ პოლიტიკის გატარებაში. მაგრამ, სანამ ამ საკითხის მიმოხილვაზე გადავიდოდეთ, გვინდა, მოკლედ შევეხოთ ტიტესა და დომიციანის მოღვაწეობას.

როგორც ცნობილია, ტიტე მცირე ხნით, 2 წელზე ოდნავ მეტ ხანს (79-81 წწ) იჯდა საიმპერატორო ტახტზე. მის დროს ფლავიუსების დინასტიის მიერ შემუშავებული პოლიტიკა აღმოსავლეთის ქვეყნების მიმართ უკვე რეალურად გატარებული გახლდათ და ტიტეს მამის პოლიტიკური კურსიდან არ გადაუხვევია [Машкин 1947:274]. ტიტეს ხანმოკლე მმართველობის განმავლობაში არ არის ცნობილი რაიმე მნიშვნელოვანი ცვლილება, ან მოვლენა აღმოსავლეთთან დამოკიდებულებაში და ამდენად, ჩვენი აზრით, არც იბერიის მეფის მიერ სახელ ფლავიუსის მიღება უნდა იყოს ტიტეს დროს მოსალოდნელი.

ასევე ნაკლებ შესაძლებლად გვეჩვენება სახელ ფლავიუსის გამოჩენა იბერიის სამეფო კარზე დომიციანის მმართველობის ხანაში, თუმცა გარკვეული საფუძველი ამ მოსაზრებისთვის თითქოს არსებობს კიდევ. 1940-იან წლებში, აზერბაიჯანში, ბაქოს სიახლოვეს მიკვლეულ იქნა ლათინური წარწერა XII ლეგიონის (ელვისებურის) ცენტურიონისა, რომელიც დომიციანის მმართველობის პერიოდით თარიღდება [Джапар-заде 1948:304-313]. ეს წარწერა ყველაზე აღმოსავლეთით აღმოჩენილი რომაული წარწერაა და იგი მოწმობს რომაელთა სამხედრო შენაერთების ყოფნას კასპიის ზღვის სანაპიროზე. წარწერასთან დაკავშირებით სხვადასხვა მოსაზრებაა გამოთქმული. თავდაპირველად, მეცნიერთა ნაწილი თვლიდა, რომ წარწერა მოწმობს დომიციანის ლაშქრობას ალბანთა და ალანთა წინააღმდეგ [Пахомов 1949:81]. ნაწილმა მიიჩნია, რომ ალბანეთის ტერიტორიაზე მყოფი რომაული სამხედრო რაზმი იყო ალბანთა დამხმარე ძალა პარტიის წინააღმდეგ ბრძოლაში [Левинатов

1950: 87]. კ. ტრევერმა უარყო ზემოთ მოტანილი მოსაზრებები და მიიჩნია, რომ ალბანეთის ტერიტორიაზე მყოფი რომაელთა სამხედრო შენაერთი ან მზვერავი რაზმი უნდა ყოფილიყო, ან კიდევ საგუშაგო ალანთა სათვალთვალოდ [Тревер 1959:127-128]. ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ XII ლეგიონის ქვედანაყოფები იყო იბერთა მეფის დამხმარე სამხედრო ძალა ალბანთა წინააღმდეგ ლაშქრობაში [Меликишвили 1959:351]. ამ შემთხვევაში, ჩვენთვის არა აქვს გადამწყვეტი მნიშვნელობა იმის გარკვევას, თუ კონკრეტულად რითი იყო გამოწვეული რომაელთა სამხედრო რაზმის გამოჩენა ალბანეთის ტერიტორიაზე, აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ XII ლეგიონის შენაერთების ალბანეთში ყოფნა არაფრით შეიძლება დაკავშირებულ იქნას დომიციანის რომელიმე აღმოსავლურ ლაშქრობასთან იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ დომიციანს არასდროს, არანაირი ლაშქრობა არ მოუწყვია აღმოსავლეთში და, როგორც ჩანს, მას არც შესწევდა იმის ძალა, რომ დიდი მასშტაბის ექსპედიცია მოეწყო ასეთ შორეულ მხარეში [Тревер 1959:127-128.; Ломоური 1981:117 და შმდ.]. საერთოდ, უნდა აღვნიშნოს, რომ დომიციანი ვესპასიანისგან განსხვავებით ნაკლებ ყურადღებას უთმობდა აღმოსავლეთის საკითხს, მის დროს იმპერიის მთელი ყურადღება გადატანილი იყო ჩრდილოეთით, დუნაის საზღვრებისკენ, სადაც რომი აწარმოებდა ხანგრძლივ და მომქანცველ ომს (ხშირად წარუმატებელსაც) დაკების, მარკომანებისა და დუნაისპირა სარმატების წინააღმდეგ [Момзен 1949:191-192; Кругликова 1955], ხოლო აღმოსავლეთში შენარჩუნებული იყო იგივე ვითარება, რაც არსებობდა ვესპასიანის მმართველობისას. ამდენად, როგორც ტიტუს ისე, დომიციანის მმართველობისას ნაკლებ მოსალოდნელი

გვგონია იბერიაში სამეფო კარზე სახელი ფლავიუსის გამოჩენის შესაძლებლობა. ყველაზე დიდ არგუმენტად იმ მოსაზრების წამოსაყენებლად, რომ იბერიის მეფემ სახელი ფლავიუსი მიიღო კონკრეტულად ვესპასიანეს იმპერატორობისას და ვესპასიანეს პატივსაცემად, მიგვაჩნია საკუთრივ ვესპასიანეს მიერ წარმოებული პოლიტიკა რომის აღმოსავლურ პროვინციებში და აღმოსავლეთის ქვეყნების მიმართ.

ვესპასიანეს მიერ წარმოებული აღმოსავლური პოლიტიკა საგრძნობლად განსხვავდებოდა მისი წინამორბედი იმპერატორის, ნერონის პოლიტიკისგან. ნერონის დროინდელი რომის დამოკიდებულება აღმოსავლეთის მიმართ საკმაოდ აგრესიული, შემტევი ხასიათით გამოირჩეოდა. ზემოთ უკვე გვქონდა საუბარი, რომ ნერონი აწარმოებდა მრავალწლიან ომს პართიის სამეფოსთან არმენიის გამო [Момзен 1949:346-355]. გარდა ამისა, ნერონი ამზადებდა დიდი მასშტაბის სამხედრო ექსპედიციას ალანთა წინააღმდეგ კავკასიონის გადმოსასვლელების ხელში ჩასაგდებად, ეს ლაშქრობა ნერონის სიკვდილის გამო აღარ შედგა [Момзен 1949:356; იხ. იქვე, გვ. 356; Манандян 1946:66-74; ლომოური 1981:170]. ნერონისგან განსხვავებით ვესპასიანეს აღმოსავლური პოლიტიკა თავდაცვითი ხასიათისა იყო და status quo -ს შენარჩუნებას ემსახურებოდა. ვესპასიანეს დროიდან დაწყებული, ფლავიუსების მმართველობის მთელ პერიოდში ტრაიანეს იმპერატორობამდე, ნერონის დროს (66 წ.) დადებული ზავი და მშვიდობიანი დამოკიდებულება რომსა და პართიას შორის არ დარღვეულა [Момзен 1949:355-359]. ვესპასიანეს ძირითადი ამოცანა იყო არა პართიის საშიშროების თავიდან აცილება, არამედ ალანთა გამანადგურებელი შემოსევების აღკვეთა,

რითაც თვით პარტიის სამეფოც არანაკლებ იყო დაინტერესებული [Момзен 1949:358]. ვესპასიანემ უარყო ნერონისეული გეგმა ალანთა წინააღმდეგ სამხედრო ექსპედიციის მოწყობისა, რაც დიდი სამხედრო ძალების თავმოყრასა და დიდძალ დანახარჯთან იქნებოდა დაკავშირებული და, როგორც ჩანს, იმპერიის შესაძლებლობებს უკვე აღემატებოდა. იგი ალანთა საკითხის მოგვარებას აღმოსავლური პროვინციების თავდაცვისუნარიანობის გაძლიერებით შეეცადა. კერძოდ, გაზარდა აღმოსავლეთში მდგომი ლეგიონების რაოდენობა, ჯარები უფრო მოხერხებულად განალაგა საზღვრებთან ახლოს, საზღვრების გასწვრივ ააგო ერთმანეთთან დაკავშირებული თავდაცვით სიმაგრეთა სისტემები, მათ შორის, ე.წ. პონტოს ლიმესი, განაგრძო რომზე დამოკიდებული და ნახევრად დამოკიდებული ქვეყნების პროვინციებად გადაქცევა, მოაწესრიგა ურთიერთობანი აღმოსავლეთის ქვეყნებთან [იხ. იქვე, გვ. 355-359; Леквинадзе 1969:66; HALFMANN 1986], რასაკვირველია, აღმოსავლურ პროვინციებში მძლავრი სასაზღვრო ზოლის შექმნა პარტიის სამეფოს საშიშროებასაც ითვალისწინებდა, მაგრამ ამ ღონისძიების ერთ-ერთი ძირითადი ამოცანა, რომ ალანთა შემოსევების უვნებელყოფა იყო, ეს უახლეს ისტორიულ გამოკვლევებში უყოყმანო ფაქტადაა მიჩნეული [HALFMANN 1986:39 და შმდ.] და ჩვენი აზრით, სრულიად სამართლიანადაც, რამდენადაც ალანებმა განსაკუთრებული აქტივობა დაახლოებით ვესპასიანეს მმართველობის პერიოდიდან დაიწყეს. ალანთა წინააღმდეგ მიმართულ ღონისძიებებს არ ექნებოდა სრული ეფექტი, თუ ალანთა საწინააღმდეგო პოლიტიკის გატარებაში მონაწილეობას არ მიიღებდა იბერიის სამეფო, რომელიც კავკასიონის ძირითად გადმოსასვლელებზე უშუალო კონ-

ტროლს ახორციელებდა. რომის ინტერესებისთვის იბერიის რომთან მოკავშირეობის აუცილებლობა განსაკუთრებულად კარგად გამოჩნდა ვესპასიანეს იმპერატორობის პირველ ხანებში, 72-74 წლებს შორის, როდესაც ალანებმა იბერთა მეფის ხელშეწყობით გამანადგურებელი ლაშქრობა მოაწყვეს ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებში, ააოხრეს მიდია, არმენია და მისწვდნენ რომის პროვინციებსაც. ალანთა ეს შემოსევა იმდენად გრანდიოზული ყოფილა, რომ ის აისახა, როგორც ანტიკურ (იოსებ ფლავიუსი) ისე, სომხურ (მოვსეს ხორენელი) და ქართულ (ლეონტი მროველი) წერილობით წყაროებში [მელიქიშვილი 1970:517 და შმდ.]. რასაკვირველია, ასეთ პირობებში რომი ყოველნაირად ეცდებოდა, საუკეთესო ურთიერთობა ჰქონოდა იბერიის სამეფოსთან. რამდენადაც რომს არ შეეძლო სამხედრო ძალის საშუალებით დაემყარებინა კონტროლი კავკასიონის გადმოსასვლელელებზე, ამდენად მას ეს ამოცანა იბერიასთან მეგობრული დამოკიდებულების საშუალებით უნდა გადაეჭრა. ეს რომ ასეც მოხდა, ამის უდავო დადასტურება უნდა იყოს მცხეთასთან აღმოჩენილი ვესპასიანეს დროინდელი წარწერის შინაარსი, რომლის მიხედვითაც ვესპასიანე იბერთა მეფე მითრიდატეს უმაგრებს კედლებს. წარწერა 75 წლით [წერეთელი 1958:16] თარიღდება და არც ეს გარემოებაა შემთხვევითი. ჯერ ერთი, ეს თარიღი ქრონოლოგიურად უშუალოდ მოსდევს ალანთა მოხსენიებულ შემოსევას, რომელიც მოხდა 72-74 წლებს შორის და რომელიც რომის წინაშე მთელი სიმწვავეით დააყენებდა საკითხს ალანთა პრობლემის გადაჭრის დაჩქარების აუცილებლობის შესახებ. გარდა ამისა, წარწერაში მოხსენიებული რომაელთა სააღმშენებლო საქმიანობა, იბერთა მეფისთვის კედლების განმტკიცება,

ქრონოლოგიურად ემთხვევა იმ დიდ სააღმშენებლო მოღვაწეობას, რომელიც ანარმოეს რომაელებმა თავდაცვითი სისტემების შესაქმნელად აღმოსავლურ პროვინციებში, შავი ზღვის სანაპიროსა და სომხეთში. აღმოსავლეთში თავდაცვითი ნაგებობების მშენებლობა ძირითადად 71-76 წლებში მიმდინარეობდა [HALFMANN 1986:48] ასე, რომ ვესპასიანეს მიერ იბერთა მეფისთვის კედლების განმტკიცება, საერთოდ აღმოსავლეთში რომაელთა მიერ წარმოებული სასიმაგრო სისტემების შექმნის ერთ-ერთი ეტაპი უნდა იყოს და ეს მშენებლობა ალანთა წინააღმდეგ უნდა ყოფილიყო მიმართული. მოსაზრება, მცხეთაში რომაელთა მიერ წარმოებული სააღმშენებლო საქმიანობის ანტიალანური ხასიათის შესახებ, ქართულ ისტორიულ ლიტერატურაში დიდი ხანია გამოთქმულია [ინაძე 1955:320], მაგრამ ამ პრობლემის კვლევისას, როგორც ყურადღების გარეშე იქნა დატოვებული ამ საკითხის მეორე მხარე. თუ რომაელთა საქმიანობა მცხეთაში ატარებდა ანტიალანურ ხასიათს, მაშინ ეს ფაქტი ნიშნავდა იბერიის მონაწილეობას ალანთა საწინააღმდეგო ღონისძიებებში, რაც აუცილებლად გამოიწვევდა იბერიისა და ალანების ურთიერთობის მკვეთრ გაუარესებას. ამის შესახებ კი წერილობით წყაროებში არანაირი მინიშნება არ არსებობს. როგორც ქართული, ისე სომხური საისტორიო ტრადიცია ალანებს აღნიშნულ ხანაში იბერთა სამეფოს ერთგულ მოკავშირედ წარმოგვიდგენს [თოგოშვილი. 1958:70 და შმდ; მელიქიშვილი 1970:517 და შმდ.]. წერილობითი წყაროებისგან განსხვავებით კი არქეოლოგიური ვითარება თითქოს საწინააღმდეგო სურათს გვიხატავს. მხედველობაში გვაქვს დედოფლის ორგორაზე დადასტურებული არქეოლოგიური სიტუაცია. ორგორაზე (ქარელის რაიონი,

მდ. მტკვრისა და ფრონის შესაყართან) ითხრება ქართლის მეფეთა სასახლე, რომელიც უეცრად დანგრეული და გადამწვარია I საუკუნის ბოლოს (რადიკარბონული ანალიზით I საუკუნის 80-იან წლებში). არ არის გამორიცხული, რომ ორგორის სასახლის დანგრევა ალანთა საპასუხო ღონისძიება ყოფილიყო იბერიის სამეფოს რომთან დაკავშირების გამო. თუ ორგორის სასახლე ნამდვილად ალანების მიერაა დანგრეული (და იმდროინდელი ვითარების გათვალისწინებით თითქოს სხვა მტრული ძალა არ ჩანს, გარდა ალანებისა) და მომავალში გათხრებმა ეს ფაქტი უცილობლად დაადასტურა, მაშინ სრული არქეოლოგიური საფუძველი გვექნება იმ რეალობაში დასარწმუნებლად, რომ იბერია აქტიურად იყო ჩაბმული ვესპასიანეს ანტიალანურ პოლიტიკაში.

მიმოხილულის მიხედვით, თითქოს საკმაო საფუძველი გვაქვს იმ მოსაზრებისთვის, რომ I საუკუნის 70-იან წლებში იბერია იღებდა აქტიურ მონაწილეობას ვესპასიანეს მიერ განხორციელებულ ანტიალანურ ღონისძიებებში და რომ ამ დროისთვის მას მეგობრული დამოკიდებულება ალანებთან შეცვლილი ჰქონდა მტრობით. გამომდინარე ამ გარემოებებიდან, იბერია აღმოსავლეთში რომის ძირითად მოკავშირედ მოიაზრება და ეს ფაქტი, ჩვენი აზრით, ვესპასიანეს წარწერებშიც კარგად არის ასახული. ამას უნდა ადასტურებდეს წარწერის მთლიანი ტექსტი, რომლიდანაც აღნიშვნის ღირსი გვგონია შემდეგი გარემოებაც, აქ, იბერთა მეფე მითრიდატე იხსენიება კეისრისა და რომაელი ხალხის მეგობრად [წერეთელი 1958: 14]. ამგვარი მიმართვა რომაელთა მხრივ ერთგვარი ოფიციალურად დაკანონებული ფორმა იყო და გამოიყენებდა რომისადმი ვასალურ, ან პრორომაულად განწყობილი ქვეყნების მეფეთა მიმართ.

მაგალითად, ოფიციალურ წარწერებში ხშირად ასე იხსენიებიან მთელი რიგი ბოსფორელი მეფენი [Болтунова 1971:8; Фролова 1968:63 და სხვ.], ასევე იწოდებოდა არმენიის მეფე სოემი [Des-sau 1916 сmp.XXVIII, N 8958] და სხვანი. ეს გარემოება ერთხელ კიდევ ადასტურებს იბერიის დამოკიდებულებას რომის მიმართ. რასაკვირველია, იბერიის სამეფო კარს სერიოზული მიზეზები უნდა ჰქონოდა იმისთვის, რომ გამხდარიყო რომის საიმედო მოკავშირე ალანთა სანინააღმდეგოდ, მით უმეტეს, რომ იმ ხანად იბერიის მეზობელთაგან ალანები ერთ-ერთი საშიში და ძლიერი ძალა იყო. ალბათ არ შევცდებით თუ ჩავთვლით, რომ იბერია მხოლოდ რომისადმი კეთილგანწყობით არ გახდებოდა ალანთა მტერი, ვფიქრობთ, რომ რომს მოუხდებოდა იბერიის გარკვეული მოთხოვნების დაკმაყოფილება. წყაროები კი არც ამ ვითარების შესახებ გვაუწყებს რაიმეს. ვფიქრობთ, ვარაუდის სახით შეიძლება წამოყენებული იქნეს მოსაზრება, რომელიც ნაწილობრივ განსხვავებული ინტერპრეტაციით გამოთქმული აქვს პროფ. ნ. ლომოურს [Ломоური 1981:177 და შმდ.]. როგორც ცნობილია, არმაზისხევის ნეკროპოლზე აღმოჩენილ ე.წ. პიტიახშ შარაგასის წარწერაში ლაპარაკია ლაშქრობებსა და გამარჯვებებზე, რომლებიც მოიპოვა იბერიის სამეფომ მეზობელი ქვეყნების (?) და მათ შორის არმენიის ტერიტორიაზე. მიჩნეულია, რომ შარაგასის წარწერა ეხება იბერიის მიერ რიგი ტერიტორიების შემოერთებას [Церетели 1948:52] იგი დათარიღებულია ახ.წ. I საუკუნის II ნახევრით, მასში მოხსენიებულია მეფე მითრიდატე, რომელიც იმავე ვესპასიანეს წარწერაში მოხსენიებული მეფე უნდა იყოს, ხოლო თვით შარაგასის წარწერა, ისე როგორც ვესპასიანესი, იბერთა

მეფე მითრიდატეს (მითრიდატე II) მეფობის ხანას მიეკუთვნება. სრულიად დასაშვებად მიგვაჩნია, რომ შარაგასის წარწერაში მოხსენიებული იბერიის სამეფოს მიერ ტერიტორიების შემოერთება რომს და მასთან ერთად პარტიას, და თვით სომხეთსაც კი, კანონიერად ეცნოთ ანტილანურ კოალიციაში იბერიის სამეფოს მონაწილეობის პირობით. ხოლო ის ფაქტი, რომ პარტიის სამეფო (და, რასაკვირველია, მასთან ერთად არმენიაც) რომზე არანაკლებ იყო დაინტერესებული ალანთა შემოსევის აღკვეთით, ჩანს თუნდაც იქიდან, რომ პარტელები ყოველმხრივ ცდილობდნენ ვესპასიანეს წაქეზებას ნერონის მიერ განზრახული ლაშქრობის განსახორციელებლად [Момзен 1949:358]. საერთოდ, ალანთა საკითხში რომისა და პარტიის ინტერესები რომ ერთმანეთს ემთხვეოდა, ისტორიულ ლიტერატურაში საკამათო მოსაზრება არ არის [Момзен 358; ინაძე 1955:320-321; HALFMANN 1986:319]. არ არის გამორიცხული, რომ რომი, პარტია და არმენია შერიგებოდნენ იბერიის სამეფოს ტერიტორიულ პრეტენზიებს და არ მიემართათ საპასუხო ღონისძიებებისთვის, თუკი იბერია ალანთა საკითხის მოგვარებაში მონაწილეობას მიიღებდა. უნდა აღინიშნოს ის გარემოებაც, რომ ვესპასიანეს მიერ იბერთა ტერიტორიული პრეტენზიების დაკმაყოფილება არ იყო არც პირველი და არც უკანასკნელი რომაელთა მხრივ. ჯერ კიდევ ნერონის იმპერატორობისას, რომი - პარტიის ომის დროს, რომაელმა მხედართმთავარმა კორბულონმა თავის მოკავშირე იბერებს გადასცა არმენიის ტერიტორიის ნაწილი [ტაციტუსი 1973:99], ხოლო მოგვიანებით იმპერატორმა ანტონინუს პიუსმა, იბერთა მეფე ფარსმან II-ს გაუზარდა სამფლობელოები [დიონ კასიუსის

1966:83]. როგორც ჩანს, ტერიტორიული პრეტენზიების დაკმაყოფილება რომაელთათვის ერთ-ერთი საშუალება იყო იბერიის სამეფოსთან სამოკავშირეო ურთიერთობის განსამტკიცებლად. ამგვარად, თუ დავუშვებთ, რომ რომი (და მისი გავლენით), პართია და არმენია ცნობდნენ იბერიის სამეფოს მიერ ახალი ტერიტორიების ძალით შემოერთების კანონიერებას, მაშინ იბერთა მეფე მითრიდატე II-ს სრული საფუძველი ექნებოდა თვითონაც დაინტერესებულიყო ალანთა შემოსევების შეზღუდვით.

იმდროინდელი ვითარების ამ სახით წარმოდგენა გვაძლევს საფუძველს დავუშვათ, რომ ახ.წ. I საუკუნის 70-იან წლებში იბერთა მეფეს შეექმნა ისეთი პოლიტიკური სიტუაცია (აქტიური მონაწილეობა რომის ანტიალანურ პოლიტიკაში და სანაცვლოდ ახალი ტერიტორიების შემოერთება), როდესაც იგი საჭიროდ ჩათვლიდა მისი თანამედროვე რომაელი იმპერატორის სახელის მიღებას. ჩვენი აზრით, იმხანად იბერიის სამეფო ტახტზე მჯდომმა მეფე მითრიდატე II-მ მიიღო კიდეც სახელი ფლავიუსი და ვესპასიანე ფლავიუსის პატივსაცემად იწოდა ფლავიუს დადედ.

ვესპასიანესა და შარაგასის წარწერებში მოხსენიებული იბერთა მეფე მითრიდატე II-სა და არმაზში აღმოჩენილ ვერცხლის ლანგრის წარწერაში მოხსენიებული მეფე ფლავიუს დადის იგივეობის მტკიცება არ იქნება სრული, თუ არ შევეხეთ სახელ ფლავიუს დადის მეორე შემადგენელ ნაწილს, საკუთრივ დადს.

ფლავიუს დადი შედგენილი სახელია. კლასიკური რომაული სახელები სამი ნაწილისგან შედგებოდა. პირველი საკუთარი სახელი იყო (praeomen), მეორე საგვარეულო სახელი (nomen), მესამე კი, პირადი მეტსახელი (cognomen) [Федорова 1969:71].

სახელში “ტიტე ფლავიუს ვესპასიანი,” ტიტე - საკუთარი სახელია, ფლავიუს აღნიშნავს საგვარეულოს, ხოლო ვესპასიანი მეტსახელია, რომაულ პროვინციებსა და რომის გავლენის ქვეშ მყოფი ქვეყნების მოსახლეობაში უპირატესად ორმაგი შედგენილობის სახელების გავრცელება შეინიშნება, მათ უპირატესად არარომაელები ატარებდნენ. ასეთ შემთხვევაში საკუთარ, ადგილობრივ სახელს უმატებდნენ რომაულს და საერთო ჯამში მიიღებოდა ორმაგი შედგენილობის რომაული სახელი. ზემოთ მოხსენიებული არმენიის მეფის - ავრელიუს პაკორისა და მისი ძმის ავრელიუს მითრიდატის სახელები სწორედ ამ გზითაა მიღებული. ამავე გზით მიღებულ სახელთა ჯგუფს მიეკუთვნება ფლავიუს დადიც. აქაც ფლავიუსი რომაული სახელია, ხოლო დადი საკუთარი, ადგილობრივი.

წარწერაში ეს სახელი წარმოდგენილია ბერძნული სახელობითი ბრუნვის დაბოლოებით - დადეს - და როგორც სამართლიანად აღნიშნავდა აკად. ს.ყაუხჩიშვილი ამ სახელის ფუძე უნდა იყოს დად-ი [ყაუხჩიშვილი.ს 1941: 170-171].

დად-ი ირანული წარმოშობის საკუთარი სახელია, რომელიც ფართოდ იყო გავრცელებული, როგორც საკუთრივ ირანში, ისე მისი გავლენის მყოფ ქვეყნებშიც, მათ შორის სომხეთსა და საქართველოში. ამის საბუთია, თუნდაც არწახში მდებარე მონასტრის სახელი დადივანქი, გვარსახელი დადიანი საქართველოში, ასევე არმენიაში, მთა დადიაში სვანეთში და სხვ.

სახელი დადი მომდინარეობს ავესტური data - დან და ნიშნავს “შექმნილს”, “მოცემულს”, “კანონიერს”. როგორც თავისთავადი საკუთარი სახელი დასტურდება ჯერ კიდევ ძვ.წ. IV საუკუნის 70-

60-იან წლებში Datames-ის ფორმით. ეს სახელი ერქვა კაპადოკიის სპარსელ სატრაპს, რომლის მიერაც მოჭრილ სინოპური ტიპის მონეტებზე მისი სახელი ბერძნულად გამოისახებოდა ან, როგორც Data, ან კიდევ Datames–ს ფორმით [Babelon 1910, NN623-26, ტაბ. CX-1-3]. სახელი დად-ი, როგორც დამოუკიდებელი ფორმა დადასტურებულია აგრეთვე სასანური ხანის მრავალრიცხოვან საბეჭდავებზე [Gionoux 1986, N270], მაგრამ იგი უფრო ხშირად ფიგურირებს ირანული თეოფორული სახელების მანარმოებლად. ამგვარი სახელები ფართოდაა წარმოდგენილი ანტიკური ხანის ქართულ ონომასტიკონშიც: მითრიდატი (მირდატი), ტირიდატი (თრდატი), ბაგრატი (ბაგადატი), სპანდატი და სხვ. ამ სახელების წინა შემადგენელი ნაწილი (მითრა, ტირი, ბაგა, სპანდა) ირანული საღვთო სახელებია, მეორე ნაწილი დატი კი მანარმოებელი. ეს სახელები აღნიშნავს, შესაბამისად მითრას, ტირის, ბაგასა და სპანდას შექმნილს, მოცემულს, ნაწყალობევს [ანდრონიკაშვილი 1996:438-443, 470, 474-478, 494].

როგორც წესი, მანარმოებელი დადი (დატი) შედგენილი სახელის მეორე ნაწილია, მაგრამ საკმაოდ ხშირად გვხვდება შემთხვევები, როდესაც იგი სახელის პირველი შემადგენელი ნაწილია. მაგალითად, ასეთი გამონაკლისია სახელი მითრიდატი, რომელშიც მანარმოებელი დატი, როგორც წესი, მითრას შემდგომ დგას, მაგრამ ჩვენთვის ცნობილია პერსეპოლისში ქვის ჭურჭელზე მოცემული სახელები, რომლებზეც სახელი მითრიდატი გადმოცემულია არსებული წესისგან განსხვავებულად. ასეთ შემთხვევაში მანარმოებელი დგას საკუთრივ ღვთაების სახელის წინ: Data-Mithra (dtmtr)

[Baumenn Aramaic Ritual Texts from Persepolis, Oriental Institute Publications, N91, Chicago, 1970]. ამგვარადვე ნაწარმოებია რიგი სხვა სახელიც: დად-გუშნარ, დად-ნარსეჰ, დად-თაჰრმაზდ და სხვ. [Gionoux 1986, N270].

ავესტისა და ძველი ირანული dat, data (დატ) სასანურ ხანაში სისტემატურად გადმოიცემა dad ფორმით. ზეპირსიტყვიერებაში კი ეს პროცესი (t-ს გადაიქცევა d-დ) უფრო ადრე უნდა დაწყებულიყო. საყურადღებოა, რომ ქააბა-ი-ზარდუშტის სამენოვან ნარწერაში საშუალო სპარსულ და პართულ t-ს ხშირად შეესაბამება ბერძნული δ. მაგალითად, ატურანაჰიტ ('Twr'-'nhyt), ადურნაიდ (ἀδουράναιδ), ჰანდარდაპეტ - ანდარდაბიდ, ასპიჰიტ - ასპიჰიდ და სხვ. არის ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც ერთი და იგივე ირანული ტერმინი ტექსტის სხვადასხვა ნაწილში სხვადასხვა ბერძნული ტრანსკრიფციითაც არის გადმოცემული. მაგალითად, ბიტახში ბერძნულად გადმოცემულია, როგორც βιτ ιξ (ŠKZ 56) და π ι τ ι α ξ η σ (ŠKZ 61, 64) [Back 1978: 151-156]. სავსებით აშკარაა, რომ ბერძენი მწერალი წერდა ისე, როგორც მას ესმოდა ნაკარნახევი მისთვის უცხო სიტყვა. გამოთქმაში კი ირანული ყრუხშული ბგერა - t - როგორც ჩანს, საკმაოდ ახლოს იდგა მჟღერხშულთან - d.

ჩვენთვის ამასთან ერთად, განსაკუთრებით საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ირანულში “დატ” ელემენტიან საკუთარ შედგენილ სახელებს ხშირად ამოკლებდნენ და ყოფაში სახელები მითრიდატი, ტირიდატი და ა.შ. ხშირად იხსენიებოდა, როგორც “დატ” ან “დად” [Gionoux 1986, N270]. ჩვენი აზრით, სწორედ ასეთ შემთხვევასთან უნდა გვეკონდეს საქმე ფლავიუს დადის შემთხ-

ვევაში. მიგვაჩნია, რომ ქართველი მეფის სახელი მითრიდატი, არმაზისხევის ვერცხლის ლანგრის ბერძნულ წარწერაში გადმოცემულია დად-ით და ბერძნული დამწერლობის ჩვეულებებისამებრ ირანული - t შეცვლილია - d-ით. ამგვარად, ჩვენი აზრით, სახელი ფლავიუს დადი უნდა იყოს იბერი მეფის ფლავიუს მითრიდატის (მითრიდატე II) შემოკლებული გადმოცემა და ნიშანდობლივია, რომ წარწერაში ამ შედგენილი სახელის ორივე ელემენტი, როგორც ფლავიუსი, ისე მითრიდატე, შემოკლებული ფორმითაა წარმოდგენილი.

ფლავიუს დადისა და მითრიდატის იგივეობის შესახებ საკითხის განხილვა არ შეიძლება დასრულებულად ჩაითვალოს, თუკი ორიოდე სიტყვით არ შევეხეთ საკუთრივ ფლავიუს დადის წარწერიანი ვერცხლის ლანგრის ატრიბუციისა და ქრონოლოგიის საკითხებს. რამდენადაც ზემოთ განხილულის საფუძველზე ჩვენ მივედით იმ დასკვნამდე, რომ ლანგრის წარწერაში მოხსენიებული მეფე ფლავიუს დადი იგივე იბერთა მეფე მითრიდატე II-ა, რომელიც დაახლოებით ახ.წ. I საუკუნის 70-80 წლებში მეფობდა, ამდენად მის მიერ საჩუქრად გაცემული ლანგარიც არაუგვიანეს ახ.წ. I საუკუნის 80-იან წლებს უნდა განეკუთვნებოდეს. მაგრამ მხატვრულ-სტილისტური ანალიზის შედეგად ლანგარი ახ.წ. III საუკუნის I ნახევრითაა დათარიღებული [Мачабели 1976:41, სურ. 31.], ეს თარიღი კი კატეგორიულად გამორიცხავს ფლავიუს დადისა და მითრიდატე II-ის იდენტურობას.

საკუთრივ არმაზისხევის ნეკროპოლის N3 სამარხი, რომელშიც აღმოჩენილი იქნა ფლავიუს დადის წარწერიანი ვერცხლის ლანგარი ახ.წ. III საუკუნის II ნახევრითაა დათარიღებული მასში

აღმოჩენილი მონეტების საფუძველზე [მცხეთა I, 50-51, 59]. სამარხში აღმოჩენილი იქნა რომის ოთხი იმპერატორის (გორდიანე, ფილიპე არაბი, დეციუსი, ჰოსტილიანე) სახელით მოჭრილი 7 აურეუსი. წარმოდგენილი იმპერატორების მმართველობის საერთო ქრონოლოგია სულ 13 წლით (238-251 წწ.) ისაზღვრება, ამასთან ერთად ყველაზე ახალგაზრდა და ყველაზე იშვიათი მონეტა ეკუთვნის ჰოსტილიანეს, რომელიც 251 წელს სულ რამდენიმე თვის განმავლობაში იჯდა საიმპერატორო ტახტზე [იხ. იქვე, 50-51; კაპანაძე 1957:165-167]. შესაბამისად, თვით სამარხიც არ უნდა იყოს ძალიან დაშორებული 251 წელს [ალსანიშნავია, რომ უკანასკნელ ხანებში ზოგიერთი მოსაზრებით არმაზისხევის ნეკროპოლის თარიღები უნდა გაახალგაზრდავდეს. კერძოდ, ამ საკითხს ეძღვნება გ. მანჯგალაძის საკანდიდატო დისერტაცია. ჩვენი წინასწარული აზრით, არმაზისხევის ნეკროპოლის თარიღები არანაირ რადიკალურ შესწორებებს არ საჭიროებს]. რაც შეეხება სამარხეულ ინვენტარს, იგი “მცხეთა I”-ის ავტორებს იმთავითვე უფრო ადრეულად მიაჩნდათ [მცხეთა I, 59]. ხოლო აკად. ა.აფაქიძე აღნიშნავს, რომ სამარხის თარიღი უნდა განგვესხვავებინა ლანგრის თარიღისგან. რამდენადაც იგი დასაშვებად თვლის, რომ მეფე ფლავიუს დადსა და ბერსუმა პიტიახშს ეცხოვრათ I საუკუნის მიწურულს, ამდენად იგი ლანგრის შესაძლო თარიღადაც ამ პერიოდს მიიჩნევს [აფაქიძე 1963:146].

ლანგარი (დიამეტრი - 48 სმ, წონა - 2,47კგ) საგანგებოდ შეისწავლა პროფ. კ. მაჩაბელი და, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, იგი III საუკუნის I ნახევრით დაათარილა [Мацабели 1976: 44].

პროფ. კ.მაჩაბლის მიხედვით, არმაზისხევის ლანგრის ფორმა და დეკორატიული გადაწყვეტა, ისე როგორც დეკორის შესრულების ტექნიკა ტიპურია II-III საუკუნეების რომაული ტორევეტიკისთვის [Мачабели 1976: 44; სტრონგი 1966:127, 173]. ამავე დროს, რომაული ტორევეტიკის ყველა მკვლევარი და მათ შორის კ. მაჩაბელიც აღნიშნავს, რომ როგორც რომაული ვერცხლის ჭურჭლის ფორმები, ისე დეკორი და ტექნიკა მეტ-ნაკლებად ერთგვაროვანია I-III საუკუნეების განმავლობაში და მათი საწყისები ელინისტურ ტორევეტიკაშია საძიებელი. კიდევ მეტი, არმაზისხევის ლანგრის აღწერისას პროფ. კ.მაჩაბელი იმონმებს ციცერონსა და პლინიუს უფროსს, რომლებიც აღნიშნავენ რომაელთა განსაკუთრებულ სიყვარულს სწორედ ისეთი დიდი ზომის ვერცხლის ჭურჭლისადმი, რომელსაც მიეკუთვნება არმაზისხევის ვერცხლის ლანგარი. კერძოდ, პროფ. კ. მაჩაბელი წერს, რომ “Форма армазисхевского блюда - типичная для позднеримской торевтики, очень плоское, массивное блюдо, в обрамлении широкого орнаментального борта, по высокому качеству его исполнения, по своему характеру, по внушительным размерам относится именно к тем, достойным внимания серебрянным изделиям, о которых восторженно рассказывает Плиний.” (ხაზი ჩვენია - ი.გ. ს.მ.) [Мачабели 1976: 42]. აქ საუბარია პლინიუს უფროსზე, რომელიც მოღვაწეობდა ახ.წ. I საუკუნეში და დაიღუპა 79 წელს ვეზუვის ამოფრქვევისას. არმაზისხევის ლანგრის თარიღის განსაზღვრისას პროფ. კ. მაჩაბელს მოაქვს ანალოგიები და ასეთებად მიიჩნევს II საუკუნით დათარიღებულ შაორსის განძში შემავალ ვერცხლის ლანგრებს [Walters 1921, N170-172]. ჩვე-

ნი აზრით, შაორსის ლანგრები მაინცდამაინც დიდ მსგავსებას არ იჩენს არმაზისხევის ლანგართან. პირველ ყოვლისა, თვალშისაცემია ის გარემოება, რომ შაორსის ლანგრებს, არმაზისხევისგან განსხვავებით არ გააჩნია ცენტრალური მედალიონი. მკვეთრადაა განსხვავებული მათი პირისკიდის დეკორიც არმაზისხევის ლანგრის დეკორისგან. შაორსის ლანგრებზე უწყვეტი ყვავილოვანი ორნამენტი წარმოდგენილი, არმაზისხევისაზე კი ორი დეკორატიული ორნამენტის განმეორებასთან გვაქვს საქმე. შესაბამისად, განსხვავებულია მხატვრული ეფექტიც.

ასევე საკმაოდ განსხვავებულია არმაზისხევიური ლანგრისგან მის პარალელურად დასახელებული ბერტევილის განძში შემავალი II საუკუნით დათარიღებული ვერცხლის ლანგარი, რომლის მედალიონშიც და პირისკიდებზეც, არმაზისხევის ლანგრისგან განსხვავებით, ყალიბში ჩამოსხმული ბრტყელი, ფიგურული კომპოზიციებია წარმოდგენილი [Strong 1966: 172, ტაბ.49].

დეკორის შესრულების ტექნიკით (კვეთა, თეგვა), მცენარეული ორნამენტის ელემენტების ხასიათითა და განლაგებით უფრო ახლოს დგას არმაზისხევის ლანგართან I საუკუნით დათარიღებული ვერცხლის ლანგარი ჰილდესჰაინიდან [Strong 1966: 140, ტაბ. 41 B.] და ვერცხლით დაფარული ბრინჯაოს ლანგარი არლიდან [Oliver 1977:N84]. არმაზისხევიური ლანგრის მსგავსად, ჭდეული წერტილებითა და ასტრაგალის ჩარჩოებით შემკობა, ისე როგორც ლანგრის ცენტრისა მედალიონით, საკმაოდ ჩვეულებრივი მოვლენა იყო უკვე გვიანელინისტურ და ადრერომაულ ხანაში, ხოლო, ახ.წ. 79 წელს დამარხულ ბოსკორეალეს განძში შემავალი

ტორევეტიკის შედეგების ორნამენტული დეკორი იმავე ტექნიკითაა შესრულებული, როგორც არმაზისხევის ლანგრის ორნამენტი [Oliver 1977, 53; 1986:39-42] და ბოსკორეალეს განძში შემავალ სამფეხა ლანგრებს, არმაზისხევის ლანგრის მსგავსად, ცენტრალური მედალიონი ამკობს მსგავსად არმაზისხევის ლანგრისა [Baratte 1986:29].

არმაზისხევიური ლანგრის ზუსტი ანალოგია ჯერჯერობით არსად აღმოჩენილა, ხოლო, როგორც მიმოხილულიდან ჩანს, უფრო მეტი თუ არა, ნაკლები არგუმენტაცია არ უნდა არსებობდეს იმ მოსაზრებისთვის, რომ არმაზისხევის ლანგარი უფრო დავუახლოვოთ ახ.წ. I საუკუნის ნივთებს, ვიდრე III საუკუნისას. არ არის გამორიცხული, რომ მცხეთაში მოპოვებული ლანგრის თავისებურებანი განპირობებული იყოს მისი პროვინციული წარმომავლობით და იგი მხოლოდ იმეორებდეს I საუკუნის კლასიკური რომაული ჭურჭლის რიგ დამახასიათებელ ნიშნებს.

არმაზისხევის ლანგრის ახ.წ. I საუკუნით დათარიღების შემთხვევაში იხსნება უკანასკნელი სერიოზული წინააღმდეგობა მეფე ფლავიუს დადისა და მითრიდატე II-ის იდენტიურობის თვალსაზრისით და ასეთ შემთხვევაში მეტი დაბეჯითებით შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ ფლავიუს დადი და მითრიდატე II ერთი და იგივე პიროვნებაა.

- ანდრონიკაშვილი 1996 - მ. ანდრონიკაშვილი. ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, თბილისი, 1996, გვ. 438-443, 470, 474-478, 494.
- აფაქიძე 1963 - ა. აფაქიძე. ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება. 1963, გვ. 146-147,
- გამსახურდია 1970 - თ.გამსახურდია. პიტიახშის ინსტიტუტის საკითხისთვის, მაცნე, გვ.49-74 საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილებათა ორგანო, №6, 1970.
- დიონ კასიუსის 1966 - დიონ კასიუსის ცნობები საქართველოს შესახებ, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და შესავალი და კომენტარები დაურთო ნოდარ ლომოურმა, თბ. 1966, გვ. 83.
- ინაძე 1955 - მ. ინაძე. იბერიისა და რომის ურთიერთობა II საუკუნის პირველ ნახევარში, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. I, 1955, გვ. 320-321;
- ინგოროყვა 1978 - პ. ინგოროყვა. ქართული დამწერლობის ძეგლები ანტიკური ხანისა, თხზულებათა კრებული, ტ. IV, თბილისი 1978, გვ. 488.
- თოგოშვილი 1958 - გ. თოგოშვილი. საქართველო-ოსეთის ურთიერთობის ისტორიიდან, სტალინირი, 1958, გვ. 70 და შმდ;
- მელიქიშვილი 1970 - გ. მელიქიშვილი. საქართველო ახ.წ. I-III საუკუნეებში, გვ. 517 და შმდ.
- მროველი 1955 - ლეონტი მროველი, ცხოვრება ქართულთა მეფეთა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა, "ქართლის ცხოვრება," ტ. I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ. 1955, გვ.44.
- მცხეთა I - ა. აფაქიძე, გ. გობეჯიშვილი, ა. კალანდაძე, გ. ლომთათიძე. მცხეთა I. არმაზისხევის არქეოლოგიური ძეგლები თბ., 1955, გვ.53, სურ.26.

ტაციტუსი 1973 - ტაციტუსის ცნობები საქართველოს შესახებ, ლათინური ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავალი ნარკვევითა და კომენტარებითურთ გამოსცა ალექსანდრე გამყრელიძემ, თბილისი, 1973, გვ. 99.
 ყაუხჩიშვილი თ. 1971 - თ. ყაუხჩიშვილი. ბერძნული ეპიგრაფიკა როგორც საქართველოს ისტორიის წყარო, ქართული წყაროთმცოდნეობა III, თბილისი 1971; გვ. 25.

თ. ყაუხჩიშვილი 1983 - ბერძენი მწერლები საქართველოს შესახებ V, ძველი ბერძნულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და საძიებელი დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა, თბილისი, 1983, გვ. 13.

ყაუხჩიშვილი ს. 1941 - ს. ყაუხჩიშვილი. არმაზში აღმოჩენილი ბერძნული წარწერები, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. II, N1-2, თბ., 1941, გვ.170-171.

წერეთელი 1958 - გ.წერეთელი. მცხეთის ბერძნული წარწერა ვესპასიანეს ხანისა, თბ. 1958.

Oliver 1977 - Andress Oliver. Silver for the gods: 800 yars of Greek and Roman Silver, Toledo (O'thaio), 1977, N84.

Babelon 1910 - Babelon, Trait des monnaies grecques et romaines, T.2, 2, Paris, 1910 kollections 415,16 , NN623-26, tabl. CX-1-3

Baratte 1986 - François Baratte le tresor d' orfevrie romaine de Boscoreale, Paris, 1986.

Back 1978 - M.Back, Die Sasanidischen Staatsinschribten, Acta Iranica 8, Leiden-Téhéras-Liége, 1978.

Baumann 1970 – Andrew Baumann Aramaic Ritual Texts from Persepolis, Oriental Institute Publications, N91, Chicago, 1970

Dessau 1916 - K.Dessau, Inscriptione latina selectae, Bd, III, N2, Berlin, 1916, cmp.XXVIII, N 8958

- Gionoux 1986 - Philippe Gionoux, None properes sasanides en moyen perse épigraphique, Wien, 1986, N270*
- Halfmann 1986 - Helmut Halfmann, Die Alanen und die Römische Ostpolitik unter Vspasian, Epigraphica Anatolica, Heft 8 - 1986*
- Strong 1966 - D.E. Strong. Greek and Roman Gold and Silver Plate, london, 1966, p. 127, 173.*
- Walters 1921 - H.B. Walters. Catalogue of the Silver Plates (Greek, Etruscan and Roman) in the British Museum, london, 1921, N170-172.*
- Аракелян 1952 - Б. Н. Аракелян, Гарни I, результаты раскопок 1949-1950 гг. Ереван, 1952.*
- Бикерман 1975 - Э.Бикерман. Хронология древнего мира, Москва, 1975.*
- Болтунова 1971 - А.И. Болтунова. Надписи Горгиипии, в книге: Нумизматика и эпиграфика IX, Москва, 1971.*
- Гаидукевич 1949 - В.Ф. Гаидукевич. Босфорское царство, Москва-Ленинград, 1949.*
- Джапар-заде 1948 - Н.М. Джапар-заде. Древнелатинская надпись у подошвы горы Беюк-Даш; П.Х. Тумбиль. Римская надпись I в. н.э. обнаруженная в пределах Азербайджана (Кобыстан). ДАН Азерб. ССР, 1948, №7, стр. 304-313.*
- Капанадзе 1957 - Д.Г. Капанадзе. Ауреусы Армазского некрополя, Советская археология, 3, 1957, стр. 165-167.*
- Книпович 1968 - Т.Н. Книпович. К вопросу о римлянах в составе населения Ольвии I-III вв. н.э. В книге: Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья, Ленинград, 1968, стр. 129 и след.*
- Кругликова 1955 - И.Т. Кругликова. Дакия в эпоху римской оккупации, Москва, 1955.*
- Левиатов 1950 - В.Н. Левиатов. Азербайджан с V в. до н.э. по III в. н.э. ИАН Азерб. ССР, 1950, №1, стр. 87.*

- Ломоури 1981 - Н.Ю. Ломоури, Грузино-Римские взаимоотношения, Тбилиси, 1981.
- Леквинадзе 1969 - В.А. Леквинадзе. Понтийский Лимес, ВДИ, 1969, №2, стр. 66.
- Манандян 1946 - Я.А. Манандян. Цель и направление подготовлявшего Нероном Кавказского похода, ВДИ, 1946, №7, стр. 66-74.
- Машкин 1947 - Н. А. Машкин. История древнего Рима, Ленинград, 1947.
- Мачабели 1976 - К. Мачабели. Позднеантичная торевтика Грузии, Тбилиси, 1976.
- Меликишвили 1959 - Г.А. Меликишвили. К истории древней Грузии, Тбилиси, 1959.
- Момзен 1949 - Т. Момзен, История Рима, Москва, 1949.
- Пахомов 1949 - Е.А. Пахомов. Римская надпись I в. н.э. и легион XII Фульмината, ИАН Азерб. ССР, 1949, № 1, стр. 81.
- Ранович 1949 - А.Б. Ранович. Восточные провинции Римской империи в I-III вв. Москва-Ленинград, 1949 г.
- Ростовцев 1916 - М.И. Ростовцев. К истории Херсонеса в эпоху ранней Римской империи, СПб. 1916.
- Савостина 1977 - Е.А. Савостина. Римские имена в ономастике Северного Причерноморья, Советская археология, 4, 1977, стр. 133, табл. 3, стр. 137-139, табл. 6.
- Соломоник 1964-Э.И. Соломоник. Новые эпиграфические памятники Херсонеса, Киев, 1964.
- Соломоник 1973-Э.И. Соломоник. Новые эпиграфические памятники Херсонеса, 1973.
- Соломоник 1983 - Э.И. Соломоник. Латинские надписи Херсонеса Таврического, Москва, 1983.
- Транквилл 1988 - Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей, Москва, 1988.

- Тревер 1953 - К.В. Тревер. Очерки по истории и культуре древней Армении, Москва-Ленинград, 1953.
- Тревер 1959 - К.В.Тревер. Очерки по истории и культуре Кавказской Албании, Москва-Ленинград, 1959.
- Федорова 1969 - Е.В. Федорова. Латинская эпиграфика, Москва, 1969.
- Федорова 1979 - Е.Ф. Федорова. Императорский Рим в лицах, Москва, 1979.
- Фролова 1968 - Н.А. Фролова. Монетное дело Рисукупорида II, в книге: Нумизматика и эпиграфика, VII, Москва, 1968, стр. 44, 49, 56;
- Фролова 1968 Н.А.Фролова. Монетное дело Боспорского царя Евпатора, в книге: Нумизматика и эпиграфика IX, стр. 62 и след.
- Шелов 1972 - Д.Б.Шелов, Танаис и нижний Дон в первые века нашей эры, Москва, 1972.
- Шелов 1984 - Д.Б. Шелов, История античных государств Северного Причерноморья, в книге: Античные государства Северного Причерноморья, Археология СССР, Москва, 1984, стр. 19.
- Церетели 1948 - Г.В. Церетели. Эпиграфические находки в Мцхета - древней столице Грузии, Вестник Древней Истории, N2, стр. 1948, 50.
- Ямпольский 1950 - З.И. Ямпольский. Вновь открытая латинская надпись у горы Беюк-Даш (Азербайджанская ССР), ВДИ, 1950, №1, стр. 193-194.

კენოტაფის გამართვის ტრადიცია საქართველოში

ნინო მინდაძე, თინათინ ჭანიშვილი

კენოტაფი სამარხის ერთ-ერთი უძველესი და ფართოდ გავრცელებული სახეობაა. კენოტაფი (ΚΕΝΟΤΑΦΙΟΝ - ცარიელი საფლავი) სიმბოლური სამარხია, აგრეთვე, ადამიანის დაღუპვის ადგილზე ან გარდაცვლილის სახელზე შექმნილი მემორიალი. საქართველოში ცნობილი იყო როგორც მინისქვეშა, ისე მინისზედა კენოტაფების გამართვის ტრადიცია, რასაც, უპირველეს ყოვლისა, არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული მასალა ადასტურებს. ადამიანის გარდაცვალებასთან დაკავშირებული განსაკუთრებული დამოკიდებულება ყველა ეპოქისა და ყველა ხალხის რწმენა-წარმოდგენასა და საკრალურ რიტუალებში ჩანს. ეს წარმოდგენები თავისი შინაარსითა თუ ფორმით დროთა განმავლობაში იცვლებოდა, მიუხედავად იმისა, რომ მათი "...იდეოლოგიური საფუძველი მცირედ განსხვავდებოდა ერთმანეთისაგან" [სურგულაძე 2003:13]. ერთ-ერთი ასეთია რწმენა იმქვეყნიურ სამყაროში სულების არსებობისა, რომელთაც შეეძლოთ ცოცხალთა ცხოვრებაზე გავლენის მოხდენა. სწორედ ამ რწმენის საფუძველზე ხსნიან 6000-5000 წლის წინანდელ ბავშვთა სამარხების არსებობას [ინვენტარიანი სამარხები მიცვალებულის გარეშე] ტელ-ეს სავანის [სამარას კულტურა. მესოპოტამია] ნამოსახლარზე [Антонова 1990: 105]. მკვლევარები

ფიქრობენ, რომ ეს სამარხები გამართული იყო სულეებისთვის, ამდენად ისინი კენოტაფებია.

აღსანიშნავია, კენოტაფების გამართვის ტრადიცია ეგვიპტეში, სადაც, როგორც ცნობილია, ყველაზე მაღალ რანგში ჰყავდათ აყვანილი მიცვალებულის კულტი. ეგვიპტეში კენოტაფები შუა და ახალი სამეფოს ხანაში (დედოფალ ტეტიშერისა და იახმოს I, სენუსერტ III და სეტი I კენოტაფები) გვხვდება. ცარიელი სამარხების (პირამიდების) შესახებ სხვადასხვა მოსაზრება არსებობს. მიიჩნევენ, რომ კენოტაფის გამართვა რელიგიური რიტუალის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი იყო (“ხე-სედის დღესასწაული”, “კა“-ს კულტთან დაკავშირებული რიტუალები). კენოტაფი ფარაონის ნამდვილ სამარხთან ერთად იგებოდა, მისთვის საფრთხის აცილების, ზოგჯერ, შესაძლოა, პოლიტიკური მიზნითაც (როგორც ზედა და ქვედა ეგვიპტის ერთიანობის სიმბოლო) [Постовская 1957:130] კი.

ტერმინი “კენოტაფი” პირველად გვხვდება II საუკუნის ბერძენი ისტორიკოსისა და გეოგრაფის პავსანიას წიგნში “ელადის აღწერა” [Павсаний I.2,2; VI,20,17; 23,3]. თუმცა, უფრო ადრე, “ოდისეაში” მოხსენიებული “სამახსოვრო ბორცვი”, რომელიც ათენას რჩევით ტელემაქეს უნდა აღემართა უგზო-უკვლოდ დაკარგული ოდისეუსისთვის — ალბათ კენოტაფი იქნებოდა [ჰომეროსი. 1986:18]. როგორც ჩანს, სიმბოლური სამარხის არსებობა უფრო ადრეულია, ხოლო ტერმინი “კენოტაფი” მოგვიანებით ჩნდება.

კენოტაფად არ შეიძლება განიხილებოდეს ყველა სამარხი, რომელშიც ვერ ან არ დადასტურდა მიცვალებულის ძვლები. ამიტომ სამარხ-კენოტაფების დადგენასთან დაკავშირებით, გარკვეუ-

ლი სირთულეები არსებობს. პირველ ყოვლისა, გასათვალისწინებელია მისი გამართვის მოტივები: მიცვალებულის სულისთვის ზრუნვა, ხიფათის აცილება მიცვალებულის სულის მხრიდან ცოცხლებისათვის და პირიქით, დაკრძალვის რიტუალის ადგილობრივი ტრადიციები, ეპოქისთვის დამახასიათებელი მითოსურ-რელიგიური წარმოდგენები და სხვ.

ისევე, როგორც ძველი სამყაროს თითქმის ყველა ხალხში, კავკასიაშიც არსებობს კენოტაფის გამართვის ტრადიცია. თუმცა, ამ ტიპის სამარხების შესახებ სხვადასხვა აზრია გამოთქმული და მათი განსაზღვრის დროს მეცნიერები გარკვეულ სიფრთხილეს იჩენენ. ალბათ ამასთანაც უნდა იყოს დაკავშირებული კენოტაფების გამოვლენის მხოლოდ ერთეული შემთხვევები ჩრდილოეთ კავკასიის სამაროვნებზე [Ивановский 1911:166; Крупнов 1960:188-189] და ნაწილობრივ ამიერკავკასიაშიც. თუმცა, ეს არ ეხება შირაკის (არტიკის) სამაროვანს, რომელშიც გვიანბრინჯაოს ხანის 60-მდე კენოტაფი არის აღრიცხული (500-მდე კატაკომბურ სამარხში) და დადგენილია მათთვის დამახასიათებელი ლოკალური თავისებურება. კერძოდ, ასტრაგალების არსებობა მხოლოდ ამგვარ სამარხებში [Хачатрян 1975:144]).

კენოტაფები საქართველოს არქეოლოგიურ ძეგლებზე შუა ბრინჯაოს ხანიდან გვხვდება. “თრიალეთის კულტურაში ჩნდება გვართა და ტომთა ბელადების მდიდრული ინდივიდუალური სამარხები, იცვლება იდეოლოგიური და რელიგიური წარმოდგენები, რასაც ინჰუმაციისა და კრემაციის ცვალებადობა ასახავს” [გოგაძე 1972:93]. უკვე შუა ბრინჯაოს ხანაში ჩანს გორასამარხები, რომლებშიც მიცვალებულის ჩონჩხი დადასტურებული არ არის. ამიტომ ვარაუ-

დობენ, რომ ამ დროს დაკრძალვის მთავარი სახეობა კრემაცია იყო. თრიალეთის ყორღნებთან დაკავშირებით ბ. კუფტინი აღნიშნავს, რომ არც ერთყორღანში (42 ყორღნიდან ორი გამონაკლისია) დამწვარი ძვლები და ფერფლი არ აღმოჩნდა [Куфтин 1941:81]. მსგავსი შემთხვევები ზურტაკეტის ყორღნებშიც დადასტურდა. ამიტომ, თრიალეთის კულტურაში კრემაციის წესის არსებობის შესახებ ერთგვარი ეჭვიც კი გამოითქვა. ზოგიერთი მეცნიერი აღნიშნულ სამარხებს კენოტაფებად მიიჩნევს [Фисенко 1966:82]. ოთ. ჯაფარიძე ამ მოსაზრებას მართებულად არ თვლის [ჯაფარიძე 1969:68,73].

შუა ბრინჯაოს ხანაშივე ჩნდება პირველი კენოტაფები საქართველოს სხვა ტერიტორიაზე. არსებული მონაცემების მიხედვით, მათი გამიჯვნა კრემაციული სამარხებისგან, ზოგჯერ ვერ ხერხდება. ამიტომ ვეყრდნობით და ვითვალისწინებთ ძეგლის გამთხრელების დასკვნებს და მხოლოდ იმ ძეგლებს განვიხილავთ, რომლებიც თვით არქეოლოგიური მიერ კენოტაფებად არის მიჩნეული. მაგრამ ამ შემთხვევაშიც გვხდება გარკვეული სირთულეები. მაგალითად, სამთავროს №243 სამარხი გამთხრელის ალ. კალანდაძის მიერ მიჩნეულია კენოტაფად [კალანდაძე 1980:28]; ტ. ჩუბინიშვილი მას კრემაციულ სამარხად თვლის [ჩუბინიშვილი 1957:44], ხოლო მ. ივაშჩენკო აქ მეორად დაკრძალვას გულისხმობს [Иващенко 1980:200-201].

ერთ-ერთი ყველაზე ადრეული სამარხ-კენოტაფი (ძვ.წ. III ათასწლეულის მეორე ნახევარი — II ათასწლეულის დასაწყისი) ქვემო ქართლში, ბედენის გორასამარხებში გვხვდება. ბედენის 10 გორასამარხიდან ხუთში ადამიანის ძვლები არ აღმოჩნდა. გ. გობეჯიშვილი თვლის, რომ ყველა ეს სამარხი გაძარცვული და დაზიანებული იყო,

გარდა ერთისა - ინვენტარიანი, დაუზიანებელი გორასამარხი №8, რომელსაც იგი კენოტაფად მიიჩნევს, თუმცა, კრემაციასაც არ გამორიცხავს [გობეჯიშვილი 1981:96-98]. საერთოდ, ქვემო ქართლის შუა ბრინჯაოს ხანის სამარხებში (განსაკუთრებით გორასამარხებში) ინჰუმაციურთან ერთად, ხშირად გვხვდება სამარხები მიცვალებულის გარეშე და ყველა ეს შემთხვევა (თრიალეთი, ზურტაკეტი, ირგინჩაი, სიონი და სხვ.) დაკრძალვის კრემაციული წესითაა ახსნილი. თეორიულად ეს სარწმუნოა, თუ გავითვალისწინებთ ურთიერთობებს ძველი სამყაროს იმ ქვეყნებთან, რომლებშიც კრემაცია დაკრძალვის გავრცელებული წესი იყო [გობეჯიშვილი 1980:96]. თუმცა, კრემაციის დამადასტურებელი არქეოლოგიური მონაცემები მწირია: არ ჩანს ცეცხლის კერები, ნაცრის ფენა, დამწვარი ძვლის ნაშთები და სხვ. აქ არც ამ რაოდენობის კენოტაფებია საგულისხმო. ირგინჩაის (ტაშირის) შუა ბრინჯაოსა და გვიანი ბრინჯაოს ხანის სამაროვანზე, საკმაოდ ხშირად გვხვდება ყორღნები მიცვალებულის ჩონჩხის გარეშე. კრემაციის ნიშნები აქაც არ შეიმჩნევა. მაგრამ კენოტაფებად მათი მიჩნევა, სწორი არ იქნებოდა. მხოლოდ ერთი სამარხი ითვლება კენოტაფად, ისიც სავარაუდოდ [Кахиანი и др. 1977:58-61].

შედარებით მეტი კენოტაფი გვხვდება შუა ბრინჯაოს ხანის შიდა ქართლის სამაროვანებზე. ასეთი სამარხები აღმოჩნდა: ნატახტარში [აფაქიძე და სხვ. 1989:64; Садрაძე 1993:24;], მუხათგვერდში [Садрაძე 1993:63-64], სამთავროს [კალანდაძე 1980:25], ნაღვლისა [რამიშვილი 1998:7,9] და მეტეხის (კასპის რ-ნი) [შატბერაშვილი 1967:36-38] სამაროვანებზე. ამ უკანასკნელზე საგანგებოდ შევჩერდებით. მეტეხის 11 გორასამარხიდან ოთხი სამარხის (№№

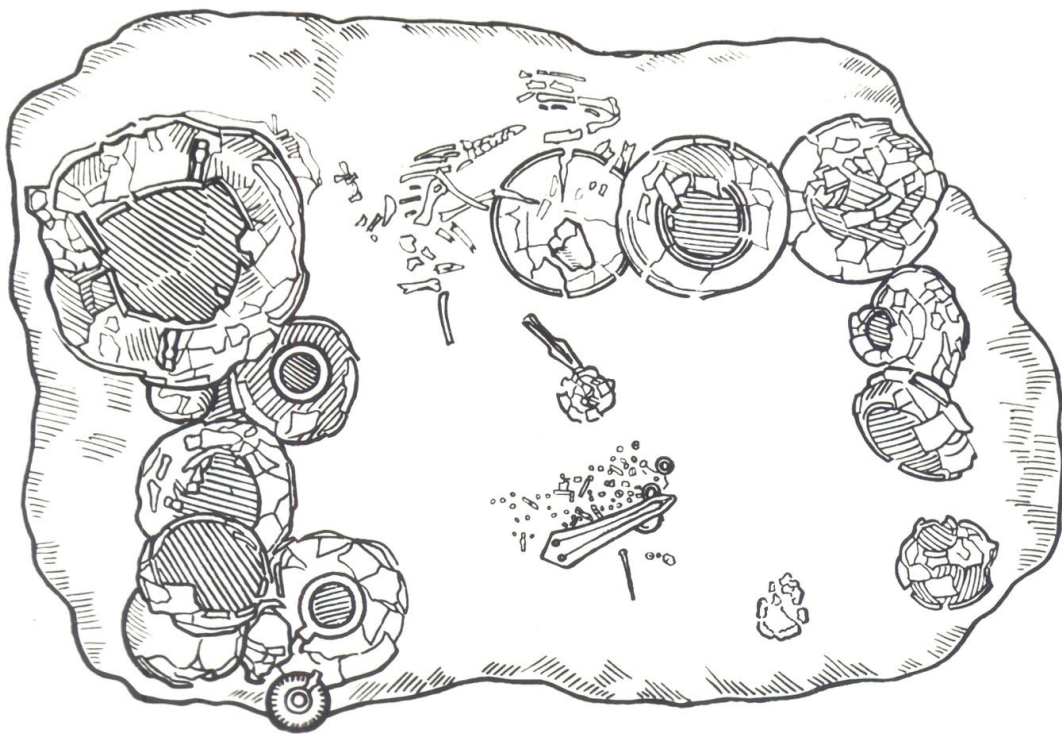
6,7,8,9) შუა ნაწილში, რომელშიც ჩვეულებრივ მიცვალებულის ძვლები უნდა ყოფილიყო, დადასტურდა მთლიანი ცხვრის ჩონჩხი კისრის არეში ობსიდიანის დანით და მის ირგვლივ შემონახილი თიხის ჭურჭლით. ზ.შატბერაშვილი საგანგებოდ აღნიშნავდა, რომ სამარხში კრემაციის არვითარი კვალი არ ჩანდა და ეს შემთხვევა ახლებურად უნდა ყოფილიყო გააზრებული. საინტერესოა, რომ ამავე სამაროვანზე აღმოჩნდა სამარხები, რომლებშიც მიცვალებულის პირდაპირ ცხვრის მთლიანი ჩონჩხი იდო. სამარხი, მიცვალებულის გარეშე, ცხვრის ჩონჩხით, თიხის ჭურჭლითა და ობსიდიანის დანით აღმოჩნდა სიონშიც (მარნეულის რ-ნი) [მენაბდე, კილურაძე 1981:33,39]. შესაძლოა, ამ შემთხვევებში საქმე გვექონდეს სამარხ-კენოტაფებთან.

გვიანბრინჯაოს ხანაში კრემაციის კვალი აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე თითქმის აღარ ჩანს. ამიტომ ადვილი ხდება კენოტაფების გამოვლენა. გვიანბრინჯაოს ადრეულ ეტაპზე (ძვ.წ. XIV-XII სს.) აღმოსავლეთ საქართველოს სამაროვნებზე კენოტაფების რაოდენობა შესამჩნევად მატულობს. კენოტაფები აღმოჩნდა ამ ხანის თითქმის ყველა სამაროვანზე: სამთავროზე (სამარხები 26,146,153) [კალანდაძე ა1980:25,44-47,49-50,72-73,84-87; სადრაძე 1997:8, ცხრილი 4,5], ნეროვანში (სამარხი №47) [სადრაძე 1989:109-115; Садрაძე 1991:22], წალვლში [რამიშვილი 1998:7-9], კასპში [ბარამიძე 1965:34-35], მადნისჭალაში (ს.№10) [თუშიშვილი 1972:64-65]), გულგულაში [ნუცუბიძე 1980:33], მუხათგვერდში [ჭანიშვილი 2004:83-85] და სხვ.

კენოტაფების საერთო სურათის წარმოსადგენად მნიშვნელოვან მასალას გვანდის მუხათგვერდის სამაროვანი, რომელშიც 31

გვიანბრინჯაო-ადრერკინის სამარხიდან 7 კენოტაფია (სამარხები №№18,21,23,24,28,29,55). სამაროვანზე კენოტაფების ორი სახეობა დადგინდა: ინვენტარიანი და უინვენტარო. კენოტაფები აქ ქვაყრილიანი (№18) ან ქვანრიანი ორმოსამარხებია. სამარხი №18-ის დასაკრძალავი ორმო ხელუხლებელი ჩანდა. გამოირჩეოდა მრავალფეროვანი და მრავალრიცხოვანი ინვენტარით (თიხის 17 ჭურჭელი, იარაღი, სამკაული) თარიღდება ძვ.წ. XIV-XII სს. აღნიშნულ კენოტაფში ინვენტარი გარკვეული წესის მიხედვით იყო განლაგე-

კენოტაფის განლაგების ტრადიციის საპროტოტიპო

ბული. სამარხის ცენტრალური ნაწილი, სადაც მიცვალებული უნდა ყოფილიყო დასვენებული, ცარიელი იყო და ინვენტარის მხოლოდ ის ატრიბუტები (მძივები, სატევრისპირი, საკიდები, უმბონი) ჩანდა,

რომლებიც მიცვალებულს უნდა ჰქონოდა ასხმული, ირგვლივ კი, წრიულად თიხის 17 ჭურჭელი იყო დაწყობილი. სამარხის სამხრეთ კუთხეში წვრილფეხა საქონლის ძვლები (ალაპის ნაშთი) ელაგა. აქ კრემაციის არავითარი ნიშანი არ შეინიშნებოდა. სამარხი კენოტაფად მიგვაჩნია [ჭანიშვილი 2004:83-85]. სამაროვნის №№ 21,24 და 28 სამარხების წრიული ქვაყრილის ქვემოთ 0,50-0,60 მ სიღრმეზე, სამარხეული ორმოს თავზე ქვიშაქვის უზარმაზარი ლოდები იდო. სამარხები გაძარცვული არ უნდა ყოფილიყო (თუნდაც იმიტომ, რომ მძარცველები ლოდებს თავის ადგილზე არ დააბრუნებდნენ!). სამარხებში ერთმანეთზე მიწყობილი თიხის ჭურჭელი (21-ში 5; 24-ში 8; 28-ში 10) და ცხოველის ძვლები აღმოჩნდა. უინვენტარო №№ 29, 55 სამარხებში, წრიული ქვაყრილის ქვეშ, დაახლ. 0,60 მ სიღრმეზე, დასაკრძალავი ორმოს თავზე მცირე ქვაყრილი დადასტურდა; სამარხის ორმოში მიცვალებულის ჩონჩხი არ იყო. ამგვარი კენოტაფები ჩანს წალვლის, ირგანჩაის, პაპიგორას სამაროვნებზე [რამიშვილი 1998:7-9; Кахиანი и др.1977:58-61; მარგიშვილი ს., ნარიმანიშვილი გ. 2004], სომხეთში: არტიკის, არიჭის და სხვ. სამაროვნებზე [Хачатрян 1975:93,144; Хачатрян 1979:8].

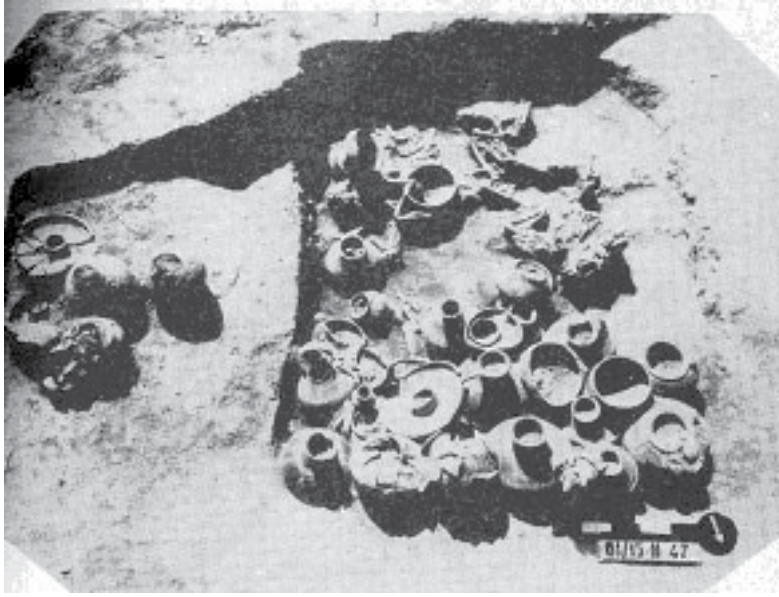
როგორც აღვნიშნეთ, ინჰუმაციურ, კრემაციულ სამარხებსა და კენოტაფებს ბევრი რამ აქვს საერთო (სამარხის ტიპი, ინვენტარი და სხვ.), რაც ადვილად შესამჩნევია. ამჯერად შევეცდებით სამარხ-კენოტაფებისა და ზოგიერთი სამაროვნისთვის დამახასიათებელი თავისებურებების, აგრეთვე, ლოკალური ნიშნების გამოვლენას. კენოტაფებში უმთავრესად გვხვდება: მიჯრით მიწყობილი თიხის ჭურჭელი (სამთავროს №№153,243, ნეროვნის №47, მუხათგვერდის №№21,24,28, საფარ-ხარაბას №29 სამარხები); შეწირული ცხვრის

მთლიანი ჩონჩხი და ცხოველის ძვლები, ხშირად ობსიდიანის “დან-აც” (სამთავროს №№243,153, წეროვანის №47, ნატახტრის №1, ჩალიანხევის №12, მეტეხის (კასპის რ-ნი), სიონის (მარნეულის რ-ნი) სამარხები); შეწირული ცხოველის მთლიანი ჩონჩხი აღმოჩნდა სომხეთის გვიანბრინჯაოს ხანის ლჭაშენის სამარხ-კენოტაფებიც [Хачатрян 1975:93,144; Хачатрян 1979:8]. გვიანბრინჯაოს ხანაში ჩონჩხის ნაცვლად გვხვდება საქონლის ცალკეული ძვლები (ამდროს ობსიდიანის “დანები” იშვიათია). გვიანბრინჯაოს ხანის სამაროვნებზე ჩნდება, აგრეთვე უინვევტარო კენოტაფებიც (წალვლი, მუხათგვერდი და სხვ.).

კენოტაფების ლოკალური ნიშნები, რომლებიც მათ ასევე განასხვავებს ინჰუმაციური სამარხებისგან, წალვლის სამაროვანზე გამოიკვეთა. კერძოდ, ეს კენოტაფები მცირეინვენტარიანი დასაკრძალავი ორმოებია, ქვაყრილების გარეშე [რამიშვილი 1998:7-9].

გვიანბრინჯაოს ხანის მომდევნო ეტაპზე სამაროვნებზე კენოტაფების რიცხვი შედარებით კლებულობს. ეს სამთავროს სამაროვნის მაგალითზეც კარგად ჩანს. აქ უკვე ფოთლისებურ სატევრიან კომპლექსებში სამარხი-კენოტაფები იშვიათია, რაც წინა პერიოდისგან განმასხვავებელ ერთ-ერთ ნიშნად მიიჩნევა [სადრაძე 1997:8]. შემდგომი ხანის (ძვ.წ. VIII-VI, VI-IV სს. და ა.შ.) სხვა სამაროვნებზეც, კენოტაფების მხოლოდ ერთეული შემთხვევებია დაფიქსირებული (ჩათახევი, არდასუბანი, სამშვილდე, ვარსიმანთკარი და სხვ.) [კვირკვია 2009:20, ცხრ.2; თუშიშვილი 1964: 50-51; დემეტრაძე, მირცხულავა 2010: 132-133; ნითლანაძე 1983: 64].

ინვენტარიანი სამარხები, რომლებშიც მიცვალებულის ძვლები არ გვხვდება, ძვ.წ. IV-III სს. პაპიგორასა და შავსაყდარას I სამა-

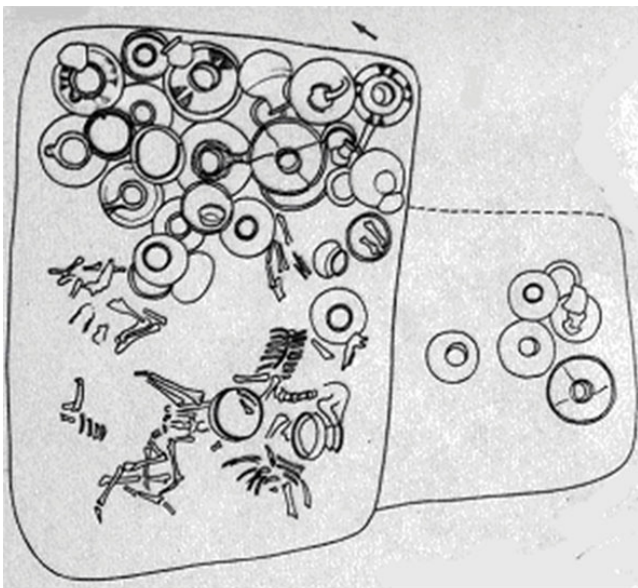

როვნებზეც აღმოჩნდა (შავსაყდარა I-95 სამარხიდან 17, პაპიგორას 77 სამარხიდან 12 სამარხი) [მარგიშვილი, ნარიმანიშვილი 2004]. ყველა ეს სამარხი კენოტაფი, რა თქმა უნდა, არ არის. საერთოდ უნდა აღინიშ-

ნოს, რომ ამ სამაროვნებზე მიცვალებულების ჩონჩხი ცუდად არის შენარჩუნებული და ფრაგმენტების სახითაა წარმოდგენილი; ბევრი სამარხი დაზიანებული და გაძარცვულია. მაგრამ ზოგიერთი მათგანი (მაგ. პაპიგორას სამარხები: №№ 3,6,9,13,70; შავსაყდარა I: №№ 8,17,47,75,77) შესაძლოა, კენოტაფად ჩაითვალოს. თუნდაც იმიტომ, რომ ეს სამარხები მიცვალებულიან სამარხებთან შედარებით ბევრად პატარაა. ვფიქრობთ, მცირე ზომის სიმბოლური სამარხები სპეციალურად ინვენტარისათვის იყო განკუთვნილი.

სამარხები მიცვალებულის გარეშე ელინისტური ხანის საქართველოს ტერიტორიაზე ნაკლებად გვხვდება და კენოტაფად მხოლოდ რამდენიმე ქვევრსამარხია მიჩნეული [თოლორდავა 1963:140; გვინჩიძე 1988:48].

თუმცა, ამავე ხანის ვანის ნაქალაქარზე აღმოჩნდა სამარხები, რომლებიც კენოტაფის თავისებურ სახეობად შეიძლება წარმოვიდგინოთ (იხ. ქვემოთ).

ასეთია სამარხ-კენოტაფების შესახებ არსებული არქეოლოგიური მონაცემები.

კენოტაფები, სიმბოლური საფლავები, განკუთვნილი უგზო-უკვლოდ დაკარგულების, ომში, ზვავით დაღუპულების, წყალში დამხრჩვალებისა და საერთოდ ისეთი მიცვალებულებისათვის, რომელთა გვამს ვერ პოულობდნენ, ქართველი ხალხის ყოფაშიც დასტურდება. მაგრამ სხვადასხვანაირი იყო სიმბოლური საფლავების გამართვის ტრადიცია და მასთან დაკავშირებული რიტუალები. მაგალითად “ფშავში გავრცელებული წეს-ჩვეულებისამებრ, კენოტაფის გამართვისას უგზო-უკვლოდ დაკარგული ადამიანის სიმაღლის ურთხელის ტოტს მოჭრიდნენ, შემოსავდნენ და დაკრძალვის რიტუალით გათვალისწინებული ყველა წესის დაცვით დაკრძალავდნენ” [ხაზარაძე, ცაგარეიშვილი 1999:12]. გურიაში კი, “როცა ვინმე უცხო მხარეში გარდაიცვლებოდა, საიდანაც მიცვალებულის მოსვენება ჭირისუფალს არ შეეძლო..., როგორც ნამდვილი ტირილის შემთხვევის დროს სწორედ იმგვარად მოიწვევდნენ ნათესავ-მოყვრებსა და მეზობლებს, ისევე იყო ხარჯი და ყოველგვარი ცერემონია, მიცვალებულის მაგიერ, კი იყო ნიშანი, დამსგავსება და ხატება, ისლის ან ღომის ჩალით გააკეთებდნენ ფიტულს, ჩააცმევდნენ “ნამკვდრევ” ტანისამოსს, ფეხასაცმელსაც კი, ცდილობდნენ მიმსგავსებული პირის სახეც გაეკეთებინათ, ფიტულს “დაასვენებდნენ” ლოგინზე – ორივე ხელში წმინდა სანთელს ჩაუდებდნენ და ამ მიცვალებულის მსგავსებას — ნიშანს ისეთივე ხმით, მოთქმით, შეცხადებით და ზარითაც კი ტიროდნენ, როგორც ახლად გარდაცვლილს” [წულაძე 1971: 207-208]. შემდეგ ამ ფიტულს, როგორც ჩანს, კრძალავდნენ.

მიცვალებულის სულის სადგომი გამოსახულების დაკრძალვის წესი, სხვადასხვა ხალხის ტრადიციულ ყოფაში დასტურდება [იხ. Тишкин, Грушин 1997]. კენოტაფის გამართვის ზემოაღნიშნული, საკმაოდ ფართოდ გავრცელებული ტრადიცია არქაულია, რასაც ადასტურებს ვარნის ნეკროპოლის (ენეოლითი) 43 სამარხში ნაპოვნი ადამიანის თავის თიხის რელიეფური გამოსახულებები, შუბლის, თვალების, ცხვირისა და პირის ადგილზე ოქროს ფირფიტებით [varna.info.bg/russian/nekropolis_rus.htm. ke.], ეგვიპტის კენოტაფებში არსებული ფარაონის ქანდაკებები და სხვ. გარდაცვლილის გამოსახულების დაკრძალვის შესახებ წერილობითი ცნობა დაცულია ჰეროდოტესთან: “როდესაც რომელიმე მეფე ომში კვდება (იგულისხმება სპარტელთა მეფე ნ.მ., თ.ჭ.), მის გამოსახულებას აკეთებენ და მიასვენებენ კარგად მორთული სარეცლით, ხოლო მისი დამარხვის შემდეგ, 10 დღეს მოედანზე არაფერი კეთდება” [ჰეროდოტე, VI, 58]. ქსენოფონტეს მიხედვით კი, სპარტელ მეფეებს, ისევე მიაგებდნენ პატივს, როგორც გმირებს [Ксенофонт. 1936: Лак. пол.XV, 9]. გმირების კულტი დამახასიათებელი იყო, როგორც ძველბერძნული ისე, ელინისტური რელიგიისათვის. თავდაპირველად გმირებად გარდაცვლილი მეფეები ითვლებოდნენ, ხოლო შემდეგ მათი წრე გაფართოვდა და გმირად მიაჩნდათ ყველა ის, ვინც საზოგადოების წინაშე რაიმე დამსახურებით გამოირჩეოდა [Зелинский 1993: 94]. თუ გარდაცვლილი “გმირების” გვამებს ვერ პოულობდნენ, მათ სულებს საკრალური რიტუალით მოუხმობდნენ და “კრძალავდნენ”. ამ სამარხ-კენოტაფებზე შემდეგ სამლოცველოები იგებოდა და მსხვერპლშენიერვის რიტუალი ტარდებოდა, რომლის ქტონურ ხასიათზე შენიერული მსხვერპლის

შავი ფერი, მსხვერპლშენიერვის დრო — სალამო ან ღამე და სხვ. მიუთითებს [Зелинский 1993: 95; Элиаде 2002:132].

ვანის ნაქალაქარის ზედა ტერასაზე ძვ.წ. III ს. ტაძრებთან და სამარხებთან დადასტურდა რკინისა და ბრინჯაოს, მცირე ზომის (16-24 სმ), სუდარაში გახვეული, ოქროს სამკაულებით (საყურეები, ხატისუღელი, სამაჯურები) შემკული ანთროპომორფული ქანდაკებები, რომლებიც ღარიან კრამიტებს შორის ან თირში ამოჭრილ ღრმულებში საგანგებოდ პირქვე იყო დაკრძალული. ამ ქანდაკებებით, როგორც ჩანს, მაღალი სოციალური ფენის წარმომადგენლებს გამოსახავდნენ, რაზეც მათი ძვირფასი სამკაული მეტყველებს. ქანდაკებების დანიშნულებისა და მათი დაკრძალვის შესახებ სხვადასხვა აზრია გამოთქმული. ძირითადად უკავშირებენ ღვთაებების მოკვლის ან ქურუმთა მსხვერპლშენიერვის რიტუალურ იმიტაციას [კაჭარავა 1983:33-34; მათიაშვილი 2006:175]. ერთ-ერთი ვერსიით, "...საქმე ეხება "გალმერთებულ" ადამიანის გამოსახულებებს ოქროს სამკაულებით... დაკრძალული, როგორც ეს ვანში მათს თანადროულ მდიდრულ სამარხებში დასტურდება" [ლორთქიფანიძე 2011: 62]. ჩვენი აზრით, ვანში ნაპოვნი გამოსახულებების "გალმერთებულ" ადამიანებად, "გალმერთებულ" გმირებად წარმოსახვას მხარს უჭერს, მათ სამარხებთან არსებული სალოცავები, ხოლო მათ ქტონურ ბუნებაზე გამოსახულებათა პირქვე დაკრძალვის ფაქტი მეტყველებს. აღნიშნულ კონტექსტში ძნელი ასახსნელია რა დანიშნულება ჰქონდა მამაკაცის ქანდაკებებთან ერთად დაკრძალული ქალის ქანდაკებას. თუმცა, ეს შეიძლება ამ ეპოქაში მამაკაცისათვის მეუღლის, უფრო სწორად, მეუღლის სიმბოლოს დაკრძალვის საკმაოდ ფართოდ გავრცელებულ ტრადიციას უკა-

ვშირდებოდეს. ამ კუთხით საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ სამხრეთ იტალიაში ერთ-ერთ ბერძნულ ნეკროპოლზე გათხრილ კენოტაფში ნანახია ურნა, რომელშიც მოთავსებული იყო ქალის მარმარილოს ბიუსტი [Kurtz ., Boardman J. 1971: 258-259].

საქართველოში გათხრილ კენოტაფებში ნაპოვნია იმქვეყნიური ცხოვრებისთვის საჭირო ინვენტარი, მათ შორის იარაღი [მუხათგვერდი, წეროვანი, ნალვლი და სხვ.]. სერგი მაკალათიას ცნობით, “ადამიანი თუ სადმე შორს მიიწვალა და მისი წამოსვენება შეუძლებელია, მას სამარეს თავის სოფელში მაინც გაუთხრიან, შიგ დანას ან რაიმე ლითონის ნატეხს ჩაატანენ და ზედ ქვას დაადებენ” [მაკალათია 1930:128].

სიმბოლური გამოსახულების ნაცვლად კენოტაფებში გარდაცვლილისთვის საჭირო ინვენტარის, მათ შორის იარაღის ჩატანების ფაქტს საკმაოდ მდიდარი არქეოლოგიური მასალა ადასტურებს. ამ კუთხით საინტერესოა ვირგილიუსის “ენეიდა”, კერძოდ, პრიამოსის გარდაცვლილი ძის დეიფობუსის სულისადმი მიძღვნილი ენეასის სიტყვები:

“რეტეუმის წინ ცარიელი საფლავი დავდგი,
სამგზის მოვუხმე მაღალი ხმით სულთა აჩრდილებს.
იქ გენახება იარაღი, გმირის სახელი,
თუმც ვერ შევძელი სამშობლოში დამარხვა შენი”

[ვირგილიუსი, ენეიდა, VI, 505]

საქართველოში კენოტაფად მიჩნეულ ზოგიერთ სამარხში, როგორც აღინიშნა, ნაპოვნია ცხოველის — ცხვრის მთლიანი ჩონჩხი (სოფ. მეტეხი, სიონი). ეს შესაძლებელია სამსხვერპლო ცხოველი იყოს, მაგრამ საქართველოს ტრადიციულ ყოფაში დადასტურე-

ბული ერთი წესი განსხვავებული აზრის გამოთქმის უფლებასაც გვაძლევს, კერძოდ, სვანეთში თუ რაიმე მიზეზის გამო მიცვალებულის სახლში მოსვენება შეუძლებელი იყო, რეალური აქტი მაგიური ქმედებით იცვლებოდა — გარდაცვლილის სიკვდილის ადგილას ნათესავები მიდიოდნენ და მიჰქონდათ ქათამი (დედალი ან მამალი). მამლის სქემატური გამოსახულება, როგორც მიცვალებულის კულტთან დაკავშირებული სიმბოლო გვხვდება დაბლაგომისა და წიფნარის IV-III სს. ქვევრსამარხებზე, [იხ. Куфтин 1950:214; ვაშაკიძე 1985:69-71]. გარკვეული რიტუალის ჩატარების შედეგად, ადგილობრივთა რწმენით, მიცვალებულის სული გადადიოდა მამალში ან დედალში (გარდაცვლილის სქესის შესაბამისად). შემდეგ ფრინველი, რომელშიც, სვანების წარმოდგენით, გარდაცვლილის სული იყო ჩასახული, სახლში მიჰყავდათ, სამგლოვიარო სუფრას შლიდნენ და, როგორც დაღუპულის სულის მატარებელს, საგვარეულო სასაფლაოზე, გარდაცვლილისთვის განკუთვნილ საფლავში მარხავდნენ [Деген-Ковалевский 1936: 42]. ეს წესი სვანეთში დადასტურებული აქვს მ. ჩართოლანს [ჩართოლანი 1961: 167]. შესაძლებელია, მსგავსი ტრადიციით აიხსნას ბრინჯაოს ხანის ზოგიერთი სამარხ-კენოტაფის ცენტრში, მიცვალებულის დასვენების ადგილზე, ცხვრის მთლიანი ჩონჩხის აღმოჩენის ფაქტი. არ არის გამორიცხული, რომ შორეულ წარსულში (ბრინჯაოს ხანაში) მამლის ფუნქციას ცხვარიც ასრულებდა. რწმენა — ადამიანის სულის სხვადასხვა ფრინველსა თუ ცხოველში გადასახლების შესახებ, არქაული რელიგიური სისტემებისთვის დამახასიათებელია. როგორც ჩანს, მომდევნო ხანაში სულის ცხოველში ჩასახლების ტრადიცია სულის გამოძახებამ შეცვალა. ძველად საბერძნეთში უგზო-უკვლოდ დაკარგულის

ან დამხრჩვალის სულს სამჯერ ხმამაღლა მოუხმობდნენ, რომ დაბრუნებულიყო და ცარიელ, მისთვის განკუთვნილ საფლავში სამუდამო განსასვენებელი დაემკვიდრებინა. ამაზე ვირგილიუსის პოემის ზემოთ მოტანილი ფრაგმენტიც მიუთითებს.

ადრეული შუა საუკუნეებიდან საქართველოს არქეოლოგიურ ძეგლებზე კენოტაფები თითქმის აღარ გხვდება. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ საერთოდ შუა საუკუნეებში მიწისქვეშა სიმბოლურ სამარხებს მიწისზედა კენოტაფები ჭარბობს. აღნიშნულთან დაკავშირებით, საყურადღებოა საქართველოში დადასტურებული “საფლავის მოზომვის” წესი. კერძოდ, ხევსურეთში, “როცა მიცვალებულს ვერ იპოვიდნენ, წყალში დამხრჩვალს, ან უცხო ქალაქში ან ომში მოკლულს და რომელსაც ვერ მოასვენებდნენ თავის სამშობლოში. ასეთ მიცვალებულს თავიანთ სასაფლაოზე საფლავს მოუზომავდნენ. სახელსადებებს (მიცვალებულის სახელზე გამოცხვარი ქადები ნ.მ., თ.ჭ.)... არაყს, ტაბლას და მიცვალებულის “ტალავარს” (მამაკაცის სამოსინ.მ., თ.ჭ.) წაიღებდნენ სასაფლაოზე, თან ხალხსაც წაიყვანდნენ მოზომილ მიწაზე და დალოცავდნენ... ამის შემდეგ მიცვალებულს თავის საფლავ-სამარეში წილი ედვა” [ბალიაური, მაკალათია 1940:54]. მათზე, როგორც ჩვეულებრივ საფლავებზე, უმეტესწილად ჯვარს აღმართავდნენ ან უბრალოდ ქვას ადებდნენ.

“საფლავის მოზომვის” ტრადიცია, მიწისქვეშა კენოტაფების გამართვის, ჩვენ მიერ ზემოაღწერილ, სხვა წესებთან ერთად, დადასტურებულია აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის თითქმის ყველა კუთხეში [გიორგაძე 1987:80].

ამავე კონტექსტში, შეიძლება განვიხილოთ ადამიანის დაღუპვის ადგილზე ან მის სახელზე რაიმე მოსაგონარის, უმეტესწილად კი ჯვრის აღმართვის წესი, რომელიც მთიანეთთან ერთად, საქართველოს ბარშიც ფართოდ იყო გავრცელებული. ასეთი “მემორიალები,” რა თქმა უნდა, უგზო-უკვლოდ დაკარგულთა სახელზეც კეთდებოდა და მიწისზედა კენოტაფები იყო. მათ აღმართვის ტრადიციას კი, ალბათ წინ უსწრებდა “საფლავის მოზომვის” წესი. მით უმეტეს, რომ მიწისზედა კენოტაფი უმეტესად მის ქვეშ სიმბოლური საფლავის არსებობას გულისხმობდა. შესაძლებელია, რომ “საფლავის მოზომვისა” და მიწისზედა კენოტაფების დადგმის ტრადიცია საქართველოში ქრისტიანული რელიგიის გავრცელების შემდეგ დამკვიდრებულიყო, როდესაც საფლავში უგზო-უკვლოდ დაკარგულის გამოსახულების დაკრძალვისა და გარდაცვლილისთვის ნივთების ჩაყოლების იდეოლოგიური საფუძველი აღარ არსებობდა.

ამგვარად, საქართველოში კენოტაფების გამართვა უძველესი დროიდან დასტურდება და, როგორც ჩანს, უწყვეტი ტრადიციაა. ქართველებისთვის ცნობილი იყო კენოტაფის გამართვის სხვადასხვა წესი. რომელთაგან უძველესის — გარდაცვლილის სულის სადგომი გამოსახულების, ცხოველის ან ფრინველის, მისი იარაღის “დაკრძალვა,” გარდაცვალების შემდეგ საიქიოში ადამიანის ჩვეულებრივი ცხოვრების გაგრძელებისა და გარდაცვლილთა სულების მიწისქვეშეთში არსებობის რწმენას უკავშირდება. ეს წარმოდგენები საკმაოდ ფართოდ გავრცელებული და უძველესია [Штернберг 1936:323]. უფრო გვიანდელი უნდა იყოს საფლავის მოზომვის წესი, რაც, როგორც აღვნიშნეთ, შესაძლოა ქრისტიანული

რელიგიის გავრცელების შემდეგ დამკვიდრებულიყო. ყოველივე ზემოთქმული მიუთითებს, რომ კენოტაფების გამართვის ტრადიციას საქართველოში სხვადასხვა ეპოქაში, სხვადასხვა იდეოლოგიური საფუძველი ჰქონდა და აქედან გამომდინარე, კენოტაფების გამართვის სხვადასხვა წესი არსებობდა. ეს წესები ქართველთა ყოფაში უკანასკნელ ხანებამდე შემრჩა, რაც ერთ სინქრონულ და დიაქრონულ სივრცეში სხვადასხვა დროის ტრადიციათა თანაარსებობის ნათელი ილუსტრაციაა.

უძველესი მითოსურ-რელიგიური რწმენა-წარმოდგენებისა და რიტუალების სიცოცხლისუნარიანობას, მათ ფუნქციონირებას სხვადასხვა დროსა და კულტურულ სივრცეში დღეს უმეტესწილად კოლექტიური [Halbwachs 1980] მეხსიერების საფუძველზე ხსნიან. არქაული რწმენა-წარმოდგენებისა თუ ყოფითი ტრადიციების ნაწილი არქეტიპების სახით [Юнг 1991] უცვლელად გადაეცემა თაობიდან თაობას, ეპოქიდან ეპოქას და საზოგადოების კოლექტიურ მეხსიერებაში დღემდეა შემორჩენილი. ნაწილი კი დროთა განმავლობაში სხვადასხვა გარემოების, მათ შორის, საზოგადოების იდეოლოგიის, რელიგიური მრწამსის ცვალებადობის გამო, ცვლილებას განიცადის. აღნიშნული რწმენა-წარმოდგენებისა და რიტუალების თანაარსებობა გარკვეულ კულტურულ გარემოში ამ კულტურის სინკრეტულ ხასითს განაპირობებს. ვფიქრობთ, ჩვენ მიერ განხილული კენოტაფები და მათი გამართვის ხალხური ტრადიციები, ერთ-ერთი თვალსაჩინო მაგალითია უძველესი ტრადიციული ცოდნის დინამიკისა და ტრადიციული კულტურის თავისებურებების ნათელსაყოფად.

- აბრამიშვილი, გიგუაშვილი, კახიანი 1980: აბრამიშვილი რ., გიგუაშვილი ნ., კახიანი 1980: ღრმახვევისთავის არქეოლოგიური ძეგლები. თბილისი.
- ბალიაური, მაკალათია 1940: ბალიაური მ., მაკალათია ნ. 1940: მიცვალებულის კულტი არხოტის თემში.- მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, ტ.III, თბილისი, გვ.3-64.
- ბარამიძე 1965: ბარამიძე მ. 1965: კასპის სამაროვანი.- მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, IV, თბილისი, გვ.31-66.
- გვინჩიძე 1988: გვინჩიძე გ. 1988: ელინისტური ხანის კოლხეთის მოსახლეობის ისტორიისათვის. თბილისი.
- გიორგაძე 1987: გიორგაძე დ. 1987: დაკრძალვასა და გლოვის წესები საქართველოში. თბილისი.
- გობეჯიშვილი 1981: გობეჯიშვილი გ. 1981: ბედენის გორასამარხების კულტურა. თბილისი.
- გოგაძე 1972: გოგაძე ე. 1972: თრიალეთის ყორღანული კულტურის პერიოდიზაცია და გენეზისი. თბილისი.
- ვაშაკიძე 1985: ვაშაკიძე ნ, 1985: ზემო ფარცხმის სამაროვანი. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, XII, თბილისი, გვ.23-117.
- ვერგილიუსი, 1976: ენეიდა, თარგმნა, წინასიტყვაობა და საძიებელი დაურთო რ. მიმინოშვილმა. თბილისი.
- თოლორდავა 1963: თოლორდავა ვ. 1963: მასალები ქართლის სამეფოს ისტორიისათვის ძვ.წ. III-I სს.- მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, III, გვ.137-165.

- თუშიშვილი 1964: თუშიშვილი ნ. 1964: ადრეანტიკური ხანის სამარხები სოფ. არდასუბნიდან.-ახალგაზრდა მეცნიერ-მუშაკთა XIV სამეცნიერო კონფერენცია, თბილისი, გვ.50-51.
- თუშიშვილი 1972: თუშიშვილი ნ. 1972: მადნისჭალის სამაროვანი. თბილისი.
- კალანდაძე 1980: კალანდაძე ალ. 1980: სამთავრო. ნინაანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები. მცხეთა, II, თბილისი.
- კაპანაძე 1984: კაპანაძე მ. 1984: ივრისპირების ბრინჯაოს ხანის სამაროვნები. - კახეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის შრომები, VI, თბილისი, გვ.27-55.
- კაჭარავა 1983: კაჭარავა დ. 1983: ბრინჯაოს ქანდაკებები ვანიდან.- ძეგლის მეგობარი, 63, თბილისი, გვ. 33-34.
- კვირკვია 2009: კვირკვია რ. 2009: ბორჯომის ხეობა რკინის ფართო ათვისების ხანაში (ძვ.წ. VIII-VII სს). ივ.ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის არქეოლოგიის დოქტორის (ჰ) აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაცია. თბილისი.
- კვირკველია 2011: კვირკველია გ. 2011: ვანის ნაქალაქარის გამოკვლეული ახალი ტაძარი.- იბერიკოლხეთი, 7, თბილისი, გვ. 99-105.
- კობაიძე 1984: კობაიძე ლ. 1984: ჩალიანხევის სამაროვანი “”.- კახეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის შრომები, VI, თბილისი, გვ.108-132.
- ლორთქიფანიძე 2011: ლორთქიფანიძე ნ. 2011: სატირის

“დაკრძალული” ქანდაკება ვანიდან.- საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე, II (47-), თბილისი, გვ. 53-67.

მათიაშვილი 2006: მათიაშვილი ნ. 2006: რიტუალური სამარხები ვანის ნაქალაქარიდან.- კავკასიურ-ალ-მოსავლური კრებული, XII, თბილისი, გვ. 172-174.

მაკალათია 1930: მაკალათია ს. 1930: მთიულეთი. თბილისი.

მარგიშვილი, ნარიმანიშვილი 2004: მარგიშვილი ს., ნარიმანიშვილი გ. 2004: ალგეთის ხეობის ანტიკური ძეგლები. თბილისი.

მენაბდე, კილურაძე 1981: მენაბდე მ., კილურაძე თ. 1981: სიონის არქეოლოგიური ძეგლები. თბილისი.

ნარიმანიშვილი 2006: ნარიმანიშვილი გ. 2006: თრიალეთი ძვ.წ. მეორე ათასწლეულში (არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით). დისერტაცია ისტ. მეცნ. დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბილისი.

ნუცუბიძე 1980: ნუცუბიძე ა. 1980: ალაზნის ველის ძვ.წ. XIV-XII სს არქეოლოგიური ძეგლები. თბილისი.

რამიშვილი 1998: რამიშვილი ალ. 1998: შიდა ქართლის ბრინჯაოს ხანის ფინალური სტადიების არქეოლოგიის პრობლემები. დისერტაცია ისტ. მეცნ. დოქტორის ხარისხის მოსაპოვებლად თბილისი.

სადრაძე 1989: სადრაძე ვ. 1989: ნეროვანი II. ბრინჯაოს ხანის სამაროვანი, კატალოგი. მცხეთა, IX, თბილისი, 77-154

სადრაძე 1997: სადრაძე ვ. 1997: სამთავროს სამაროვნის ბრინჯაოს ხანის ძეგლები. თბილისი.

- სურგულაძე 2003: სურგულაძე ი. 2003: მითოსი, კულტი, რიტუალი საქართველოში. თბილისი.
- შატბერაშვილი 1967: შატბერაშვილი ზ. 1967: მეტეხში 1966 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევადიების შედეგები. XVI სამეცნიერო სესია მიძღვნილი 1966 წლის საველე-არქეოლოგიური კვლევადიების შედეგებისადმი. თბილისი, გვ.36-38.
- ჩართოლანი 1961: ჩართოლანი მ. 1961: ქართველი ხალხის მატერიალური ყოფის ისტორიიდან. თბილისი.
- ჩუბინიშვილი 1957: ჩუბინიშვილი ტ. 1957: მცხეთის უძველესი არქეოლოგიური ძეგლები. თბილისი.
- წითლანაძე 1983: წითლანაძე ლ. 1983: ვარსიმაანთკარის სამაროვანი. ჟინვალი, I, თბილისი. გვ.52-77.
- წულაძე 1971: წულაძე აპ. 1971: ეთნოგრაფიული გურია. თბილისი.
- ჭანიშვილი 2004: ჭანიშვილი თ. 2004: მუხათგვერდის სამაროვნის ერთი სამარხის დათარიღებისათვის. ძიებანი, №13-14, თბილისი, გვ.83-90.
- ხაზარაძე, ცაგარეიშვილი 1999: ხაზარაძე ნ, ცაგარეიშვილი თ. 1999: წმინდა ხის კულტი საქართველოში. თბილისი.
- ჯაფარიძე 1969: ჯაფარიძე ო. 1969: არქეოლოგიური გათხრები თრიალეთში. თბილისი.
- ჰეროდოტე. 1975: ისტორია ტ. I. ბერძნულიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა და საძიებელი დაურთო თინათინ ყაუხჩიშვილმა. თბილისი.
- ჰომეროსი. 1986: ოდისეა, ძველბერძნულიდან თარგმნეს ზურაბ კიკნაძემ და თამაზ ჩხენკელმა. თბილისი.

- Антонова 1990: Антонова Е.В. 1990: Обряды и верования первобытных земледельцев Востока. Москва.
- Ассман 2004: Ассман Я. 2004: Культурная память: письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности, Москва.
- Деген-Ковалевский 1936: Деген-Ковалевский Б. Е. 1936: Сванское селение как исторический источник, Советская этнография, №4-5, стр.21-54.
- Зелинский 1993: Зелинский Ф. Ф. 1993: Религия эллинизма. Киев. Иващенко М.М. 1980: Самтаврские погребения первых веков н.э. Мцхета, III, Тбилиси.
- Ивановский 1911: Ивановский А.А. 1911: По Закавказью. Материалы по археологии Кавказа, вып. VI, Москва.
- Кахиани, Гвлигвашвили, Шукузадашвили, Цквитинидзе 1997: Кахиани К.К., Гвлигвашвили Э.В., Шукузадашвили Б.И., Цквитинидзе З.Р. 1997: Полевые работы экспедиции Машаверского ущелья. Полевые археологические исследования в 1988 году, Тбилиси., стр.57- 61.
- Крупнов 1960: Крупнов Е.И. 1960: Древняя история Северного Кавказа. Москва.
- Ксенофонт. 1936: Лакедемонская полития, Москва.
- Куфтин 1941: Куфтин Б.А. 1941: Археологические раскопки в Триалети, I, Тбилиси.
- Куфтин 1950: Куфтин Б.А. 1950: Материалы к Археологии Колхды II, Тбилиси.

- Павсаний. 2002: Описание Эллады, т. I, Москва.
- Постовская 1957: Постовская Н.М. 1957: О царских кенотафах древнего Египта. Вестник древней истории, №3(61), Москва, стр. 122-144.
- Садрадзе 1991: Садрадзе В. 1991: Мцхета в XV-XIII в.в. до нашей эры. Тбилиси.
- Садрадзе 1993: Садрадзе В. 1993: Археологические памятники Мцхета Великой эпохи средней бронзы. Тбилиси.
- Тишкин, Грушин 1997: Тишкин А.А., Грушин С. П. 1997: Что такое кенотаф?-Известия лаборатории археологии, выпуск 2, г. Горно-Алтайск, e-lib.gasu.ru/da/archive/1997/02/06.html
- Хачатрян 1975: Хачатрян Т.С. 1975: Древняя культура Ширака. Ереван.
- Хачатрян 1979: Хачатрян Т.С. 1979: Арктикский некрополь. Ереван.
- Штернберг 1936: Штернберг Л. Я. 1936: Первобытная религия, Ленинград.
- Элиаде 2002: Элиаде М. 2002: История веры и религиозных идей, Т. 1. Москва.
- Юнг 1991: Юнг К.Г. 1991: Архетип и символ. Москва.
- Greek burial customs, 1971: [by] Donna C. Kurtz and John Boardman. London.
- Halbwachs M. 1980: The Collective Memory. New-York.

კვართი და სხვა სამოსელი საერთო კავკასიურ ფუძე-ენაში

მერაბ ჩუხუა

ძველი მსოფლიოს კულტურული ხალხებიდან მხოლოდ ბერძნები არ ერიდებოდნენ საკუთარი სხეულის სიშიშვლეს. ჩვენი, ქართულ-კავკასიური ტრადიციით ადამიანის სამოსი მთლიანად ფარავდა მის სხეულს. როგორც სამეცნიერო ლიტერატურიდან არის ცნობილი ტანსაცმლის ფორმებსა და სახეობებს განსაზღვრავს ეკოლოგიური პირობები ამა თუ იმ რეგიონისა, აგრეთვე პირველყოფილი საზოგადოების ეთნიკური ნორმები და სამეურნეო ყოფა; სამოსლის დამუშავების ტექნიკა ერთ-ერთი განმსაზღვრელი ფაქტორია საზოგადოების განვითარების კულტურული დონისა. ადამიანმა ჯერ კიდევ ქვის ხანაში ისწავლა ტყავის დამუშავება, ნაჭრების ერთმანეთზე გადაბმის ხერხები, უფრო მოგვიანებით მან აითვისა ქსოვის ტექნიკაც. ამავე პერიოდში, საერთოკავკასიური ეთნიკური და ენობრივი ერთობის ეპოქაშივე, იწყებს სხეულის შემოსვას კავკასიელი ადამიანი და სწორედ ამიტომაც გამოჩნდება სამოსელთან დაკავშირებული მეტად მრავალფეროვანი ლექსიკა კავკასიურ ენებში: ამიტომაც აქვს მრავალი საერთო ელემენტი კავკასიელ ხალხთა სამოსელს როგორც მამაკაცისას, ისე ქალისას...

ქართველი ხალხის მრავალსაუკუნოვანი თვითმყოფადი კულტურა, მათ შორის ტანსაცმელი, საერთოკავკასიური, ფუძეენური მდგომარეობიდან მომდინარე ისტორიულ-გენეტიკური კავშირების უცილობელ ღრმა კვალს ატარებს. როგორც კავკასიაში მოპოვებული მდიდარი არქეოლოგიური მასალა ადასტურებს, პროტოკავკასიელები სამოსლის დასამზადებლად უძველესი დროიდან იყენებდნენ სელის, კანაფისა და მატყლის ქსოვილებს. ისინი ტანსაცმლის დასამაგრებლად და მოსართავად ხმარობდნენ ღილებს, ქინძისთავეებს, ბალთა-აბზინდებს და სხვ. ყოველივე ეს თავს იჩენს ენობრივ მასალაშიც, რომელიც გამოირჩევა სტრუქტურულ-სემანტიკური ერთიანობით, რაც იძლევა არაერთი საერთოკავკასიური არქეტიპის რეკონსტრუქციის შესაძლებლობას.

პროტობერიული ტანსაცმლის ისტორიაში სრულიად განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ქართული კუართის ფენომენს. როგორც ცნობილია, მაცხოვრის კვართის საქართველოში ჩამობრძანებას და დედა სიდონიასთან ერთად მის მცხეთაში დამარხვას უკავშირდება ქრისტეს (ქრისტიანობის) საქართველოს მიწაზე მოსვლა ჯერ საიდუმლოდ, ხოლო შემდგომ ცხადად: „კვართი უფლისა არის სიმბოლო კოსმიური ეთერისა, რომელიც მოსავს ქრისტეს და ამასთან არის დაკავშირებული ცხოვრების ხე, რომელიც ამ კვართის დაფლვის ადგილზე

არის აღმართული“ (ზვიად გამსახურდია, საქართველოს სულიერი მისია, 1990, გვ. 24).

შემთხვევითი ვერც ის იქნება, რომ ღვთისმშობლის კვართი მე-7 საუკუნიდან — საბერძნეთის კეისარ ჰერაკლეს დროიდან — დღემდე დასავლეთ საქართველოში ჯერ ბედიაში, შემდგომ მარტვილსა და ხობში, ხოლო ამჟამად ზუგდიდში არის დაბრძანებული, რასაც ყოველ წელს, ძველი სტილით 2 ივლისს (ახალი სტილით 15 ივლისს) სპეციალური ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლის სამოსლის ტაძარში დასვენების სპეციალური დღესასწაული — ვლაქერნობა ეძღვნება.

ზემოთაღწერილი სამოსლის აღმნიშვნელი ქართული სიტყვა **კუართ**-ი უძველესი წარმომავლობისაა. დასტურდება ჯერ კიდევ ძველ ქართულ ხანმეტ ტექსტებში: „ნუცა ორი **კუართი**, ნუცა ჳამლი, ნუცა არგანი“ (მათეს სახარება 10, 10 (ხანმ.); „ივლტოდა კაცი ერთი იემენელი წყობისა მისგან ბრძოლისა და მოვიდა სელომდ **კუართ** დაპებული“ (მეფეთა I წიგნი, 4, 12 0); „მაშინ კაცნი ესე შეიკრნეს ნიფხავ-**კუართითურთ** მათის და ვარშემანგით და საწმართულით და ყოვლითურთ სამოსლით მათით“ (დანიელის წინასწარმეტყველება, 3, 21).

სულხან-საბა ორბელიანთან **კუართ**-ი || **კვართ**-ი განიმარტება როგორც „ჯუბა, გინა პერანგის (მსგავსი)“ თხზ. ტ. IV1, გვ. 389.

ძვ. ქართული **კუართ**-ის ქართველური შესატყვისები პირველად მ. ბროსემ გამოავლინა, მანვე მიუთითა მეგრულ

კურთ-ა „ნიფხავი“ სახეობის არსებობაზე (M. Brosset, Rapports sur une voyage archéologique dans la Géorgie et dans l'Arménie, Rapport VII, St.-Petersbourg, 1849, gv. 73). იგივე კურთ-ა „ნიფხავი“ შესატყვისი დაიძებნა ზანური ენის ლაზურ დიალექტშიც, რაზეც არნ. ჩიქობავამ მიუთითა: ოხორჯაში კურთა ელაკორერი იმტუ „ქალის ნიფხავ-წაკრული გაიქცა“... გოიწკედუ-შ-კულე, კურთა ელოკორტუ თის „რომ გაიხედა, ნიფხავი ჰქონდა თავზე წაკრული“... (არნ. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბ., 1938, გვ. 178).

ქართველოლოგ მკვლევართაგან დღემდე არავის უცდია ბოლოკიდური-ა სეგმენტის რაობის ახსნა ზანურ კურთ-ა ფორმაში. თუ ის ძირეულია ან რაიმე ფუნქციის მატარებელი, მისი შესატყვისი ქართულში -ე იქნებოდა, უდრ. ბგერათშესატყვისობა ქართ. ე : ზან. ა. საკითხის ამგვარად დასმისას შეუძლებელია, არ მოგვაგონდეს ქართული ენის თუშურ დიალექტში შემორჩენილი მკვართე-დერივატი, სადაც კვართ- ძირად გამოიყოფა, ხოლო მე - ე - კონფიქსად. სწორედ ამგვარი ე-დაბოლოებიანი (სუფიქსიანი) ალომორფის შესატყვისი ჩანს ზანური კურთ-ა „ნიფხავი“ ლექსემა, სადაც მნიშვნელობის მხრივ ფიქსირებული გადახრაც იმაზე მიუთითებს, რომ ზანურში სემა ნიფხავი მოკლეს გაგებიდან განვითარდა. ე. ი. საერთოქართველურში გვქონდა სინონიმური წყვილი: *კუ ართ- „კვართი, გრძელი პერანგი“ — *მ კუართ-ე „მოკლე“, საიდანაც ზანურში მხოლოდ -ე'სუფიქსიანი სახეობის

კურთ-ა შესატყვისი შემოგვრჩა, რომელსაც მნიშვნელობაც შესაბამისი (მოკლე პ ე რ ა ნ გ ი - ნ ი ფ ხ ა ვ ი) განუვითარდა. მსგავს სიტუაციაში საგულისხმო ჩანს ის ვითარება, რომ ზოგიერთ იბერიულ-კავკასიურ ენაში, მაგალითად, აფხაზურში „პ ე რ ა ნ გ ი“ და „მოკლე“ საერთო ძირით არის გამოხატული, შდრ. აფხ. ა-კ^{აჟ} „პერანგი, კაბა; მ ო კ ლ ე“.

ამდენად, გამოდის, რომ ქართულ-ზანურ *კუართ- ძირს აფხაზურივით ერთდროულად „პერანგის“ და „მოკლეს“ მნიშვნელობები ახასიათებდა. თუ ეს დასკვნა სწორია, მაშინ სვანურ შესატყვისზეც შეიძლებოდა გვეფიქრა. მართლაც, სვანურში დღემდე განმარტოებით დგას მ ო კ ლ ე ს აღმნიშვნელი ზედსართავი მე-კუშდ-ე || მე-კუშედ || მე-კუშეტ-ე, რომლის კუშედ/ ტ-ძირი თავჩენილია ნა-ნ-კოშდ ზს., ლშხ., ნა-ნ-კოშტ ლნტ. „სიმოკლე“ წარმოქმნილ სახელშიც. სვანურში გამონაწევრებული კუშედ/ტ-ამოსავალში *კუაშთ- არქეფორმის არსებობას ვარაუდობს. ხოლო ეს უკანასკნელი საერთოქართველურ ფუძე-ენაში *კუასთ- პროტოტიპს აღგვადგენინებს, რომელიც წინარექართველური *კუათჷ ფორმისგან მომდინარეობს, ანუ აქ *თჷ→*სთ ფონეტიკური გარდაქმნა განხორციელდა. ამგვარ დაშვებას (*კუათჷ→*კუასთ-) მხარს უჭერს ქართველურ ენა-კილოთა მონათესავე მთის იბერიულ-კავკასიური ენების ჩვენება, სადაც ქართული კუართ- ფორმის მონათესავე ფუძეები დასტურდება, შდრ.: წ.-ქართვ. *კუათჷ- „კვართი;

მოკლე“ (→ ს.-ქართვ. *კუასთ-→ ქართ. კუართ- / მ-კუართ-ე : ზან. კურთ-ა : სვან. კუეშთ- / მე-კუეშთ-ე) ~ წ.-ნახ. *კ(ჟ)ათა-ა (→ ს.-ნახ. *კად-ა „ქსოვილი“ → იჩქ. კადი || კადა: ინგ. კადი: ბაცბ. «კადა») ~ წ.-დალ. *კოთა- „პერანგი, კაბა“ (→ ს.-დალ. *კორთ- / *კურთ- → ხუნძ. გორდ-ე, ანდ. გურდ-ო, კარ. გორდ-ი „კაბა, პერანგი“, დიდ. გედ, ხვარშ. გუდ, ინხ. გიდ „პერანგი“, ლაკ. ქურთა-უ „ჟაკეტი“, დარგ. გურდ-ი || ქურთა-ე || ქურთა-ი „პერანგი, კაბა“, ლეზგ. კურთ || ქურთ || ქურტ, თაბ. ქურთა, ალ. ქურთა, წახ. გურთ, უდ. გურათა „პერანგი“ ~ წ.-აფხ.-ადილ. *კათა-ა „ბადე“ (→ ს.-აფხ.-ადილ. *კათ-ა → აფხ. ა-კათა, აბაზ. კათა).

როგორც ვხედავთ, კ ვ ა რ თ ი ს აღმნიშვნელი სიტყვა საერთოა იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის ოთხივე ჯგუფის ენებისათვის, წინარექართველურში აღდგება *კუათა-, წინარენახურში - *კ(ჟ)ათა-ა, წინარეაფხაზურ ადიღეურში *კათა-ა, ხოლო წინარედალესტურში კი — *კოთა-.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ზანური კურთ-ა ტიპის ფუძეები გავრცელებულია მსოფლიოს არაერთი ჯგუფის ენებში. ინდოევროპული ფორმებიდან აღსანიშნავია: ოსური ქურგაჲთ || ქურაჲთ „პერანგი, ჟაკეტი“, სოგდური ქურთუ „პერანგი“, ავესტური ქერგთი, ძვ. ინდური ქურათუ „პერანგი“, სპარსული ქურთა, ბერძნული χούρτιον, რუსული курта || куртка, უკრაინული куртка || курта, პოლონური kurta || kurtka, ლათინური curtus „მოკლე“. მსგავსი შინაარსისა და სტრუქტურის ჩანს თურქული kürtä „მოკლე კაბა“. ცხადია, ზემოთ ჩამოთვლილ ენათა სათანადო მასალა

ქართველურ (ზანურ) წყაროს გულისხმობს. როგორც ეტყობა, საქართველოდან გავიდა როგორც ტანსაცმლის ეს სახეობა (კვართ-პერანგი), ისე მისი აღმნიშვნელი სიტყვაც.

ქართველური ენობრივი სამყაროდან მთელ ევრაზიაში გავრცელებული **კურთ-ა** ძირითადი მოგვიანებით უკან დაგვიბრუნდა სხვადასხვა სახეობით, ძირითადად **კ** → **ქ** დეგლოტალიზაციის შემდგომი საფეხურით, შდრ.: ქართ. ქუნთა „ბოჭკოიანი ქსოვილი“ (საბა), ქართ. ქურთუკ-ი. ამგვარ პროცესებს ხელს უწყობდა საქართველოს მდგომარეობა და გეოგრაფიული მდებარეობა, ისტორიულად ჩვენს ქვეყანას ათასწლეულების განმავლობაში მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდა ძველი და ახალი სამყაროს სახელმწიფოებთან. ხანგრძლივი კონტაქტის დროს ქართველი ხალხი გასცემდა საკუთარი განვითარების საგნებს (პროდუქტებს) და, იმავდროულად, ითვისებდა, ხოლო შემდგომ შემოქმედებითად გაითავისებდა როგორც აღმოსავლეთის, ისე დასავლეთის ცივილიზაციათა მიღწევებს.

კურთ-ი არ არის ერთადერთი ტანსაცმლის აღმნიშვნელი ფუძე, რომელსაც მონათესავე კავკასიურ ენებში სათანადო შესატყვისობები უდასტურდება. საერთოკავკასიურ წარმომავლობას გულისხმობს ქვემოთ მოყვანილი სხვა ძირებიც:

ს.-ქართვ. ***ბად-ენ-** „სამოსელი, მოსასხამი“ (ძვ. ქართ. ბადენ-ი, ზან. (ლაზ.) ფოთინ-ი „ფეხსაცმელი“, სვან. ბარდან „მოსასხამი“) ~ ს.-ნახ. ***ბად-ინ** „შარვალი“ (იჩქ. ბედინ

„შარვალი“, ინგ. ბ ედან „შარვალი“, ბაცბ. (ბადი) “ ს.-აფხ.-ადილ. ***ფად-** „წინდა“ (აფხ. ა-ქლა-ფად, ადილ. ლ’ა-ფად, ყაბ. ლ’ა-ფად „წინდა“, უბიხ. ლ’ა-ფად „მატყლის წინდა“, შდრ. ლ’ა- „ფეხი“) ~ ს.-დალ. ***ბად-ა** „შარვალი; ფეხსაცმელი“ (ხუნძ. ჰე-ბეთ „შარვალი“, ანდ. ფად-ან „ნაქსოვი წინდები“, ახვ. ბათა, ჭამ. ბათა, ლოდ. ბართა, ტინდ. ბათა „შარვალი“, დიდ., ინხ. ბადა „ღვინის გუდა“, ლაკ. ფათა „ძველი ტანსაცმელი; შარვალი“, დარგ. ფადა „შარვლის უბე / ჯიბე“, რუთ. ბადუ, წახ. ბადა, არჩ. ფათა-გ „შარვალი“, შდრ. ლეზგ. თიპრი „ფეხსაცმელი“);

ს.-ქართვ. ***ქურც-** „ქურქი, ხალათი“ (ქართ. ქურც-ი → ოსურ. ქერც „ქურქი“, ზან. (მეგრ.) ქუნჩ-ი „ხალათი“ → გურ. ქვინჩ-ი) ~ ს.-ნახ. ***ქოჩ-** „პერანგი“ (იჩქ. ქუოჩ, ინგ. ქოჩ, ბაცბ. ქოჩ „პერანგი“) ~ ს.-აფხ.-ადილ. ***კაჭ-** „კაბა, პერანგი“ (აფხ. ა-კაჭ, აბაზ. კაჭ „პერანგი, კაბა; მოკლე“, ადილ. ჭაჭ ← *კაჭ, ყაბ. ჭას ← *კაჭ „გრძელი კაბა მოხუცი ქალებისათვის“) ~ ს.-დალ. ***კაჩ-** „პერანგი; პალტო“ (ხუნძ. კაჩ, ახვ. კაჩი, კარ. კაჩა „ცხვრის ტყავის პალტო“, ჭაბ. კაჩი „პერანგი“, დიდ. კალა-კაჩ, ჰინ. კალკაჩ, ხვარშ. ვალა-კაჩ, ინხ. კალა-კაჩ „გრძელი ცხვრის ტყავის პალტო“);

ს.-ქართვ. ***ბაჯ-** „უყელო ფეხსაცმელი (ქართ. ფეჯ-ი „უყელო ფეხსაცმელი, რომელსაც მატყლის ძაფისაგან ქსოვენ“ : ზან. (მეგრ.) ო-ბოხ-უ-ეფ-ი “ჭაობში სასიარულო ფეხსაცმელი“) ~ ს.-ნახ. ***ბეჯ-** „ქურქი, პალტო ბეწვეულისაგან დამზადებული“ (იჩქ. ბ ეჯ, ინგ. ბ ეჯ, ბაცბ. ბეჯ „ქურქი, პალტო“) ~ ს.-დალ. ***ბაჯ-** „ქურქი; მოსასხამი“ (ხუნძ. ვაბალუ, ჭაბ. ვაბალა

„ქალის ტრადიციული ტანსაცმელი (გარეთა გადასაცმელი)“, ანდ. ჯაღაბე ← *ბაჯაღეჲ „გარეთა ჩასაცმელი“, ლაკ. ბარყუთ, დარგ. პარყ „ქურქი“);

ს.-ქართვ. *ფაყუ- „ქუდი“ (ქართ. (იმერ.) ფაყვ-ე „ზომაზე დიდი ტანსაცმელი“, ზან. (მეგრ.) ფუყ-ე - *ფოყვ-ე „id“, სვან. ფაყუ „ქუდი“) ~ ს.-აფხ.-ადილ. *ფაყუ-ა „ქუდი“ (ადილ. ფაყუჷ, ყაბ. ფეყჷ, უბიხ. ბყჷ ← *ბაყუჷ „ქუდი“) ~ ს.-დალ. *ყუაფ-ა || ფაყუ-ა „ქუდი“ (ტინდ. ყუაფა, კარ. ყუაფა, დიდ. ლობილა, ინხ. ღებილა, ლაკ. ყაფა, დარგ. (ურახ., კუბ.) ყაფა →|| ყაპა „ქუდი“, ლეზგ. ყეფე „ცხვრის ტყავის ქუდი (კრაველი)“, წახ. ყაფა „ღამის ქუდი“);

ს.-ქართვ. ***მას-ე** „ბადე; ქსოვილი“ (ქართ. მასე „ცალწვერა და უმმ. ძიო ბადე“ (საბა), ზან. მოსა-ბოდა „მასე ბადე“, მოს-უ-ა „ქსოვა“, ნა-მოს-ა „ნაქსოვი“) ~ ს.-ნახ. ***მაშ-ე** „ოჯახში ნაქსოვი მაუდი“ (იჩქ. მწმა ბუოზა „მაუდის ქსოვა“, ინგ. მაშჷ „შალი, მაუდი“, ბაცბ. მაშჷ „მატყლის ძაფის ნაქსოვი“)~ ს.-დალ. ***ნის-ა** „სელის ქსოვილი“ (ხუნძ. ნუსრ „სელის ქსელი“, ახვ. ნიშა „ქსოვილი“, ნიში „ობობას ქსელი“, ჭამ. ნის, ტინდ. ნისა || ნისი „ქსოვილი; ობობას ქსელი“, შდრ. ჭამ. ნის „საქსოვი დაზგა“);

ს.-ქართვ. ***ბართ-ალ-** „ჩასაცმელი, მოსასხამი“ (ქართ. ბარდალ-ი || ფართალ-ი „ქსოვილი“, ზან. (ლაზ.) ფონთულ-ი „შარვალი“, სვან. ბარდან „ჩასაცმელი“ ~ ს.-ნახ. ***ჟართ-ენ** „მოსასხამი“ (იჩქ. ვ ერთა || ვართი⁵ || ტერთ, ინგ. ტერთჷ, ბაცბ. ვართე⁶) ~ ს.-დალ. ***ბართ-ა** „მოსასხამი; ჭინჭი“ (ახვ. ბართა, კარ. ბართა „ჩვარი, ჭინჭი“, ინხ. ბორთო-ხე „მოსასხამი შალი, პლედი“, ლეზგ. ფაეჟ ← *ბეთ, თაბ. ბერჟ ← *ბერთ „ჩვარი, ჭინჭი“).

ზემოთ აღწერილი საერთოკავკასიური წარმომავლობის ძირ-ფუძეების შედარებით-ისტორიული შესწავლით უცილობლად მტკიცდება ის ფაქტი, რომ კავკასიელი ადამიანი პირველად პროტოკავკასიური ეთნიკური და ენობრივი ერთობის ეპოქაში იმოსება, ხოლო სამოსელთან დაკავშირებული ლექსიკის მრავალფეროვნება კი უდავოდ იმაზე მიუთითებს, რომ პირველყოფილი კავკასიური საზოგადოება განვითარების მეტად მაღალ დონეზე იმყოფებოდა.

ნეკრესის ნაქალაქარი

ნოდარ ბახტაძე

ძველი ქართველი მემკვიდრე ლეონტი მროველი გვაუწყებს, რომ ქალაქ ნეკრესის, იგივე ნელქარის მშენებლობა ქ.ნ. II საუკუნეში იბერიის მეფე ფარნაჯომმა დაიწყო და დაასრულა მეფე არშაკმა [მროველი 1955: 29, 33]. ვახუშტი ბატონიშვილიც (XVIII ს) ადასტურებს ქალაქ ნეკრესის ესოდენ ადრეულ წარმოშობას [ბატონიშვილი 1973: 545].

უძველეს ქართულ ისტორიულ თხზულება “მოქცევაჲ ქართლისაჲში” დაცული ცნობა მეტყველებს, რომ ქვეყნის ხელისუფლების მიერ ქრისტიანობის სახელმწიფო ოფიციალურ რელიგიად აღიარებიდან (ქრისტეს შობიდან 326 წ.) დაახლოებით 4-5 ათწლეუ-

1 ნეკრესის მონასტრის საერთო ხედი

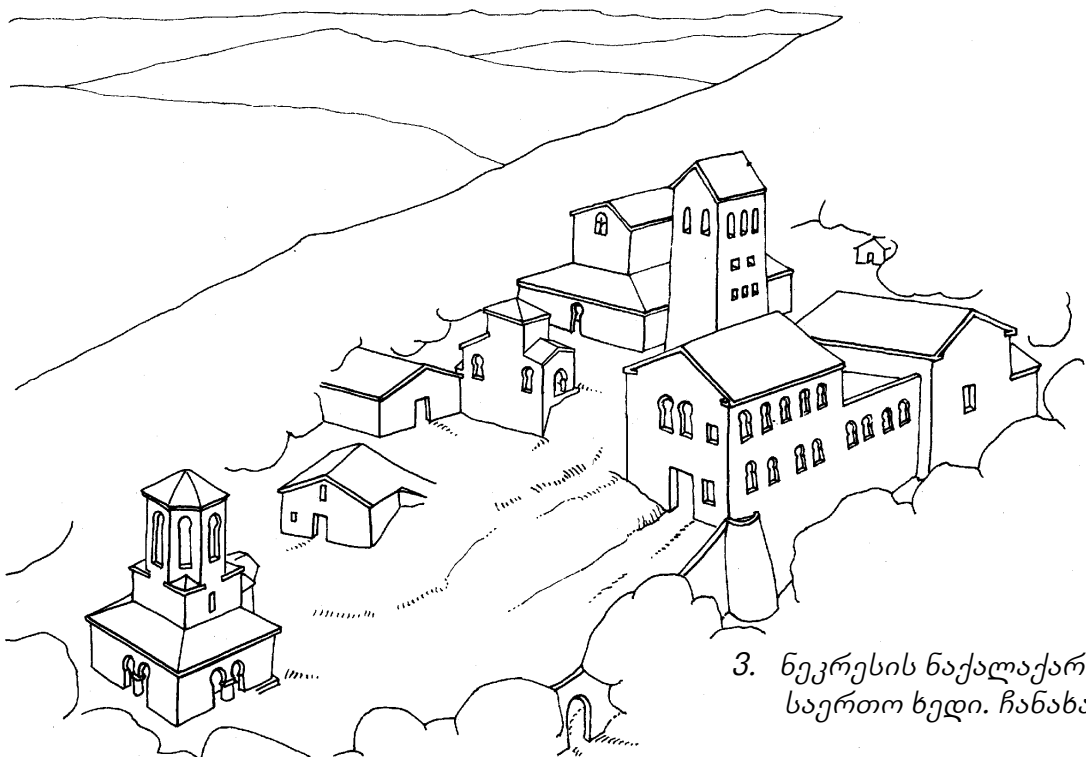
ლის შემდეგ, სამეფო ქალაქ ნეკრესში იბერიის მეფე თრდატის ძალისხმევით დაიწყო და მის სიცოცხლეშივე დასრულდა ქრისტიანული ტაძრის მშენებლობა [მოქცევაა... 1979: 325].

მიუხედავად ისტორიულ წყაროებში შემონახული ამ ცნობებისა, ნაქალაქარ ნეკრესის ნაშთების კონკრეტული ადგილმდებარეობა მეცნიერთათვის XX

ს-ის 80-იანი წლების დასაწყისამდე ცნობილი არ გახლდათ. მხოლოდ ერთი რამ იყო ცხადი: ნაქალაქარი ნეკრესი უნდა გვეძებნა კახეთში, ყვარლის მუნიციპალიტეტში, საყოველთაოდ ცნობილი ნეკრესის მონასტრის მახლობლად, რომელიც ალაზნის ველის მარცხენა კიდესთან, კავკასიონის ქედის უკიდურესი სამხრეთი განშტოების მთის ტყიან წვერზეა გაშენებული.

2 ნეკრესის ნაქალაქარი და მონასტერი. გენგეგმა

3. ნეკრესის ნაქალაქარის საერთო ხედი. ჩანახატი

4. ნეკრესის მონასტერი. ხედი დასავლეთიდან

მართლაც, ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის (ამჟამად საქართველოს ეროვნული მუზეუმი) ექსპედიციის მიერ უკანასკნელი 2 ათწლეულის განმავლობაში ჩატარებულმა კვლევა-

5. ნეკრესის მონასტერი. სამეკლესიანი ბაზილიკა და კოშკი

ძიებამ დაადასტურა, რომ ისტორიულ ქალაქ ნეკრესის უბნები სწორედ ამ მონასტრის ქვემოთ გაშლილ, მცირედ დაფერდებულ, ტყითა და სამეურნეო სავარგულე-ბით დაფარულ დაბლობზე ყოფილა განფენილი. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად ამ მიდამოებში აღმოჩნდა გრანდიოზული მასშტაბის წარმართული და ქრისტიანული ტაძრები, საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობებით განაშენიანებული უბნები, მძლავრი საფორტიფიკაციო სისტემები.

6. ნეკრესის მონასტერი. მთავარანგელოზთა ეკლესია, IX ს.

* * *

ნეკრესის ნაქალაქარზე გამოვლენილი წარმართული სამლოცველო მდებარეობს ყვარელ-თელავის გზატკეცილიდან ნეკრესის მონასტრისკენ მიმავალი გზის მარჯვნივ მდებარე „სასახლის ხევის“ მარცხენა ნაპირზე. ის შესანიშნავად ჩანს მონასტრიდან. შემორჩენილია ნაგებობის საძირკველი და კედლები 1-2 მეტრის სიმაღლეზე. თავისი უნიკალური გეგმარებით, ტაძარი ძველი ქართული ხუროთმოძღვრების უბრწყინვალესი ნიმუშია. ტაძარი შეგნებულად უნდა იყოს დანგრეული ქრისტიანების მიერ. პრაქტიკულად იმავდროულადვე, ამ ნანგრევი მასალით, ნაწილობრივ ძველი

შენობის საძირკველზე აუგიათ საფორტიფიკაციო სისტემებით გამაგრებული სასახლე [ჭილაშვილი 2000: 61].

ტაძრის გეგმა კვადრატული მოხაზულობისაა. აგებული ყოფილა დიდი ზომის, შერჩეული ფლეთილი ქვით კირის ხსნარზე. მისი გარე ზომებია 50მX50მ. ნაგებობის არქიტექტურული სივრცე ვითარდება ანსამბლის ცენტრში აშენებული ოთხკუთხა სათავსის ირგვლივ. მის ოთხივე კედელს გარედან ებჯინება ვიწრო დერეფნით გამოყოფილი, ასევე ოთხკუთხა მოხაზულობის ნაგებობები, რომელთაგანაც თითოეული ცენტრისკენ მიმართული, ნახევარწრიული აფსიდით ბოლოვდება. ამ ძირითადი სივრცეების ცენტრალური კვადრატის ირგვლივ ჯვრისებურად განაწილებით, შექმნილია ერთი მთლიანი ხუროთმოძღვრული კომპოზიცია. აფსიდიანი სათავსების გვერდითი სივრცეები შევსებულია ასევე მართკუთხა გეგმის, სხვადასხვა ზომისა და განსხვავებულად განაწილებული

7. ნეკრესის მონასტერი. სამეკლესიანი ბაზილიკა, VI-VII სს.

შესასვლელებით აღჭურვილი პატარა სათავსებით, რომლებსაც უთუოდ ტაძარში მიმდინარე რელიგიური რიტუალების დროს კონკრეტული ფუნქციები ეკისრებოდა. აფსიდიანი სათავსებისა და მათი გვერდითი მინაშენების ეს ოთხი „ბლოკი“ გარე კედლებისაგან და ერთმანეთისგან ვიწრო დერეფნებით არის გამოყოფილი. ანსამბლის გარე კედლებს ოთხივე მხარეს, შუა ადგილებში ღიობები აქვს, რომლებიც აბსიდიანი სათავსების შესასვლელებსა და მათ ცენტრალურ ღერძს უსწორდება.

8. ნეკრესის მონასტერი. მემორიუმი რესტავრაციამდე, VI ს.

ამ ძეგლის არქეოლოგიური გათხრის დროს მოპოვებული ნივთიერი მასალის ანალიზიდან გამომდინარე, მეცნიერებმა დაასკვნეს, რომ ის მაზდეანური სამლოცველო უნდა ყოფილიყო. კერძოდ, ამგვარი მტკიცების საფუძველი შემდეგი ფაქტებია:

ა) ტაძრის კომპოზიციურ და, როგორც ჩანს, რიტუალურ ცენტრში, მართკუთხა სათავსში დაფიქსირდა გეგმაში კვადრატული, დამწვარი თიხატკეპნილი ბაქანი, რომელიც ნახშირის სქელი ფენით იყო დაფარული. მეტად დიდია იმის ალბათობა, რომ ეს ბაქანი მუდმივი წმინდა ცეცხლის ადგილი უნდა ყოფილიყო.

ბ) ტაძრის გათხრის დროს აღმოჩნდა რამდენიმე ნივთი, რომლებსაც მეტად ახლობელი პარალელები ეძებნა ირანულ მაზდეანურ

9. ნეკრესის მონასტერი. ეპისკოპოსის სასახლე, მარანი, IX ს..

ტაძრებში მიმდინარე რიტუალებისათვის აუცილებელ ინვენტარში [Razmjou 2004:106-114]. ასეთებია: რკინის ორკაპა ჩანგალი, თიხის სამფეხა სასაკმევლეების ფრაგმენტები და რკინის ნალისებური ბოლოებჩახვეული ნალის ფორმის ნივთი. ამგვარი მოწყობილობის საშუალებით ირანელი ცეცხლთაყვანისმცემლები კედლებზე ჰკიდებდნენ ორყურა საწურთან დოქებს, რომლებშიც მაზდეანური საკულტო რიტუალის ერთ-ერთი მთავარი კომპონენტი, წმინდა სითხე „ჰაომა“ ესხა. აქვე აღმოჩნდა ბრინჯაოს მავთულების კონა, რაც პირდაპირი იმიტაციაა „ბარსომის“ — მცენარეთა ტოტებისაგან შეკრული კონისა, რომელიც ხელში ეჭირათ მაზდეანური რიტუალის მონაწილეებს, როდესაც სამლოცველოში შედიოდნენ; ცნობილია მაგალითად, ოქროს წკეპლები, რომლებიც ე.წ. ამუ-დარიის განძში იყო დაცული [ჭილაშვილი 2000: 74; ჭილაშვილი 2004: 76].

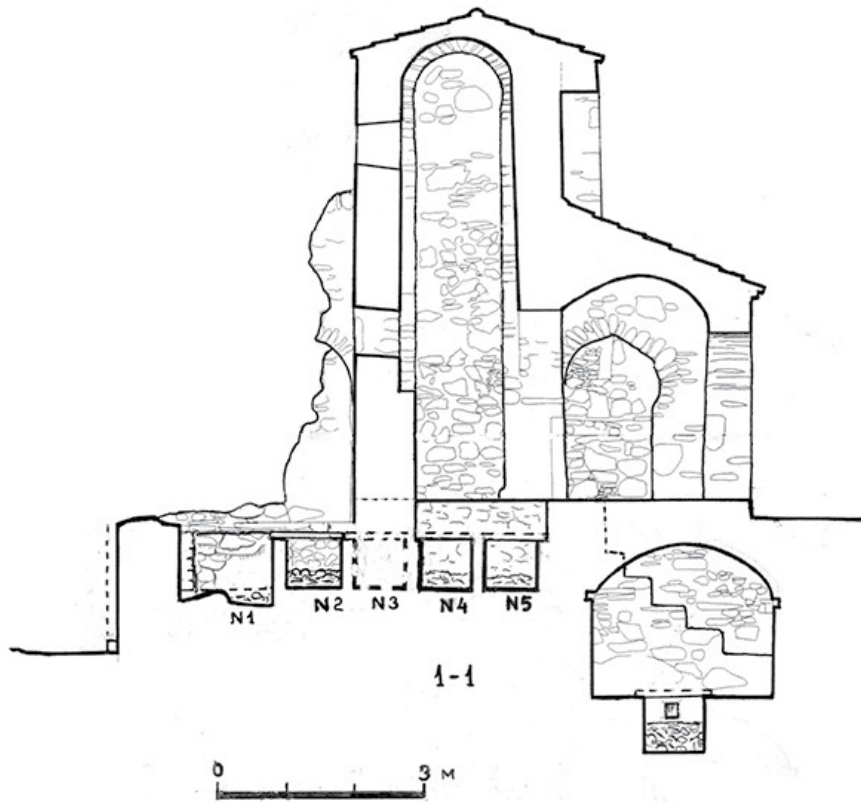
* * *

ნაქალაქარ ნეკრესის დასავლეთ ნაწილში, ადგილ „ნაგებებში“ გაითხარა ძველი მარნის ნანგრევები. ის მოზრდილი, გეგმაში კვადრატული 400 კვ. მეტრამდე ფართობის ნაგებობაა. აშენებულია ადგილობრივი ფლეთილი კირქვით დულაბის ხსნარზე. აქვს კარ-

10. ნეკრესის მონასტერი. ეპისკოპოსის სასახლე და კოშკი

11. ნეკრესის მონასტერი. ეპისკოპოსის სასახლე და კოშკი

გად მოწყობილი, თაღედიანი საფასადო შესასვლელი დასავლეთით. სახურავის კონსტრუქციები ყოფილას, კრამიტით დაფარული.

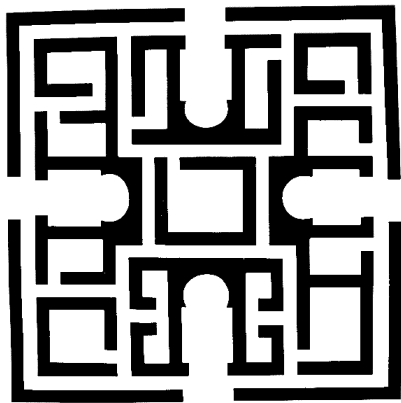
მარნის კედლების შიდა პერიმეტრზე, გარდა სამხრეთის კედლისა, ქვით ნაგები ხუთი საწნახელი იყო მოწყობილი. ჩრდილოეთის კედელზე მიშენებულია მართკუთხა გეგმის წყლის დიდი რეზერვუარი,

რომელშიც წყალი საკმაოდ დაშორებული წყაროდან თიხის მილებიანი წყალსადენით ჩაედინებოდა. მარანში თავის დროზე 2 ათეულამდე დიდი და ამდენივე მცირე ქვევრი ყოფილა „ჩაყრილი,“ რომელთაგან ზოგიერთმა შედარებით დაუზიანებლად მოაღწია დღემდე. ერთ-ერთი ჭურის პირზე ამოკვეთილია ქართული ასომთავრული წარწერა - “ეს ჭური მე დავრგე.”

12. ნეკრესის მონასტერი. მემორიუმი რესტავრაციის შემდეგ

13. ნეკრესის ნაქალაქარი
ცეცხლის ტაძარი. გეგმა

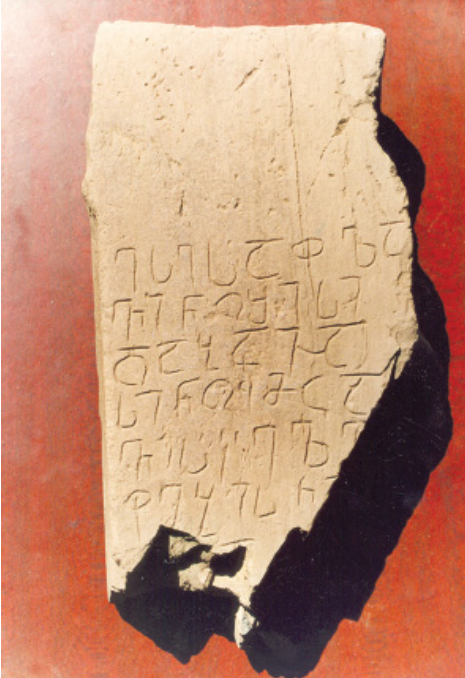

14. ნეკრესის ნაქალაქარი. ცეცხლის ტაძარი. ხედი მონასტრიდან

მარნის ხუთ დიდ საწნახელში ერთდროულად რამდენიმე ტონა ყურძნის დანურვა იქნებოდა შესაძლებელი. ღვინის წარმოების ასეთი მასშტაბი უკვე ადრეულ შუა საუკუნეებში ღვინის სასაქონლო წარმოების არსებობაზე მეტყველებს. რამდენადაც ნეკრესი IV ს—ში სამეფო ქალაქი იყო, საფიქრებელია, რომ მარანიც მეფეს ეკუთვნოდა.

ძველის არქეოლოგიური კვლევის შედეგად გაირკვა, რომ მარნის აგებამდე აქ წარმართული სამლოცველო იყო, რომლისგანაც სამსხვერპლო ორმოები გადარჩა. იქვე დაფიქსირდა რამდენიმე სამარხიც. შესაძლებელია, ამ სამარხებს ეკუთვნის ის ქართულწარწერიანი ქვის ფილები, რომლებიც მარნის კედლის ასაშენებლად ყოფილა გამოყენებული. როგორც პალეოგრაფიული ისე ენობრივი თვალსაზრისით წარწერები ძველი ქართული ასომთავრული წარწერების უძველეს ჯგუფს განეკუთვნება. აკადემიკოს ლევან ჭილაშვილის და კიდევ რამდენიმე ცნობილი ქართველი მეცნიერის აზრით, ეს წარწერები წინარექრისტიანული ხანისაა [ჭილაშვილი 2004].

15, 16, 17, 18, 19, 20. ნეკრესის ნაქალაქარი. მარნის უბანი.
საფლავის ქვა უძველესი ასომთავრული წარწერით

15

16

17

* * *

ნეკრესის ნაქალაქარის ცენტრალურ ნაწილში, ამჟამად „ჭაბუკაურის“ სახელწოდებით ცნობილ ადგილზე არქეოლოგიური გათხრებით გამოვლინდა ადრეული შუა საუკუნეების საქართველოს ერთ-ერთი უძველესი და უდიდესი ქრისტიანული ტაძარი, სამნავიანი ბაზილიკა, რომელსაც მართკუთხა საკურთხეველი ჰქონდა და ხით იყო გადახურული [ბახტაძე 2010ა: 210, 211].

ტაძრის შიდა სივრცე ორ რიგად განლაგებული მართხუკობა განიკვეთის 5-5 სვეტით სამნავად გახლდათ გაყოფილი. ეკლესიის სიგრძე 33 მ-ია, სიგანე — 15 მ. ცენტრალური ნავის სამხრეთ-აღმოსავლეთით მართკუთხა გეგმის საკურთხეველი ყოფილა მონყობილი, მის მარჯვნივ და მარცხნივ კი, გვერდითა ნავეების გაყოლებაზე, ასევე მართკუთხა მოხაზულობის მცირე სათავსები - პასტოფორიუმები. ბაზილიკაში შესვლა შეიძლებოდა სამხრეთის, დასავლეთისა და ჩრდილოეთის კარებით. ეკლესია ნაგებია საკმაოდ მოზრდილი, შერჩეული ფლეთილი ქვით. შენობის დიობების კუთხეებში, სვეტისთავებად, თაღებად და სხვა განსაკუთრებულად ზუსტად დასამუშავებელ ადგილებში უხვად გამოუყენებიათ შირიმის

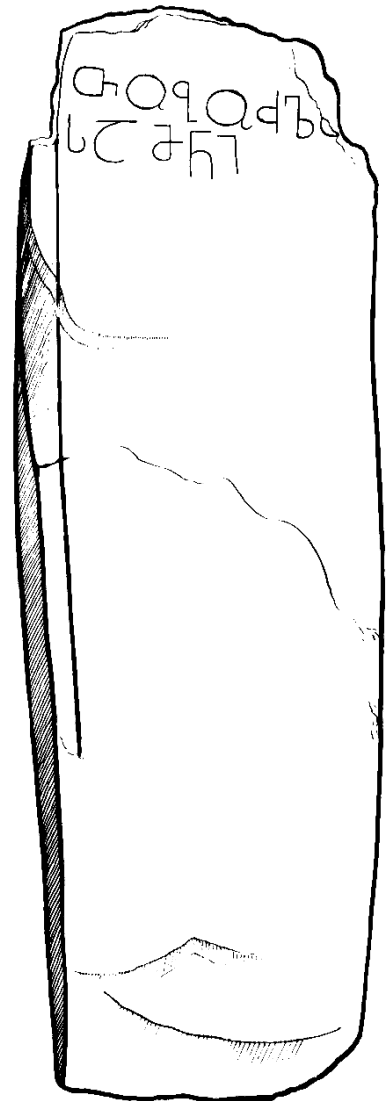

ქვაც. ეკლესიის კედლები ნაშენია კირ-ღულაბზე. კედლების სისქეა 1მ-დან - 1.2 მ-მდე. შენობა შიგნიდან კირით ყოფილა გალესილი და მუქ წითლად შეღებილი. სახურავის გაყოლებაზე ფასადები ცალ მხარეს დაკბილული, თეთრი საღებავით მოხატული თიხის ანტიფიქსებით შემკული გახლდათ.

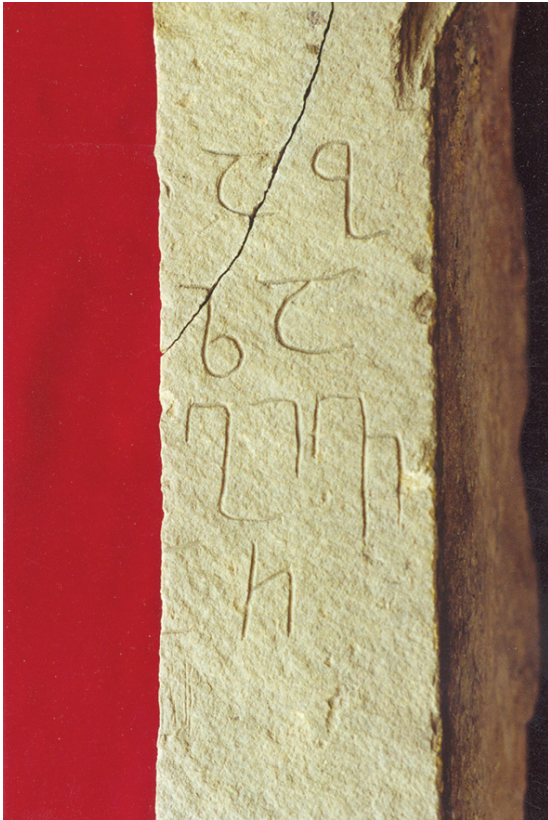
გათხრების შედეგად გაირკვა, რომ ბაზილიკა ძლიერ მიწისძვრას დაუნგრევია.

ჭაბუკაურის ბაზილიკის არქიტექტურული თემა ნასაზრდოები ჩანს უშუალოდ IV-VI საუკუნეების რომაულ-ბიზანტიური სამყაროს ბაზილიკური ხუროთმოძღვრებისათვის დამახასიათებელი ზოგადი ტენდენციებით, თუმცა მის არაერთ დეტალში იგრძნობოდა ზოგიერთი აღმოსავლურ-ქრისტიანული ქვეყნის ბაზილიკებისთვის დამახასიათებელი კერძო ნიშნებიც [Кондаков 1904: 30-62].

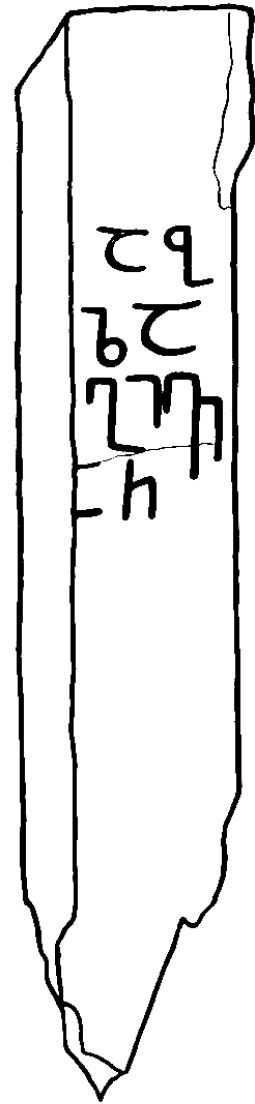
მაგალითად, ჭაბუკაურის ბაზილიკაში დადასტურებულ მართკუთხა გეგმის საკურთხევლებსა და პასტოფორიუმების მსგავს სივრცეებს ჩვენამდე მოღწეულ უადრეს ქართულ ბაზილიკებში ანალოგიები არ მოეპოვება. სამაგიეროდ, საკურთხევლებისა და მისი მიმდებარე სივრცეების მსგავსად მონყობის ტრადიცია IV-VI საუკუნეებში გავრცელებული იყო ჩრდილოეთ სირიისა და „წმინდა მიწის“ (პალესტინის) ბაზილიკებში,

18

19

20

უფრო იშვიათად - მესოპოტამიასა და ეგვიპტეში. ამდენად, ჭაბუკაურის ბაზილიკის საკურთხეველის მართკუთხოვნება, საქართველოს მეზობელი აღმოსავლურ-ქრისტიანული ქვეყნების ბაზილიკებიდან გადმოღებული მხატვრული არქიტექტურული ელემენტი უნდა იყოს [Beyer 1925: 81-90; Netzer...1993: 222]. საქართველოში ასეთი საკურთხეველიანი სამნავიანი ბაზილიკები ჯერჯერობით სხვაგან არ არის დადასტურებული.

ჭაბუკაურის ბაზილიკის დათარიღებისთვის ასევე მეტად მნიშვნელოვანია გათხრებისას დადასტურებული, უტყუარ ნიშნებზე დამყარებული ფაქტი ბაზილიკის ცენტრალური და გვერდითი ნავეების ხის ორფერდა კონსტრუქციებზე (ნივნივებზე) დაყრდნობილი კრამიტის საბურვლით გადახურვისა.

ჭაბუკაურის ბაზილიკის სახურავი, როგორც ითქვა, ქრისტიანული დასავლეთისა და რომის აღმოსავლური პროვინცი-

ების ადრეული ბაზილიკების მსგავსად [Koch 1995: 24-36], ხის მზიდ კონსტრუქციებს ეყრდნობოდა. ეს ფაქტი ადასტურებს, ქართულ წერილობით წყაროებში დაცულ ცნობებს იმის თაობაზე, რომ პირველ ქართულ ქრისტიანულ ტაძრებს იბერიის ოფიციალური მიერ საბერძნეთიდან მოწვეული ხუროთმოძღვრები აშენებდნენ.

21. ნეკრესის ნაქალაქარი. ჭაბუკაურის ეკლესიის კომპლექსი. ჩრდილოეთის მინაშენის სინთრონონი, VI ს

22. ნეკრესის ნაქალაქარი. ჭაბუკაურის ეკლესიის კომპლექსი. ბაპტისტერიუმი, IV-V სს

23. ნეკრესის ნაქალაქარი. ჭაბუკაურის ბაზილიკა, IV ს. ხედი დასავლეთიდან

24

ბაზილიკის იატაკის დონეზე მოპოვებული არქეოლოგიური ნივთიერი მასალა, როგორც კრამიტის, ისე სამტუჩა ან პირგადმოკეცილი, ცალყურა დოქების ნაწილები საქართველოს სხვა ძეგლებიდან (ურბნისი, ჭერემი და სხვ.) ცნობილი პარალელების გათვალისწინებით IV-V სს-ით თარიღდება [ჭილაშვილი 1964: 100, სურ. 44; მამაიაშვილი 2004: 134, 135].

ბაზილიკის ნანგრევებში მოპოვებული არქეოლოგიური მასალიდან აღსანიშნავია ინტერიერის გასანათებელი ხელსაწყოების მრავალფეროვანი, მეტად საინტერესო კოლექცია. ბრინჯაოსა და მინისგან დამზადებული ზეთის ლამპრები, რომლებიც IV-V საუკუნეების ბიზანტიური გამოყენებითი ხელოვნების საუკეთესო ნიმუშებია [ანკ 1985: სურ.17; ოფრედა 2001: 101-134; უტზ 1972: 145].

ბაზილიკა აუშენებიათ, ე.წ. სექციური ტიპის წარმართული ტაძრის ნანგრევებზე. როგორც ჩანს, ეს ყოფილა ე. წ. ტაძარი, რომელიც ერთმანეთთან ცენტრალურ ღერძზე განლაგებული გასასვლელებით დაკავშირებული, პრაქტიკულად ერთნაირი მოხაზულობისა და ზომის სულ ცოტა 5 ოთახისგან შედგებოდა. ბაზილიკის მშენებლებმა დანგრეული წარმართული ტაძრის საფუძვლის ზოგიერთი ნყობა

25

26

ქრისტიანული ტაძრის კედლებისა და სვეტების საძირკველად დატოვეს, ხოლო დარჩენილი მასალა კონსტრუქციების ასაგებად გამოუყენებიათ.

ეკლესიის მაინც და მაინც ამ ადგილზე აგება, ალბათ მთელი ადრე ქრისტიანული სამყაროს ქვეყნების საერო თუ სასულიერო მესვეურთათვის ჩვეულ ჩანაფიქრს ემსახურებოდა:

ერთი მხრივ, წარმართული სამლოცველოს დანგრევა და მის ადგილზე გრანდიოზული ტაძრის მშენებლობა ახალი რელიგიის ძველზე გამარჯვების სიმბოლოდ მიიჩნეოდა, იმავდროულად, კი მოსახლეობას ჩვეული თაყვანისცემის ადგილისადმი შემორჩენილი მონინება ქვეცნობიერად ახალ სალოცავზე „გადმოჰქნდა“.

ჭაბუკაურის ბაზილიკის ჩრდილო-დასავლეთით, სულ რაღაც 5 მ-ის დაშორებით, არქეოლოგიური გათხრების შედეგად წარმოჩნდა მარტივი, დარბაზული ტიპის სამლოცველოს ნაშთი (სიგრძე 10.5 მ, სიგანე 6 მ), რომელსაც აღმოსავლეთით ნახევარწრიულთან მიხედვით მოხაზულობის, შვერილი აფსიდი აქვს. ძეგლი დანგრეულია დაახლოებით 1 მ ჰორიზონტის დონეზე, მაგრამ გეგმა კარგად იკითხება. დარბაზში შესასვლელი სამი მხრიდან ყოფილა: დასავლეთიდან, სამხრეთიდან და ჩრდილოეთიდან. ნიშანდობლივია, რომ ამ სამლოცველოს ნგრევა აღნიშნული მიწისძვრის დროს ბაზილიკის გაცილებით მაღალი კონსტრუქციების ჩრდილოეთით გადაქცევას გამოუწვევია. ამ გარემოებიდან გამომდინარე, აგრეთვე სამლოცველოს ხუროთმოძღვრული დეტალებისა და იქ დაფიქსირებული ნივთიერი მასალის ანალიზის საფუძველზე ნაგებობა ბაზილიკის თანადროულად, IV-V საუკუნეებში მოქმედად მივიჩნიეთ. ჩვენი

27. თიხის ანტეფიქსი ჭაბუკაურის ბაზილიკიდან, IV ს

28. ნეკრესის მონასტერი. სამეკლესიანი ბაზილიკა. კედლის მხატვრობა, ქტიტორების გამოსახულება, XVI ს.

აზრით, ეს ნაგებობა დიდი ბაზილიკის ფუნქციონირების დროინდელი, ცალკე მდგომი ბაპტისტერიუმია (სანათლაფი). ნაგებობის სწორედ ამ ფუნქციაზე მეტყველებს კირხსნარზე დალაგებული აგურებით მოწყობილი, წყალგაუჟონავი იატაკი და ნაოსის ცენტრში ისეთივე აგურებით გამოყვანილი, მართკუთხა გეგმის ავზისებრი ჩაღრმავება. სამლოცველოს ამგვარი დანიშნულება კარგად ესადაგება იმ ისტორიულ ფაქტს, რომ აღმოსავლეთ ქრისტიანული სამყაროს ტაძრებს IV-V საუკუნეებში განცალკევებით აგებული ან მიშენებული სანათლაფები ჰქონდა [ჭილკინსონ 1993: 1718].

ამრიგად, ჭაბუკაურის ბაზილიკის ხუროთმოძღვრულ-სტილისტური ანალიზის შედეგები ამ ძეგლის გათხრებისას დაფიქსირებულ არქეოლოგიურ სურათთან და ნივთიერ მასალასთან ერთად, მართლაც შეესატყვისება ზემოთ აღნიშნულ წერილობით წყაროებში მოხსენიებულ ცნობებს

ქართლის მეფე თრდატის მიერ IV ს-ის მეორე ნახევარში ქალაქ ნეკრესში გამორჩევით მნიშვნელოვანი ტაძრის აგების შესახებ. ეს შეხედულება კიდევ უფრო განგვიმტკიცდა მას შემდეგ, რაც ჭაბუკაურის ბაზილიკიდან სამიოდე კმ-ის დაშორებით მდებარე, VI ს-ში დაარსებული მონასტრის ტერიტორიაზე არსებული მცირე ზომის სამლოცველო, რომელიც თითქმის საუკუნის განმავლობაში რიგი ცნობილი ქართველი მეცნიერების მიერ მატთანეში მოხსენიებულ, მეფე თრდატის მიერ აგებულ ტაძრად იყო მიჩნეული, ჩვენ მიერ ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევის შედეგად VI-VII სს-ის "საფლავს ზედა ეკლესია," ანუ მემორიუმი აღმოჩნდა [ბახტაძე 2010ბ].

29. ნეკრესის მონასტერი. სამეკლესიანი ბაზილიკა. კედლის მხატვრობა, გარდამოხსნა, XVI ს.. 111

ჭაბუკაურის ბაზილიკის დანგრევის შემდეგ მის შედარებით უკეთ გადარჩენილ ჩრდილოეთის კედელზე ახალი, უფრო მცირე ზომის ეკლესია მიუშენებიათ, რომლის კედლები ზოგან ძველი ტაძრის ნანგრევებზეა გადატარებული. ახალი ეკლესიის კედლებში სრულიად შეუსაბამო ადგილებში ჩატანებულია დანგრეული ბაზილიკის შირიმისგან ნათალი თალებისა და წირთხლების ფრაგმენტები. ამ მცირე ტაძრის ცენტრალური დარბაზის აღმოსავლეთ ბოლოში ნალისებრი გეგმის

30. ნეკრესის მონასტერი. სამეკლესიანი ბაზილიკა. კედლის მხატვრობა, ღმრთისმშობლის მიძინება, XVI ს.

საკურთხეველი იყო მოწყობილი. აფსიდს გარშემო შემოუყვებოდა ერთსაფეხურიანი ხარისხი, რომლის ცენტრში დამატებითი საფეხურებითა და ქვის ვერტიკალური „სამკლავებით“, განსაკუთრებულ იერარქიულ საფეხურზე მყოფი სამღვდლო პირისთვის სპეციალური ტახტი (სინთრონონი) იყო მოწყობილი. ახალი ეკლესიის მთავარ დარბაზსა და დასავლეთის კარიბჭეს ჩრდილოეთით ვიწრო სტოა გაუყვებოდა, რომელიც აღმოსავლეთით, აგრეთვე, ნახევარწრიული აფსიდით ბოლოვდებოდა. ეკლესია ნუმიზმატიკური მონაპოვრით დათარიღდა VI საუკუნით: ამ მეორე ქრონოლოგიური ფაზის ნაგებობის დანგრევის დროინდელ ფენაში, იატაკის მახლობლად აღმოჩნდა ვერცხლის ორი მონეტა — ერთი სპარსული, ჰორმიზდ IV-ის (579-590 წწ.) და მეორე ბიზანტიური, მავრიკიუს ტიბერიუსის (582-602 წწ.) სახელით მოჭრილი. სწორედ ამიტომ არ გამოვრიცხავთ, რომ დანგრეული ტაძრის ამ სახით რეკონსტრუქცია ერთ-ერთი ასურელი მამათაგანის, წმ. აბიბოს ნეკრესელის ამ ეპარქიაში ეპისკოპოსობის ხანას უკავშირდება [აბულაძე 1955: 135].

- მროელი ლეონტი. 1955: ცხოვრება ქართველთა მეფეთა. ქართლის ცხოვრება, ტ. I. თბილისი.
- მოქცევაძე ქართლისაძ. 1979: შატბერდის კრებული X საუკუნისა. თბილისი.
- ბატონიშვილი ვახუშტი. 1973: აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება, ტ. IV. თბილისი.
- აბულაძე ი. 1955: ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრების ნიგნთა ძველი რედაქციები. თბილისი.
- აბრამიშვილი რ., ჭილაშვილი ლ. 1962: ლოჭინის ნასოფლარის არქეოლოგიური გათხრები. ს.ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, ტ. XXIII. თბილისი. 197-206.
- ბახტაძე ნ. 2010ა: ნეკრესის ნაქალაქარზე გამოვლენილი ჭაბუკაურის ბაზილიკის დათარიღებისათვის. „ძიებანი“, 19. თბილისი.
- ბახტაძე ნ. 2010ბ: ნეკრესის მონასტრის მემორიალური სამლოცველოს არქეოლოგიური კვლევის შედეგები. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე, I (46-).
- ბახტაძე ნ., თევდორაშვილი ნ., ბაგრატიონი გ. 2010. ნეკრესი. ცნობარი მომლოცველთა და მოგზაურთათვის. თბილისი.
- მამაიაშვილი ნ. 2004: ქალაქი ჭერემი. თბილისი.
- მუსხელიშვილი დ. 2003: საქართველო IV-VIII საუკუნეებში. თბილისი.

რამიშვილი რ. 1970: ივრის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები, I. სიონი. თბილისი.

ჭილაშვილი ლ. 1964: ნაქალაქარი ურბნისი. თბილისი.

ჭილაშვილი ლ. 2004: ნეკრესის უძველესი ქართული წარწერები და ქართული დამწერლობის ისტორიის საკითხები. თბილისი.

ჭილაშვილი ლ. 2000: ნეკრესის წარმართული სამლოცველოები. თბილისი.

Кондаков Н. 1904: Археологическое путешествие по Сирии и Палестине. Санкт-Петербург.

Чубинашвили Г. 1959: Архитектура Кахетии. Тбилиси.

Чубинашвили Г. 1970: К вопросу о начальных формах Христианского Храма. _ Вопросы истории искусства. Тбилиси.

Bank A. 1985: Byzantine Art in the Collections of Soviet Museums. Leningrad.

Djuric S. 1995: The Anawati collection, Catalog 1: Ancient Lamps from the Mediteranean. Toronto.

Koch G. 1995: Frühchristliche Kunst. Stuttgart; Berlin; Köln.

Lofreda S. 2001: Light and Life: Ancient Christian Oil Lamps of Holy Land. Jerusalem.

Mutz A. 1972: Die Kunst des Metaldrehens bei den Römern. Stuttgart.

Netzer E., Birger-Calderon R., Feller A. 1993: *The Churches of Herodium. _ Ancient Churches Revealed. Jerusalem. 219-232.*

Razmjou Sh. 2004: *The Lan Ceremony and Othere Ritual Ceremonies in the Achemenid Period: The Persepolis Fortification Tablets. Iran, Vol. 42. British Institute of Persian studies.*

Wilkinson J. 1993: *Christian Worship in the Byzantine Period. Ancient Churches Revealed. Jerusalem.*

ილუსტრაციები

1. ნეკრესის მონასტრის საერთო ხედი;
2. ნეკრესის ნაქალაქარი და მონასტერი. გენგეგმა;
3. ნეკრესის ნაქალაქარის საერთო ხედი. ჩანახატი;
4. ნეკრესის მონასტერი. ხედი დასავლეთიდან;
5. ნეკრესის მონასტერი. სამეკლესიანი ბაზილიკა და კოშკი;
6. ნეკრესის მონასტერი. მთავარანგელოზთა ეკლესია, IX ს.;
7. ნეკრესის მონასტერი. სამეკლესიანი ბაზილიკა, VI-VII სს.;
8. ნეკრესის მონასტერი. მემორიუმი რესტავრაციამდე, VI ს.;
9. ნეკრესის მონასტერი. ეპისკოპოსის სასახლე, მარანი, IX ს.;

10. ნეკრესის მონასტერი. ეპისკოპოსის სასახლე და კოშკი;
11. ნეკრესის მონასტერი. მემორიუმი. ჭრილი დასავლეთით;
12. ნეკრესის მონასტერი. მემორიუმი რესტავრაციის შემდეგ;
13. ნეკრესის ნაქალაქარი. ცეცხლის ტაძარი. გეგმა;
14. ნეკრესის ნაქალაქარი. ცეცხლის ტაძარი. ხედი მონასტრიდან;
- 15, 16, 17, 18, 19, 20. ნეკრესის ნაქალაქარი. მარნის უბანი. საფლავის ქვა უძველესი ასომთავრული წარწერით;
21. ნეკრესის ნაქალაქარი. ჭაბუკაურის ეკლესიის კომპლექსი. ჩრდილოეთის მინაშენის სინთრონონი, VI ს.;
22. ნეკრესის ნაქალაქარი. ჭაბუკაურის ეკლესიის კომპლექსი. ბაპტიტერიუმი, IV-V სს.;
23. ნეკრესის ნაქალაქარი. ჭაბუკაურის ბაზილიკა, IV ს. ხედი დასავლეთიდან;
- 24, 25, 26. ზეთის ლამპადები ჭაბუკაურის ბაზილიკიდან, ბრინჯაო, IV-V სს.;
27. თიხის ანტეფიქსი ჭაბუკაურის ბაზილიკიდან, IV ს.;
28. ნეკრესის მონასტერი. სამეკლესიანი ბაზილიკა. კედლის მხატვრობა, ქტიტორების გამოსახულება, XVI ს.;
29. ნეკრესის მონასტერი. სამეკლესიანი ბაზილიკა. კედლის მხატვრობა, გარდამოხსნა, XVI ს.;
30. ნეკრესის მონასტერი. სამეკლესიანი ბაზილიკა. კედლის მხატვრობა, ღმრთისმშობლის მიძინება, XVI ს.

პროექტი

დედოფლის გორა

პროექტი ხორციელდება საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის, ილია ჭავჭავაძის სახელმწიფო უნივერსიტეტისა და ვენეციის უნივერსიტეტის მიერ

შიდა ქართლში (ქარელის მუნიციპალიტეტი) მტკვრის მეორე ტერასაზე, მტკვრის მარცხენა შენაკადების აღმოსავლეთ და დასავლეთ ფრონებს შორის მოქცეულ ვაკეს, რომელსაც ჩრდილოეთიდან კვერნაკის ქედის მონაკვეთი საზღვრავს დედოფლის მინდორი ეწოდება. დედოფლის მინდვრის სამხრეთ ბოლოში, მდინარე აღმოსავლეთ ფრონეს (ფციულას) მარცხენა ნაპირას, შესართავების მახლობლად ტერასისგან თხრილით გამოყოფილი ორი ბორცვია. დასავლეთის, უფრო მაღალ ბორცვს დედოფლის გორა ეწოდება.

დედოფლის მინდვრის ცენტრალურ ნაწილში 1971-1976 წლებში გაითხარა ქ.ნ. II - ქ.შ. I საუკუნის სატაძრო კომპლექსი - ქართლის მეფეების საგვარეულო სამლოცველო. დედოფლის გორა კი ცნობილია ამავე პერიოდის სამეფო სასახლით, რომლის ნაშთები შეისწავლებოდა 1985-2007 წლებში.

1979-1981 და 2012 წლებში დედოფლის მინდორზე, არადეთის ორგორის ჩრდილო-დასავლეთით გაითხარა ადრეული ბრინჯაოს ხანის სამაროვანი, გამოვლენილია ე.წ. მტკვარ-არაქსის კულტურის 50 სამარხი, გვიანდელი ბრინჯაოს (ქ.ნ. XIV - XII საუკუნეები) 103 სამარხი, ქ.ნ. VIII-VII საუკუნეების 56 სამარხი და ქ.ნ. XIV-XIII საუკუნეების 1 ყორღანი. არქეოლოგიური კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ ბრინჯაოს ხანაში აქ, დედოფლის მინდვრის სამხრეთ ბოლოში, ფრონეების შესართავთან, იქ, სადაც დღეს სოფელი დოღლაურია, მდებარეობდა შიდა ქართლის ყველაზე ვრცელი სამოსახლო, რომელიც გაჩნდა ქ.ნ. IV ათასწლეულის პირველ ნახევარში. სამოსახლო ვრცელდებოდა მდინარე აღმოსავლეთ ფრონეს მარცხენა ნაპირასაც, სადაც ადგილ ბერიკლდეებზე 1979-1992 წლებში გაითხარა გვიანი ხალკოლითის (ქ.ნ. IV ათასწლეულის პირველი ნახევარი), მტკვარ-არაქსისა (ქ.ნ. IV-III ათასწლეულები), ე.წ. ბედენის კულ-

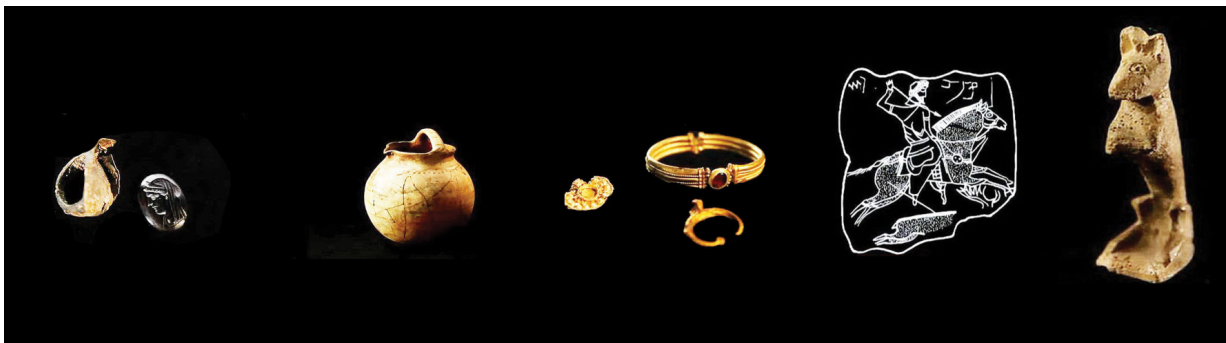

პროექტი

ტურის (ქ.წ. III ათასწლეულის მეორე ნახევარი) და ადრეული რკინის ხანის (ქ.წ. I ათასწლეული) ნამოსახლარები, აგრეთვე შუა ბრინჯაოს ხანის (ქ.წ. II ათასწლეულის I ნახევარი) რამდენიმე სამარხი. ბერიკლდეების დასავლეთითა და აღმოსავლეთით, მტკვრის მეორე ტერასაზე კი - ბედენის კულტურის - 1, შუა ბრინჯაოს ხანის - 5 და გვიანი ბრინჯაოს ხანის (ქ.წ. XV ს.) - 1 ყორღანი.

დედოფლის გორა, რომელზეც ადამიანი სახლობდა ქ.წ. IV ათასწლეულიდან ქ.შ. VI საუკუნემდე, დედოფლის მინდვრისგან გამოყოფილია 10 მ-ის სიღრმის თხრილით, სადაც დღეს წყაროს წყლები

მიედინება. ამავე წყლის ნაკადი გორის დასავლეთით ერთვის მდინარე ფციულას, რომელიც დედოფლის გორას სამხრეთიდან საზღვარს. დედოფლის გორისა და არადეთის ორგორის აღმოსავლეთ გორას შორის დაჭაობებული ხევია. დედოფლის გორის სიმაღლე ზღვის დონიდან 666 მ-ია, მტკვრის დონიდან - 30 მ-ია და 10 მ-ით მაღალია დედოფლის მინდორზე. სავარაუდოდ, ამ 10 მეტრს კულტურული ფენები შეადგენს.

ქ.წ. II საუკუნის ბოლოს დედოფლის გორაზე აუგიათ სასახლე, რომელსაც გორის ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან სამხრეთ-დასავ-

ლეთისკენ დაქანებული მთელი თხემი უკავია. სასახლის ფართობო 3500 კვ.მ-ს აღწევს. 1985-2007 წლებში გათხრილ სასახლის ჩრდილოეთ ნაწილში გამოვლინდა პირველი სართულის 24 ოთახი, 2 კარიბჭე. ოთახების იატაკზე და მის შემავსებელ ნანგრევებში აღმოჩნდა მდიდარი და მრავალფეროვანი არქეოლოგიური მასალა - ხისა და ლითონის (რკინა, ბრინჯაო, ვერცხლი) ავეჯი, თიხის, მინისა და ლითონის (რკინა, ბრინჯაო, ვერცხლი) ჭურჭელი, საბრძოლო-სამეურნეო იარაღ-საჭურველი და საყოფაცხოვრებო ნივთები (შვილდები, ისრები, ისრისპირები, სატევრები, სახნისები, ბარები, თოხები, დანები, ჭრაქები, ჭალი, ნიჩბები, ძალაყინი, აბჯარი, ცხენის აკაზმულობის ნაწილები და სხვ.), ოქროსა და ვერცხლის მონ-

ეტები, აგრეთვე, სხვადასხვა სახისა და მასალის (ოქრო, ვერცხლი, ბრინჯაო, რკინა, მინა, მინერალები, ქვა და სხვ.) სამკაულები, კამათლები, ნარდის კოჭები, სამკითხაო-სათამაშო ბანქოს მსგავსი ძვილს ფირფიტები, ქსოვილების ნაშთები (სელი, ბამბა, აბრეშუმი, ქილი), სურსათ-სანოვავის ნაშთები - ხორბალი, ქერი, სორგო, ასლი, ჭვავი, ატამი, შვინდი, ყურძენი, ქლიავი, ფქვილი, გამომცხვარი პური და სხვ.

სავარაუდოა, რომ სასახლე უეცრად დაინგრა, დაახლოებით ქ.შ. 80 წელს ძლიერი მიწისძვრის შედეგად, შესაძლებელია, მიწისძვრის

პროექტი

ეფექტი, ბორცვის სტრატეგიაფიის შედგენილობის გამო, მომატებულიყო, რადგან სასახლე ნაწილობრივ კულტურულ ფენაზეა აგებული. საკვლეფია ბორცვის ჩამოყალიბების

ისტორიაც, შესაძლოა, აქ არსებობდა ბუნებრივად წარმოქმნილი იზოლირებული შემადლება, რომელიც ადამიანმა სამოსახლოდ გამოიყენა. რაც შეეხება ტერასასა და გორას შორის არსებულ ღრმულს, ის შესაძლებელია, ხელოვნურად მხოლოდ დაღრმავებული იყო უკვე ბრინჯაოს ხანაში.

პროექტის ამოცანაა - დედოფლის გორის არქეოლოგიური კომპლექსის მულტიდისციპლინარული შესწავლა. მისი ისტორიული წარსულის სხვადასხვა ეტაპის რეკონსტრუქციის მიზნით (დანყებული ქვის ხანიდან - ჩვენი წელთაღრიცხვის მე-VI საუკუნით დასრულებული, ანუ როდესაც კომპლექსი წყვეტს არსებობას) გადადევნოთ თვალი დედოფლის გორის - როგორც ძლიერი ადგილობრივი ცენტრის ჩამოყალიბებასა და განვითარებას, მაქსიმალურად შევძლოთ იმდროინდელი გარემოს, სოციალური, კულტურული და რელიგიური ასპექტების რეკონსტრუქცია. საჭიროა, შეიქმნას ერთიანი მულტიმედიური მონაცემთა ბაზა, რომელშიც მაქსიმალურად თავმოყრილი იქნება ვერბალური და ვიზუალური მასალა. შექმნილი მულტიმედიური მონაცემთა ბაზა განთავსდეს შესაბამის ვებ-გვერდზე, რათა მისი გამოყენება შესაძლებელი იყოს სამეცნიერო კვლევებისთვის, განათლებისა და ზოგადად დაინტერესულ პირთა მიერ.

კვლევის მეთოდები:

კვლევები უნდა წარიმართოს რამდენიმე მიმართულებით:

1. ტოპოგრაფია და გეოსაინფორმაციო სისტემები

1. ტოპოგრაფია, აეროფოტოდეშიფრირება, გათხრილი და დაზვერილი არქეოლოგიური ძეგლების მონაცემთა ბაზა.
 2. ტერიტორიის ტოპოგრაფიული აგეგმვა და მყარი საყრდენი წერტილების დასმა.
 3. 25 000-იანი ტოპო რუკიდან რელიეფის აციფრვა და მათი შესწორება ტოპოგრაფიული აგეგმვის მასალებით.
- რელიეფის სივრცული ანალიზი და თანამედროვე ნაკადების მოდელირება.

2. გეომორფოლოგია

ტოპოგრაფიული და გეომორფოლოგიური კვლევებით შესაძლებელია, გავმიჯნოთ არქეოლოგიური ძეგლის ისტორიის ანთროპოგენური და ბუნებრივი ნაწილი. ასევე, შევქმნათ ბორცვის ამგები ფენების 3D სტრატეგრაფიული მოდელი.

- გაშიშვლებების სტრატეგრაფიის ჩახაზვა (გზის მშენებარე მონაკვეთი) და მათი საყრდენ ნერტილებზე მიბმა.
- სტრატეგრაფიული ანალიზი.
- ბორცვის ფენებში ალუვიონის დეტალური ანალიზი, რაც მოგვცემს საშუალებას, დავადგინოთ, თუ რომელი მდინარე იღებდა მის ჩამოყალიბებაში უშუალო მონაწილეობას.
- სტრატეგრაფიული კვლევებიდან ფარდობითი ასაკების საშუალებით პალეო-რელიეფის შექმნა და მასზე ნაკადების მოდელირება, რაც შეგვიქმნის წარმოდგენას, შეეძლო თუ არა ბუნებრივ პროცესებს, გამოემუშავენა ცალკე მდგომი, 360 გრადუსით იზოლირებული ბორცვი.

3. საქიზო გეოფიზიკური კვლევები

3. არქეოლოგიური დაზვერვები მიმდებარე ტერიტორიაზე და არსებული მონაცემების გამდიდრება

- აეროფოტოებისა და ისტორიული რუკების ანალიზი.
- საველე დაზვერვა.

5. არქეოლოგიური გათხრები

- ბრინჯაოს ხანის ნამოსახლარი.
- სასახლის ერთ-ერთი ოთახი გორის თხემის აღმოსავლეთ ნაწილში, ფართობი 10X10.
- სტრატეგრაფიული საფეხურებრივი თხრილები დედოფლის გორის აღმოსავლეთ და სამხრეთ ფერდობებზე (რომელსაც განახორციელებს ვენეციის უნივერსიტეტის ექსპედიცია პროფ. ელენე როვას მონაწილეობით).

6. ფოტოგრაფირება და ლაზერული სკანირება, ფოტოფიქსაცია

- ფოტოგრაფირების საშუალებით 3 სკანერისთვის მიუდგომელი ადგილების სივრცული მოდელის აზომვა.
- არქეოლოგიური კომპლექსის (რელიეფის, არქიტექტურული ფრაგმენტებისა და მსხვილი არქეოლოგიური მასალების) სრული 3 ლაზერული სკანირება.
- მეტად ფასეული მცირე არქეოლოგიური დეტალების უნივერსიტეტის ბაზაზე გადატანა და 3 ლაზერული სკანირება დიდი რეზოლუციით (0.2 მმ).
- საჭირო არქეოლოგიური და გეოლოგიური მასალების ფაქტურისა და ტექსტურების ფოტოგადაღება.

7. ვირტუალური 3 მოდელის რეკონსტრუქცია

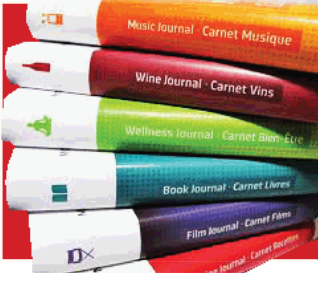
- სივრცული სკანირებული ინფორმაციიდან მაღალპოლიგონალური 3 მოდელის მიღება.
- მიღებული მასალების ვირტუალური რეალობის ძრავისთვის მომზადება (რეტოპოლოგია, ტექტურირება).
- არსებულ მასალებზე დაყრდნობით ციფრული აღდგენა, სრული 3 მოდელის რეკონსტრუქცია.
- მიღებული 3 მასალის ვირტუალური რეალობის ძრავში ინტეგრაცია და გაცოცხლება შემდგომი ინტერაქტიული ფუნქციონირებისთვის.

მისაღები პროდუქტები:

1. დეტალური გეოდეზიური აგეგმვა.
2. არქეოლოგიური დაზვერვის ანგარიში და იდენტიფიცირებული ობიექტების მონაცემთა ბაზა გის-ში.
3. თანამედროვე გეომორფოლოგიური რუკა.
4. რელიეფისა და ლანდშაფტების რეკონსტრუქციები.
5. გეოფიზიკური ძიების ანგარიში (გეორადარი და ელექტრო) - იდენტიფიცირებული ობიექტები.

6. გათხრილი და დაზვერილი არქეოლოგიური ძეგლების ერთიანი (3) მონაცემთა ბაზა და რუკა.
7. არქეოლოგიური გათხრების ანგარიში
 - ბრინჯაოს ხანის ნამოსახლარის არქეოლოგიური გათხრის ანგარიში.
 - სასახლის არქეოლოგიური გათხრის ანგარიში.
8. არქეოლოგიური ობიექტების 3D მოდელები (სკანირება და ტექსტურა).
9. სასახლის გეგმა და რეკონსტრუქცია.
10. სასახლისა და მიმდებარე ტერიტორიის 3D აპლიკაციის, ინტერაქტიული სივრცული სცენის შექმნა.
11. „დედოფლის გორის“ აღდგენილი ისტორია და სცენარი. კერძოდ: რელიეფი, არქიტექტურა, ეკოლოგია, ინფრასტრუქტურა, იმჟამინდელი ხელსაწყო-ინვენტარი, მოსახლეობის სოციალური და კულტურული ყოფა, დინამიკა და ცხოვრების წესი.

იულონ გაგოშიძე
მიხეილ ელაშვილი
(ილიას უნივერსიტეტის საინჟინრო
ფაკულტეტის დეკანი)

ს ტ უ დ ე ნ ტ უ რ ი

გ ვ ე რ დ ი

დავით ნასყიდაშვილი თბილისში დაიბადა, დაამთავრა 68-ე საჯარო სკოლა, ამჟამად თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მაგისტრანტია, არქეოლოგის სპეციალობას ეუფლება. სწავლობდა კადისის (ესპანეთი) უნივერსიტეტში, გავლილი აქვს წყალქვეშა არქეოლოგიისა და ესპანეთის არქეოლოგიის კურსები, ფლობს ლიცენზიას წყალქვეშა არქეოლოგიური გათხრების ნარმოებისთვის. დავითი 20 ქართული და 7 საერთაშორისო არქეოლოგიური ექსპედიციის მონაწილეა, 4 სამეცნიერო სტატიის ავტორი. სტუდენტი ყველაზე მეტად წინარე ანტიკური პერიოდის ძეგლების შესწავლით გახლავთ დაინტერესებული.

ქალაქ ფაზისის იდენტიფიკაცია ახალი კარტოგრაფიული მასალის მიხედვით

ქართულ მეცნიერებაში ერთ-ერთი ყველაზე პრობლემატური საკითხი ქალაქ ფაზისის ლოკალიზაცია გახლავთ. ამ თემაზე დისკუსია დღემდე მიმდინარეობს. იდენტიფიკაცია იმ გეოგრაფიული და ლანდშაფტური მინიშნებებისა, რომლებიც ბერძნულ-რომაულ წერილობით წყაროებშია დაცული, ვერ მოხერხდა.

ქართველ მეცნიერთა აბსოლუტური უმრავლესობა ქალაქ ფაზისის ლოკალიზებას კოლხეთის დაბლობზე (დასავლეთ საქართველო), შავი ზღვის სანაპიროს სიახლოვეს ახდენს. ოთარ ლორთქიფანიძისა და თეიმურაზ მიქელაძის აზრით, ყველაზე მართებული ვარაუდი გახლავთ ის, რომ სხვადასხვა პერიოდის ფაზისი მდ. რიონის შესართავთან, ქვემო ჭალადიდის და ზღვის სანაპიროზე, გრიგოლეთ-ყულევის შორის მოქცეულ ტერიტორიაზე მდებარეობს [ლორთქიფანიძე, მიქელაძე 1973, გვ 33].

ქალაქ ფაზისის ისტორიულ-წერილობითი წყაროების საბაზისო კვლევად უნდა შეფასდეს მაქსიმე ბერძნიშვილის მონოგრაფია. ამ მონოგრაფიაში აღწერილია ყველა წყარო, რომლებშიც ფაზისია მოხსენიებული. ნაშრომს ავტორისეული ინტერპრეტაცია ახლავს [ბერძნიშვილი; 1969].

ფაზისის ლოკალიზაციის კვლევის ისტორია, დაახლოებით, ორ საუკუნეს ითვლის. გ. გამყრელიძემ ისტორიული კოლხეთისადმი მიძღვნილ ნაშრომში ფაზისის ლოკალიზაციის საკითხს ცალკე თავი დაუთმო (ამ თავში შეკრებილია 12 სხვადასხვა მოსაზრება, რომლებიც ფაზისის ადგილ-მდებარეობას ეხება) [გამყრელიძე;

2002]. შესაძლოა, აღნიშნული კვლევა ფაზისის კვლევის ისტორიად შეფასდეს, თუ არ ჩავთვლით გ. გამყრელიძის მოსაზრებას ფაზისის ადგილმდებარეობის განსაზღვრასთან დაკავშირებით. გ. გამყრელიძე 1987 წლის ჰიდროარეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგებიდან გამომდინარე, ახ.წ II საუკუნის ე.წ. „არიანეს“ - ფაზისის ლოკალიზებას პალიასტომის დასავლეთით, კუნძულ კოლიმბარზე, ე.წ. ადგილ „ნატეხებზე“ ახდენს.

წინამდებარე სტატია ეხება ახალ კარტოგრაფიულ მონაცემებს, რომლებიც ქალაქის იდენტიფიკაციის კონკრეტულ მინიშნებებს მოიცავს. პირველი: 1823 წელს რუსულ-ფრანგულ ენაზე, პიადიშევის შედგენილი საქართველოს რუკა (ტაბ. I.), ხოლო მეორე - „გოგლე“-ისა და „ბინგ“-ის სატელიტური ფოტოების რესურსი (ტაბ. II. სურ. 1). პირველი რუკის დათარიღებასთან დაკავშირებით მიმდინარეობს ვერბალური მსჯელობა, რადგან აღნიშნული რუკა 1830-1940 წლების გეოპოლიტიკურ ვითარებას შეესაბამება.

რუკის მიხედვით, მდინარე რიონი ორ ტოტად იყოფა. ჩრდილოეთ კალაპოტი ნამდვილად შეესაბამება დღევანდელ ვითარებას, ხოლო მეორე ტოტი დამშრალია და მხოლოდ ორთოფოტოებზე იკითხება პალეო მდინარის სახით. რიონი ორ ნაწილად დაახლოებით სოფ. ჯაპანასთან (ტაბ. II. სურ. 2) იყოფა. ადგილობრივები ამ ტერიტორიას დღესაც ნარიონალებად მოიხსენიებენ. ეს ადგილები ნარიონალებად არის მოხსენიებული საბჭოთა კავშირის არსებობის დროს შედგენილ რუკებზეც. პალეო მდინარის მუანდრები ორთოფოტოსა (ტაბ. III სურ. 1) და პიადიშევის მიხედვით, ტბა პალიასტომში ჩაედინება, მდინარე ფიჩორის სამხრეთით, დაახლოებით 100 მეტრის სიშორეზე. აღსანიშნავია, რომ მდინარე ფიჩორი თანამედროვე ხელოვნური მდინარეა, რომელიც კოლხეთის დაბლობზე ჭაობების დასაშრობად შექმნეს. ხელოვნურად შექმ-

ნილი მდინარის კალაპოტები კარგად იკითხება საბჭოთა საქართველოს რუკებზე (ტაბ. III სურ. 2). პიადიშევის რუკაზე პალიასტომის სამხრეთ-აღმოსავლეთით დატანილია საკმაოდ ფართო მოცულობის ტბა, რომელსაც დღესდღეობით, დაახლოებით იმნათის ტბასთან ვაიგივებ. მოცემულობაში იმნათის ტბა პიადიშევის რუკაზე დატანილი ტბის ფართობთან შედარებით ძალზე მცირეა, მაგრამ იმნათის ტბის დაშრობა, შესაძლოა, რიონის კალაპოტის ცვლილებას უკავშირდებოდეს. კალაპოტის ცვლილებასა და გრუნტის ნყლების დანევას, სავარაუდოა, ტბის დონის კლება გამოეწვია.

ტაბულა 1

1

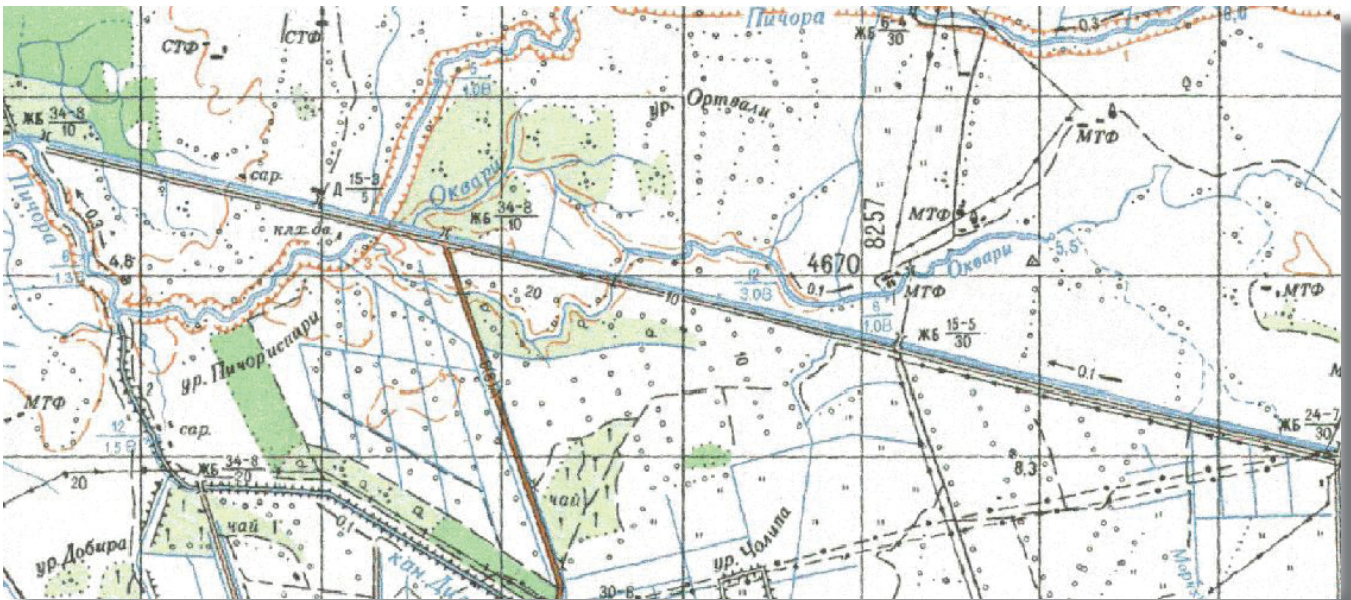
2

პიადიშევის რუკაზე, ასევე მნიშვნელოვანია ერთი ლეგენდა (ტაბ. IV.), რომელიც დატანილია პალიასტომის ჩრდილოდასავლეთით. ლეგენდა ექსპლიკაციებში განმარტებულია ციხესიმაგრედ. აღნიშნული ლეგენდა სრულად შეესაბამ-

ტაბულა 3

1

2

ეზა იმ ციხეს, რომელიც დიბუა დე მონპერემ ჩახატა და რომელსაც შემდეგში გ. გრიგოლიამ და ნ. ლომოურმა მიაკვლიეს.

იმ შემთხვევაში, თუ გავითვალისწინებთ სტრაბონის წყაროებს, რომლებიც გვაუწყებს, რომ ქალაქი ფაზისი შემოსაზღვრულია მდინარით, ტბითა და ზღვით და მივიღებთ

მელიქიშვილის ჰიდრონიმულ განმარტებას - პალიასტომს, როგორც ძველ უბეს (ყურე), მაშინ სტრაბონის ეპოქის ქალაქი ფაზისი საძიებელია პალიასტომის ტბის სამხრეთ-აღმოსავლეთით, დაახლოებით 1.5 კმ-ის რადიუსის ფართობზე. შეიძლება ითქვას, რომ აღნიშნული კვლევა და ახალი ფაქტები ადასტურებს გ. გრიგოლიას ვერსიას, რომელიც ფაზისის ლოკალიზაციას პალიასტომის მინიშნებულ ტერიტორიაზე ახდენს.

დავით ნასყიდაშვილი

ტაბულაჰის აღწერილობა

ტაბულა I - პიადიშევის რუკა;

ტაბულა II სურ. 1 - „ბინგის“ სატელიტური ფოტო;

ტაბულა II სურ. 2 - რიონის სამხრეთ კალაპოტი (პიადიშევის რუკა);

ტაბულა III სურ. 1- პალეო რიონის მუანდრები ორთოფოტოზე;

ტაბულა III სურ. 2- ფიჩორის ხელოვნური კალაპოტები (საბჭოთა რუკა);

ტაბულა IV - პალიასტომის ჩრდილო დასავლეთით მდებარე ლეგენდა (პიადიშევის რუკა).

დ ვ ა ნ ი

ქარელის მუნიციპალიტეტის სოფელი დვანი შიდა ქართლის ერთ-ერთი უძველესი სოფელია. ის მდებარეობს მდ. აღ. ფრონის მარჯვენა ნაპირას, იქ, სადაც მდინარე მთისწინიდან შედარებით ფართო ხეობაში მიედინება. უნდა ვიფიქროთ, რომ შორეულ წარსულში დვანი ხეობის ადმინისტრაციული ცენტრი იყო, რაზეც სოფელსა მის სანახებში სხვადასხვა პერიოდის არქეოლოგიური ძეგლების სიმრავლე მეტყველებს. გადმოცემით, შუა საუკუნეების დვანი გორის თხემზე მდებარეობდა. ამ გორის სამხრეთ ფერდობზე დღევანდელი სოფელია შეფენილი. გორაზე ადრეული შუა საუკუნეების ეკლესია დგას, რომლისთვისაც გვიან შუა საუკუნეებში კოშკი მიუშენებიათ და რომელიც კვართის წმიდა გიორგისა და კოხიჯვრის სახელით არის ცნობილი. ეკლესია დარბაზულია, გუმბათით გადახურული, ოღონდ გუმბათი ორფერდა სახურავის ქვეშ არის მოქცეული, წირქოლის ეკლესიის გუმბათის მსგავსად. აქ გვიან გაზაფხულზე იმართება ქრისტეს კვართისადმი მიძღვნილი დღესასწაული “კვართობა.”

სოფელ დვანის ტერიტორია უძველესი დროიდან ყო-

ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

ფილა დასახლებული. მის აღმოსავლეთ მხარეს, ერთ-ერთ სერზე, ადრეული ბრინჯაოს ხანის მტკვარ-არაქსის კულტურის სამოსახლოა მიკვლეული, რომელიც, შესაძლოა, ამ პერიოდის შიდა ქართლის ყველაზე ვრცელი ნამოსახლარი იყოს. 1937 წელს დვანის სამხრეთით, წითელბეგებზე, გაითხარა მტკვარ-არაქსის კულტურის ერთი სახლი და სამი აკლდამა. სოფელში და სოფლის მიდამოებში შუა ბრინჯაოს ხანის, თრიალეთური კულტურის მასალაც დადასტურდა. დვანის ტერიტორიაზე მინის სამუშაოების დროს ახლაც სისტემატურად ჩნდება არქეოლოგიური მასალა - თიხის ჭურჭელი, ბრინჯაოს იარაღი და სხვ. 1944-1945 წლებში დვანში ფრონის მარცხენა ნაპირას, მთის ფერდობზე, ს. მაკალათიას ხელმძღვანელობით გაითხარა 14 ორმოსამარხი, რომლებიც ქ.წ. VII-VI საუკუნეებით თარიღდება.

შესაძლებელია, ამავე სამაროვნის ნაწილი იყოს ის 19 სამარხი, რომლებიც 2013 წლის გაზაფხულზე გაითხარა,

მაგრამ აქ ქ.ნ. VII-VI საუკუნეებზე უფრო ადრინდელი სამარხებიც აღმოჩნდა. ქ.ნ. I ათასწლეულში ამ სამაროვნისა და, შესაბამისად, დვანის განსაკუთრებულ მნიშვნელობაზე მეტყველებს სამარხეული ინვენტარის განსაკუთრებული ხასიათი, ანუ მაღალხარისხოვანი კერამიკული ნაწარმი, ბრინჯაოსა და რკინის იარაღის მრავალფეროვნება. გარდა ამისა, დვანში აღმოჩენილია ვერცხლისა და ოქროს სამკაული, რაც იმ დროისთვის დიდი იშვიათობა გახლავთ. აშკარაა, რომ ამ პერიოდში დვანის ქალაქად ჩამოყალიბების პროცესი დაიწყო.

მართლაც, 1996-1997 წლებში ფრონის მარცხენა ნაპირას, ე.წ. წითელბეგებზე, რომელიც სამხრეთიდან უშუალოდ ემიჯნება დვანს, გაითხარა ქ.ნ. V - ქ.შ V საუკუნეების მცირე ქალაქის ნაშთები და ქ.ნ. V - ქ.შ. I საუკუნეების 42 სამარხი. განსაკუთრებით საყურადღებოა ქ.ნ. V-III საუკუნეების სამარხები, რომლებიც აშკარად ქალაქისა და რეგიონის (ფრონის ხეობის) მმართველი არსტოკრატის წარმომადგენლებს ეკუთვნოდა. სამარხები თავიანთი აგებულებითა და ინვენტარის ხასიათით ისეთივე იყო, როგორც ვანის, საირხის, ითხვისის ამავე პერიოდის დიდებულთა სამარხები. ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ, IV-VI საუკუნეებში, დვანიდან ხეობის ცენტრმა ბრეთში გადაინაცვლა, სადაც VI საუკუნეში დამკვიდრდა ერთ-ერთი სირიელ მამათაგანი - პიროსი. მაგრამ დვანის ოდინდელ განსაკუთრებულ მნიშვნელობაზე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ აღ. ფრონეს დღესაც დვანისწყალი ეწოდება.

ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

დვანზე ძველთაგანვე გადიოდა გზა, შიდა ქართლისა და საქართველოს ისტორიული პროვინციის - დვალეთის დამაკავშირებელი ერთ-ერთი უმთავრესი მაგისტრალი. ამ გზას მნიშვნელობა XIX საუკუნემდე არ დაუკარგავს. დღეს დვანთან რუსეთის მიერ ოკუპირებული ტერიტორიის საზღვარია, მავთულხლართებითა და რკინის ჭიშკრით. მავთულხლართებთან და მათ იქით მდგარი დამწვარი სახლები, გაუკაცრიელებული ოსური სოფელი მუგუთი, რომელსაც რუსული სამხედრო ბაზა ჩაენაცვლა, 2008 წლის რუსეთ-საქართველოს ომის მოგონებად რჩება.

იულონ გაგოშიძე

ბ ა ი ც ა ნ ი თ

ლ ე ჩ ხ უ მ ი

(ისტორია და არქეოლოგია: კვლევის პერსპექტივები)

საქართველოს უმშვენიერეს მხარეს, ლეჩხუმს (მთიანი კოლხეთი), რომლის სიძველეებიც დღემდე არ არის შესწავლილი და გამომზეურებული სათანადოდ, ჩვენი ქვეყნის კულტურის ისტორიაში უმნიშვნელოვანესი ადგილი უკავია.

ლეჩხუმი მოიცავს მდ. რიონისა და მდ. ცხენისწყლის შუა წელის გასწვრივ მდებარე მინა-წყალსა და მდ. ლაჯანურის ხეობას. იგი ერთგვარი ქვაბულია, რომელიც მეზობელ კუთხეებთან დაკავშირე-

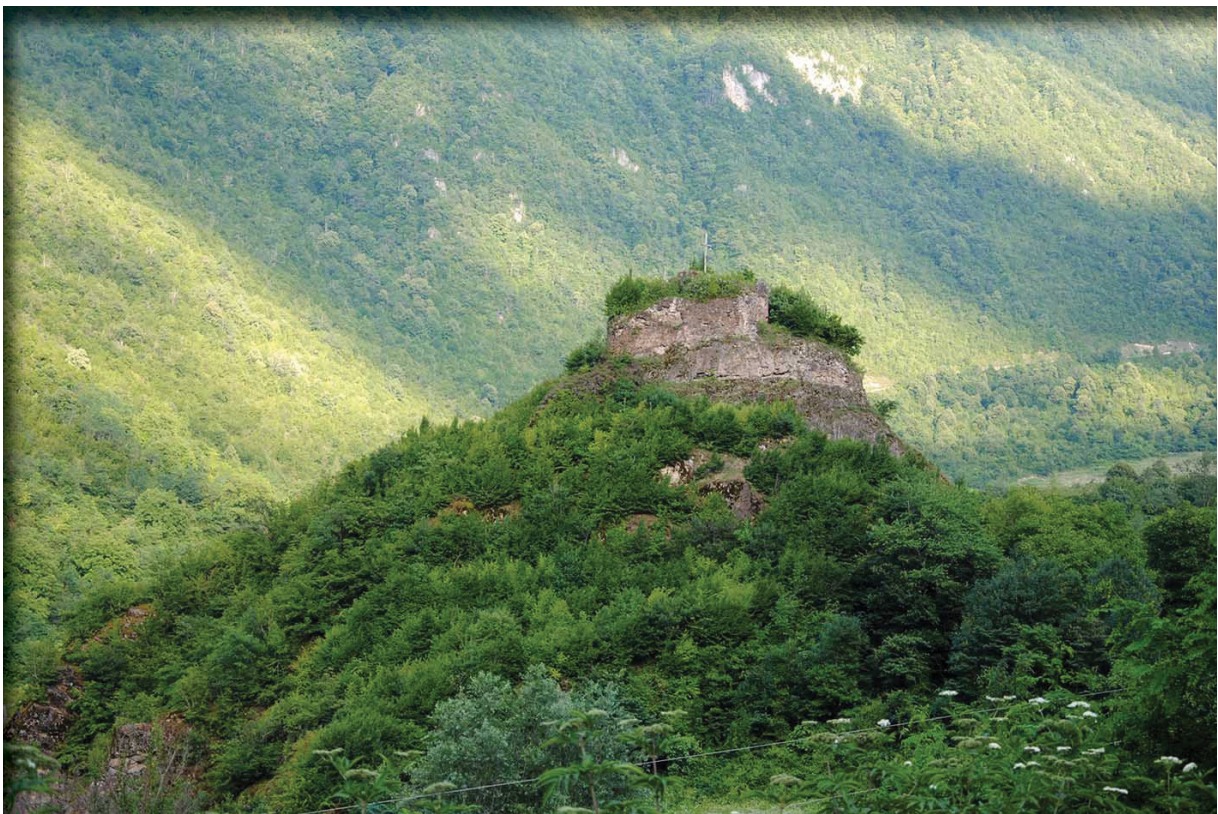

ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

ბულია კლდეკარებითა და უღელტეხილებით: რაჭას ესაზღვრება მდ. ასკის წყლით, სამეგრელოს ასხისა და უნაგირას მთებით, იმერეთს – საზღვართი, ხოლო სვანეთს – ყვედრეშის ღელეთი.

ლერხუმი ზემო და ქვემო ლერხუმად იყოფა. ზემო ლერხუმი მოიცავს ცხენისწყლის, ლაჯანურისა და ხელიშურის ხეობებსა და რიონის ხეობის ნაწილს; ქვემო ლერხუმი (ანუ კლდედაღმართი) კი, რიონის ხეობის სოფლებს ტვიშიდან ლეხიდრის შესართავამდე. ისტორიული ლერხუმის სოფლების უმრავლესობა თანამედროვე ადმინისტრაციული დაყოფით ცაგერის მუნიციპალიტეტს განეკუთვნება, ხოლო ნაწილი სოფლებისა - ხონის, წყალტუბოსა და ამბროლაურის მიმდებარე რაიონებს.

ზუბის ციხე.

გ ა ი ც ა ნ ი თ

მურის ციხე.

ცხენისწყლისა და რიონის ხეობებს შორის განოლილია ხვამლის მთა, კირქვის უზარმაზარი მასივი, რომლის უმაღლესი წერტილი ზღვის დონიდან 2002 მეტრზეა. ხვამლის მთასთან დაკავშირებული ლეგენდები დღემდე მიმზიდველი და ამოუცნობია.

ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

ლერხუმის კონტინენტური ჰავა ხელს უწყობს მრავალწლიანი კულტურების, განსაკუთრებით, ვაზის გაშენებას, მემინდვრეობის, მებაღეობის, მებოსტნეობის, მეფუტკრეობისა და სხვა სამეურნეო დარგების განვითარებას. ლერხუმში მოჰყავდათ ხორბლეულის ენდემური ჯიშები – მახა და ზანდური; ამიტომ ლერხუმი მსოფლიო პურეული მცენარეების აკულტურაციის ერთ-ერთ წრეშია გაერთიანებული. ლერხუმური ღვინოები – უასახელოური, ტვიში, საქვეყნოდ ცნობილია. ყოველივე ამის დასტურია დიდი ქართველი გეოგრაფოსის ვახუშტი ბატონიშვილის დახასიათება - „თუმცა არს ლერხუმი მთიან ადგილად თქმული, გარნა არს ვენახიანი, ხილია-

ნი, მოვალს ყოველნი მარცვალნი თვინიერ ბრინჯ-ბამბისა. გარნა სივინროვისა და კლდიანობისათვის არა ეგოდენი სიმრავლით.” ლეჩხუმური ყოფის ამსახველი ეთნოგრაფიული მასალები ცაგერის ისტორიულ მუზეუმშია დაცული.

ლეჩხუმი - საქართველოს ერთ-ერთი ისტორიული პროვინცია, რომელიც ქართული წყაროების გარდა მოხსენიებულია ბერძნულ, ბიზანტიურ და სომხურ წყაროებში (ლეჩხუმი/სკვიმნია/თაკვერი), შუა საუკუნეებში ლეჩხუმ-თაკვერის საერისთავოს სახელითაა ცნობილი. ეს უკანასკნელი კი, უფრო ადრე, გვიანანტიკურ ხანაში, აქ არსებული მცირე პოლიტიკური ერთეულის საფუძველზე უნდა ჩამოყალიბებულიყო. ამ ვარაუდის შესაძლებლობას იძლევა ლეჩხუმში აღმოჩენილი ხელისუფლების ინსიგნიებად მიჩნეული ისეთი არტეფაქტები, როგორებიცაა სოფ. უსახელოში აღმოჩენილი ანტიკური ხანის უნიკალური ოქროს მედალიონი და სხვა ოქროს ნივთები (ინახება ერმიტაჟში).

ლეჩხუმთანაა დაკავშირებული ქრისტიანობის ერთ-ერთი უდიდესი წმინდანის VII ს-ის (580-662 წწ.) ფილოსოფოსისა და საეკლესიო მოღვაწის მაქსიმე აღმსარებლის სახელი, რომელიც წერილობითი ცნობებისა და ხალხური გადმოცემების თანახმად, დეხვირის ციხეში დაუმწყვდევიათ. მოგვიანებით, მეზობელ სოფ. ჩხუტელში მისი სახელობის მამათა მონასტერი დაარსდა. ვახუშტი ბატონიშვილის თანახმად - „ცხენისწყლის დასავლით არს ცაგერს ეკლესია დიდშენი, გუნბათიანი. ზის ეპისკოპოსი, მწყემსი ლეჩხუმისა და სვანეთისა. მას ზეით არს მონასტერი, წოდებული მაქსიმე აღმსარებლისა, და მუნ არს მაქსიმე აღმსარებელი დაფლული”. ღირსი მამა მაქსიმეს საფლავი მურში (ცაგერის მახლობლად) ივარ-

აუდება, რომლის საძიებლად რამდენიმე ექსპედიცია ჩატარდა.

ლერხუმის წარსულის ამსახველი დიდი სამეცნიერო ღირებულების სიძველეების 90% შემთხვევითი მონაპოვარია. არქეოლოგიური გათხრითი სამუშაოებით ლერხუმი ერთ-ერთი ყველაზე ნაკლებად შესწავლილი რეგიონია მთელ საქართველოში. ლერხუმში მასშტაბური არქეოლოგიური გათხრები არ ჩატარებულა, თუ არ ჩავთვლით მცირე (ვადებისა და დაფინანსების მიხედვით) არქეოლოგიურ სამუშაოებს, რომლებიც მიმდინარეობდა 1962 წელს სოფ. ცხეთაში და 1971 წელს სოფ. ცხეთისა და დეხვირის მიდამოებში, ასეთივე მცირე არქეოლოგიური გათხრითი სამუშაოები წარმოებდა მდ. რიონის ხეობაშიც 1989-1991 წლებში. მიუხედავად

ამისა, აღმოჩენები უაღრესად მნიშვნელოვანი და დიდი სამეცნიერო ღირებულებისაა.

ლექსუმის ისტორიის ამსახველი მატერიალური მასალები ცაგერის ისტორიულ მუზეუმშია დაცული. ისინი მოგვითხრობს ლექსუმის – მთიანი კოლხეთის, წარსულის შესახებ და წარმოდგენილია გეოლოგიური და პალეონტოლოგიური კოლექციებიდან დანყებული შუა საუკუნეების კოლექციების ჩათვლით. ლექსუმში ადამიანის უძველესი ნაკვალევი შუა და ზედა პალეოლითის, ნეოლითისა და ენეოლითის ხანის არქეოლოგიური არტეფაქტებითაა დადასტურებული. ლექსუმში აღმოჩენილი უძველესი ბრინჯაოს ნივთები, რომელთაგან უძველესია ძვ.წ. III ათასწლეულის ბოლო ხანებით დათარიღებული ყუამილიანი ცული, გვიჩვენებს, რომ ლექსუმი ბრინჯაოს ხანის კოლხეთის უძველესი და უმდიდრესი მეტალურგიის კერაა. აქ დადასტურებულია კოლხური კულტურის დამახასიათებელი ყველა არქეოლოგიური კომპონენტი - უძველესი მეტალურგიის ნაშთები, ბრინჯაოს განძები, დამახასიათებელი კერამიკა, რკინის არტეფაქტები. რკინის არტეფაქტები ადასტურებს, რომ მეტალურგია ადრეული რკინის ხანაშიც წარმოების წამყვანი დარგი იყო. ლექსუმი ბარის კოლხეთს ამარაგებდა ბრინჯაოსა თუ რკინის ნაწარმითა და სათანადო ნედლეულითაც. ცაგერის ისტორიულ მუზეუმში დაცული ლითონის მადნის ნიმუშები, ბრინჯაოს ზოდები, საწარმოო გადანაყარი ნიღების სახით და ქურის შელესილობის ფრაგმენტები, თიხის საბერველები და ქვის იარაღი, ლითონის წარმოების უტყუარი ნიშანია. ხოლო ძვ.წ. VIII-VII სს-ით დათარიღებული, ბრინჯაოს განძები, რომლებიც უნიკალურ არტეფაქტებსაც შეიცავს (ბრინჯაოს მხედარი ცაგერის განძიდან),ამავე

პერიოდის ბრინჯაოსა და რკინის შემთხვევით აღმოჩენილ მასალებთან (ბრინჯაოს ხარი, გრავირებული კოლხური ცულები, საკინძები, რკინის ცულები) ერთად, ნათელ წარმოდგენას გვიქმნის აქ არსებული საზოგადოების სამეურნეო საქმიანობისა (სამთო და საწარმოო მეტალურგია, სოფლის მეურნეობა) და რწმენა-წარმოდგენების შესახებ.

ცაგერის ისტორიულ მუზეუმში წარმოდგენილი (1962წ სოფ. ცხეთაში ანტიკური ხანის სამაროვნის კომპლექსზე, 1971 წელს სოფ. ცხეთისა და დეხვირის ნასახლარზე) არქეოლოგიური გათხრითი სამუშაოებით მოპოვებულიძვ. წ. VIII-V სს-ის მასალები (კერამიკა, ქვის უნიკალური ყალიბი, საინკრუსტაციო მეანდრისებური ფირფიტების ჩამოსასხმელად კოლხური აბზინდების შესამკობად, იმპორტული მძივსამკაული და ფიბულები) ლეჩხუმის ინტენსიური განსახლებისა და მისი გარე სამყაროსთან ურთიერთობის ამსახველია. ამასვე ადასტურებს ლეჩხუმის თითქმის ყველა სოფელში აღმოჩენილი სხვადასხვა ეპოქის არქეოლოგიური არტეფაქტები.

ლექსუმის დანინაურებული და მნიშვნელოვანი როლის მაჩვენებელია შუა საუკუნეების ციხეებისა და კოშკების სიმრავლე (მურის, დეხვირის, ზუბის, ისუნდერის, ორბელის, უნვაშის ციხეები), ხოლო X-XI სს-დან ერთიანი ქართული სახელმწიფოს შემადგენლობაში შემავალ ლექსუმშიც იწყება საკულტო მშენებლობები (გონის, ლაბეჭინის, ჭაშლეთის, დერჩის ეკლესიები), რომელთათვისაც დამახასიათებელი რელიეფური პლასტიკა ქართული ხელოვნების საუკეთესო ნიმუშებია.

ლექსუმი თავისი სიძველეებითა და უმშვენიერესი ბუნებით დიდ პერსპექტივებს ქმნის ტურისტული ინდუსტრიის განვითარებისთვის. სათანადო ინფრასტრუქტურის ჩამოყალიბების შემთხვევაში, რაც არამარტო მნიშვნელოვანი შემოსავლის წყარო იქნება ადგილობრივი მოსახლეობისათვის, არამედ ხელშემწყობი პირობაც ლექსუმის მრავალმხრივი დანინაურებისა და ჩართულობისათვის საქვეყნო საქმეში.

ნინო სულავა

ბამოყენებული ლიტერატურა:

- სახაროვა, ლ. ბრინჯაოს განძები ლეჩხუმიდან, თბ., 1976.
- სახაროვა ლ. ლეჩხუმის 1970-71 წწ. არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობის შედეგები. მაცნე (ისტორიის სერია), 3. თბ. 1976.
- ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება. ტ. IV. თბილისი. 1983.
- ბერძენიშვილი, დ., ბანძელაძე, ი., სურამელაშვილი, მ, ჭურღულია, ლ. ლეჩხუმი. თბ. 1983.
- სულავა, ნ. მთიანი კოლხეთი ანტიკურ ხანაში, თბ., 1996.
- Sulawa, N. Letschchumi - eine bedeutendste frühe Metallurgie - Region in der Kolchis. _ GEORGIEN. Schätze aus dem Land des goldenen Vlies. Bochum. 2001.
- ოპალიანი, დ. ნარკვევები ლეჩხუმის წარსულიდან. 2002. ქუთაისი.
- სულავა, ნ. ლეჩხუმში აღმოჩენილი მცირე ზომის ყალიბის შესახებ, ძიებანი, 10. 2003, თბ.
- გაბიძაშვილი, გ., სახაროვა, ლ., სულავა, ნ., სულხანიშვილი, დ. ლეჩხუმის არქეოლოგიური ექსპედიციის კვლევა-ძიების შედეგები (1989-1991 წწ.), საკძ 1989-1992 წლებში, თბ., 2004.
- Sulava, N. On a small mould discovered in mountainous Colchis. Ancient mining in Turkey and the Eastern Mediterranean (AMITEM). - U. Jalcin (Ed.), Ankara. 2008.
- ცაგერის ისტორიული მუზეუმი. ალბომი. 2012. თბილისი.

ნ ყ ა ლ ტ უ ბ ო

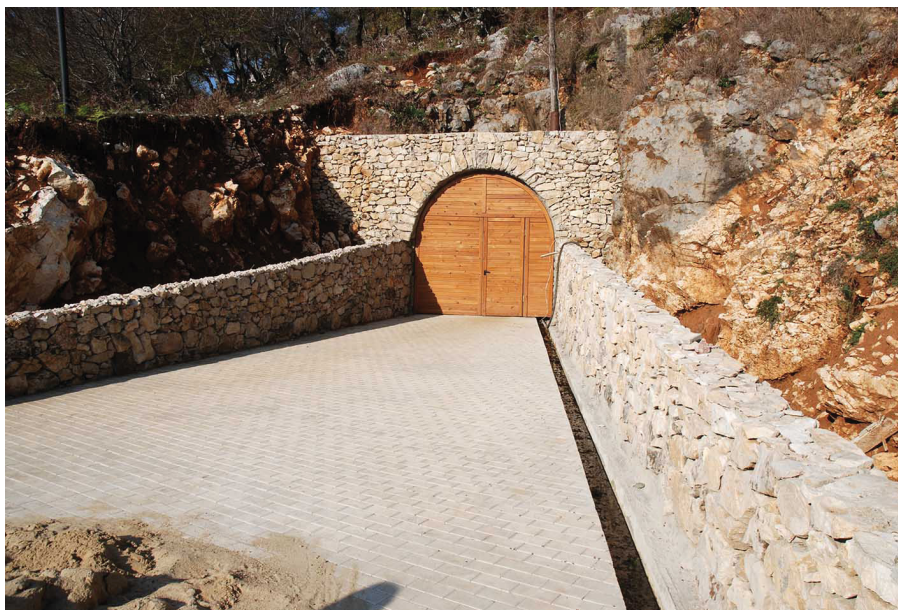
ნინო გრიგოლავა

აღბათ ძნელია ჩვენს ქვეყანაში იპოვო ისეთი მხარე, რომელიც არ არის განსაკუთრებული და რაიმეთი გამორჩეული, არ აღმოაჩინო იქ ისეთი რამ, რაც სხვაგან არსად გინახავს. ასეთია იმერეთის ერთ-ერთი სოფელი ყუმისთავიც. სოფელი ნყალტუბოსთან ახლოს, ლეჩხუმისაკენ მიმავალ გზაზე მდებარეობს. ქუთაისის, ბაგრატიის ტაძრის, გელათისა და მონამეთას მონახულების შემდეგ ყველა ტურისტი სათაფლიაში დინოზავრების ნაკვალევისა და ბუნების საოცრების “პრომეთეს მღვიმის” სანახავად მიდის. სწორედ პრომეთეს მღვიმიდან 2 კილომეტრშია ეს ლამაზი, მწვანეში ჩაფლული, ზამთარ-ზაფხულ თბილი და მზიანი სოფელი.

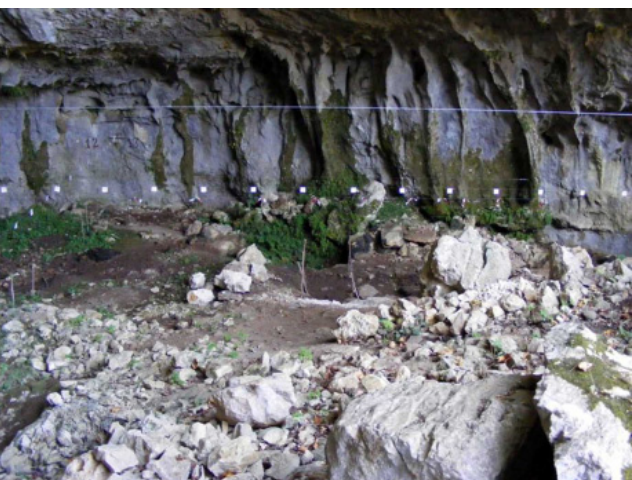
ჩვენთვის, არქეოლოგებისათვის, განსაკუთრებით მიმზიდველი და საინტერესოა სათაფლია-ნყალტუბოს კირქვული მასივი (ცხენისწყალ-რიონის ნყალგამყოფი). ამ მასივში დადასტურებულია 46 მღვიმე, ამათგან ცხრა - საქაჯია, სოლტოკა, სანურბლია, შავგორი, ხომული, ზედაქვილიშორი, ქვედაქვილიშორი, თეთრი მღვიმე და მათხოჯის მღვიმე პირველყოფილ ადამიანს საცხოვრებლად გამოუყენებია. თეთრ მღვიმეს კი მოსახლეობა დღეს სამკურნალოდ იყენებს. აქ ჰაერის საშუალო ტემპერატურა 130, უარყოფითად იონიზირებულია და ბუნებრივი რადიაქტივობას შედარებით მაღალი ფონით ხასიათდება, ამიტომაც მღვიმის ჰავა სამკურნალო თვისებებით გამოირჩევა და განსაკუთრებით სასარგებლოა ასთმით დაავადებული ადამიანებისათვის. გარდა მღვიმური არქეოლოგიური ძეგლებისა, ამ ტერიტორიაზე ღია ტიპის ნამოსახლარებიცაა - ლეხიდარი, გუმბრის გორა და მელოური.

ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

სანურბლიას მღვიმე ყუმისთავის ბოლოს მდებარეობს (ტყაბლაძეების საკარმიდამო ეზოდან 200 მეტრში). 30 ათასი წლის წინ დასახლებულ სანურბლიას მღვიმეს ადამიანი სულ იყენებდა მანამ, სანამ მღვიმეში არ დაიწყო არქეოლოგიური გათხრები და სახელმწიფოს მიერ დაცულ არქეოლოგიურ ძეგლად არ გამოცხადდა. პალეოლითის ხანაში მღვიმე ადამიანისთვის საცხოვრებელი იყო, შუა საუკუნეებიდან თავშესაფარი ან შინაური პირუტყვის დასაბინავებელი.

მღვიმე (GPS კოორდინატები X 371444, Y 469736) გამომუშავებულია ქვედა ცარცული ასაკის, მასიური ტექსტურის მქონე ნაცრისფერ პელიტომორფულ კირქვებში, აქვს ჩრდილო-აღმოსავლეთის ორიენტაცია და საკმაოდ დიდია, მისი სიგრძე 24 მ., სიგანე 15 მ-ია. სანურბლიას მღვიმე 1975 წელს აღმოაჩინა ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ექსპედიციამ, პროფ. ალ. კალანდაძის ხელმძღვანელობით. მღვიმე ითხრებოდა 1976, 1985-1988, 1990-1993 წლებში კ. კალანდაძის

ხელმძღვანელობით. ძეგლის არქეოლოგიური და ფაუნისტური მასალის მრავალფეროვნებამ უკვე გასულ საუკუნეში მიიქცია არქეოლოგთა ყურადღება, ხოლო 2008-2010 წლებში აქ არქეოლოგიური სამუშაოები განაახლა ექსპედიციამ თ. მემშველიანის ხელმძღვანელობით (შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის „მონადირე-შემგროვებლობიდან მწარმოებლურ მეურნეობაზე გადასვლა დასავლეთ საქართველოში“ ფარგლებში). 2012 წელს კი გაფორმდა მრავალწლიანი ხელშეკრულება საერთაშორისო საქართველო-ირლანდია-ისრაელის არქეოლოგიური სამუშაოების ჩასატარებლად სანურბლიას მღვიმეში, პროექტ “სამხრეთ კავკასიის შუა და ზედაპალეოლითური ძეგლების დათარიღებისათვის” ფარგლებში.

2008 წელს, მღვიმის გასუფთავების შემდეგ, აიგეგმა მღვიმის როგორც შიდა, ისე გარე ფართობი. გაითხარა 5 ჭრილი, პრეპარირებული ნიადაგი 2 მმ სიგანის საცერში ირეცხებოდა, რომ არ დაკარგულიყო სულ მცირედი მონაცემიც კი. არქეოლოგიური მასალა მდიდარია და ტიპოლოგიის მიხედვით გამოიყო ზედაპალეოლითის შუა და ფინალური ფაზა. რაც შეეხება ზედაპალეოლითის მომდევნო პერიოდს, ნეოლითს, მკაფიოდ ვერ მოხდა მისი გამიჯვნა, მაგრამ ძალიან

საინტერესო არტეფაქტები აღმოჩნდა. კერამიკული მასალა ფრაგმენტულია, საყურადღებოა ძვლის იარაღებისა და ხელოვნების მცირე ფორმების საკმაოდ მდიდარი კოლექცია. შუა პალეოლითის ხანის, მუსტიეს პერიოდის რამდენიმე ნივთის აღმოჩენამ და ფაუნისტურმა მასალამ იმედი მოგვცა, რომ მომავალი გათხრების დროს გამოჩნდება მუსტიეს ხანის კულტურული ფენაც. 2012 წელს II ფენაში (ლითოლოგიურად მუქი ფერის ქვიშიანი თიხნარი) დაფიქსირდა სულ მცირე 4 საცხოვრებელი იატაკი, მოყვითალო შლამიანი თიხნარი, დამწვარი და დატკეპნილი ზედაპირით. ყველგან აღმოჩნდა “კერა”, რიყის ქვებისაგან შექმნილი მრგვალი ფორმის კონსტრუქცია, ნახშირის დიდი რაოდენობით. ფენა შეიცავს ზედაპალეოლითურ მასალას, აღსანიშნავია დამწვარი ძვლებისა და კაჟის დიდი რაოდენობა. ფენის სიმძლავრე დაახლოებით 80 სმ-ია.

საწურბლიას მღვიმეში, პირველყოფილი ადამიანის გარემო პირობების აღსადგენად და სხვადასხვა პერიოდის კულტურის უკეთ გასაგებად მიმდინარეობდა ინტერდისციპლინარული სამუშაოები; ყველა ჭრილში ჩატარდა დეტალური სედიმენტოლოგიური კვლევა. მასალის პალეონტოლოგიური შესწავლის შედეგად დადგინდა, რომ ფაუნა მოზაიკური ლანდშაფტის ამსახველია. ძირითადად წარმოდგენილია ტყის ბინადრები (გარეული ღორი, ტყის კატა, თრითინა, შველი, ირემი), ასევე შედარებით გაშლილი, ღია ლანდშაფტის მოყვარული სახეობები (კურდღელი, დომბა, ხვლიკი, ზოგიერთი მემინდვრია). ფაუნის მიხედვით გაირკვა, რომ ძეგლი წყალთან ახლოს მდებარეობდა (წავი, ბაყაყი, წყლის მემინდვრია), ხოლო ჰავა შედარებით ტენიანი და თბილი იყო. უჩვეულოდ უხვია ფრინველების ძვლოვანი ნიმუშები. პალეონტოლოგიური მასალის მიხედვით საწურბლიას მღვიმის ფაუნა ასახავს პლეისტოცენის მეორე ნახევრისა და ჰოლოცენის დასაწყისის თბილ და ტენიან

გ ა ი ც ა ნ ი თ

გარემო პირობებს და დასავლეთ საქართველოს ზედაპალეოლით-ნეოლითის ძეგლების ფაუნის მსგავსია, თუ არ ჩავთვლით ფრინველებისა და ნაწილობრივ თევზების ნაშთების სიუხვეს.

პალინოლოგიური კვლევის ჩასატარებლად სანურბლიას მღვიმის კულტურული ფენებიდან აღებულია და შესწავლილი ნიადაგის ნიმუშები. პალინოლოგიური სპექტრი კარგად აჩვენებს ადამიანის მღვიმეში ცხოვრების ან მისი მიტოვების პერიოდებს, ადამიანის დიეტას, ასევე კლიმატური გარემო პირობების მონაცვლეობას. 2007 წელს დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე მდებარე ძუძუანას მღვიმეში ველური სელის ბოჭკოს აღმოჩენას საერთაშორისო

სამეცნიერო საზოგადოების დიდი გამოხმაურება მოჰყვა და ეს სიახლე მსოფლიოს 2009 წლის სამეცნიერო აღმოჩენათა ათეულში შევიდა. ნიშანდობლივია, რომ 2010 წელს სანურბლიას მღვიმეშიც აღმოჩნდა დაგრეხილი და

შეღებელი ველური სელის ძაფი, რაც შემდგომი კვლევისათვის მნიშვნელოვანი გარემოებაა.

სანურბლიას მღვიმის არქეოლოგიური მასალა და ინტერდისციპლინარული კვლევა საშუალებას იძლევა თვალი ვადევნოთ დასავლეთ საქართველოს პალეოლითური ხანის კულტურათა განვითარებას, მის დამახასიათებელ ნიშნებს, აღვადგინოთ პირველყოფილი ადამიანის

ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

საცხოვრებელი გარემო პირობები, როგორც იყო მისი ყოფა, რითი იკვებებოდა, როგორ ნადირობდა და სხვ. მღვიმის გეოგრაფიული მდებარეობიდან გამომდინარე, მომავალი კვლევებით შესაძლებელია შევავსოთ ის ქრონოლოგიური ნივთიერებები, რომლებიც დაფიქსირებულია დასავლეთ საქართველოს ქვის ხანის ძეგლებზე.

სემის ხეობაში შვიდ ათეულამდე სახეობის მცენარეა წარმოდგენილი. ამათგან სამი სახეობა კავკასიის, ხოლო ერთი საქართველოს ენდემია. ხემცენარეების თითქმის ნახევარი მესამეული პერიოდის რელიქტია, როგორებიცაა კავკასიური რცხილა, ქართული მუხა, აღმოსავლეთის ნიფელი, ნაბლი, იმერეთის ხესავი, ჩვეულებრივი მურყაანი, კოლხური ჯონჯოლი, ბზა და სხვ.

ტყაბლაძეების ეზოში ბუნების კიდევ ერთი საოცრება, სტალაქტიტ-სტალაგმიტებიანი, ტრავერტინებიანი მღვიმეა, რომელიც ისეთივე ლამაზია, როგორც “პრომეთეს მღვიმე,” ხოლო ფორმებით მისი პატარა მოდელია.

სურათების მოწოდებისთვის მადლობას ვუხდით რუსუდან ჩაგელიშვილს, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის გეოლოგია-პალეონტოლოგიის ფონდის კურატორს, ჩვენი ექსპედიციის წევრსა და თენგიზ მეშველიანს ეროვნული მუზეუმის უფროს მეცნიერ-თანამშრომელს, ექსპედიციის ხელმძღვანელს.

ნინო გრიგოლავა

ბ ა ი ც ა ნ ი თ

ზ ლ უ დ ე რ ი

სოფელი ზღუდერი (ქარელის მუნიციპალიტეტი) მდებარეობს შიდა ქართლში, მდინარე მტკვრის მარჯვენა შენაკადის მდინარე ძამის ხეობაში, იქ, სადაც ძამას მარჯვნიდან ერთვის მდინარე ღვანანა, ანუ იმერხევი.

თრიალეთის ქედში შეჭრილ ძამას ხეობაში გადიოდა უძველესი სავაჭრო-სატრანზიტო გზა, რომელიც შიდა ქართლს თორისა და გუჯარეთის გავლით სამცხე-ჯავახეთთან აკავშირებდა. ზღუდრის სამხრეთით, ხეობის მარჯვენა ნაპირას მთაზე აღმართული ძამის გრანდიოზული ციხე ოდესღაც ამ გზას აკონტროლებდა.

ციხის ქვემოთ მდებარე სოფელს ზოვრეთი ჰქვია, რაც ძველქართულად საბაჟოს ნიშნავს (ზორვა - ბაჟის აღება, მეზვერე - მებაჟე).

სწორედ ამ გზაზე ანტიკურ ხანაში აღმოცენებულა მცირე ქალაქი, რომელმაც სახელი უანდერძა დღევანდელ სოფელ ზღუდერს. ზღუდერი უძველესი ქართული სიტყვაა - მოზღუდულ, გალავანშემორტყმულ ადგილს ნიშნავს და, როგორც ჩანს, ძველად ქალაქის სინონიმი იყო.

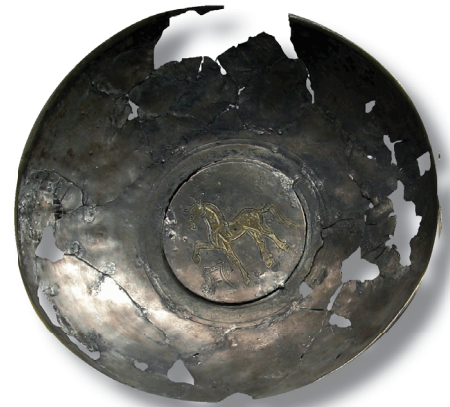

ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

ზღუდრის ოდინდელ ქალაქობაზე მეტყველებს მის მეზობლად შემორჩენილი სოფლის სახელი - ორთუბანი, სავარაუდოა, რომ ეს ტოპონიმი ურიათუბნისგან წარმოიშვა. ურიათუბანი ბევრ ძველ ქართულ ქალაქში არსებობდა: ებრაული მოსახლეობა საქართველოს ძველი ქალაქების მარკერია. ძამის ხეობის ორთუბანშიც XIX საუკუნის 70-იან წლებამდე ცხოვრობდნენ ებრაელები, რომლებიც თბილისი-ფოთის რკინიგზის აშენების შემდეგ, ანუ მას აქეთ, რაც ძამის ხეობამ სავაჭრო გზის ფუნქცია დაკარგა რკინიგზის სადგურის მახლობლად, ქარელში გადასახლებულან.

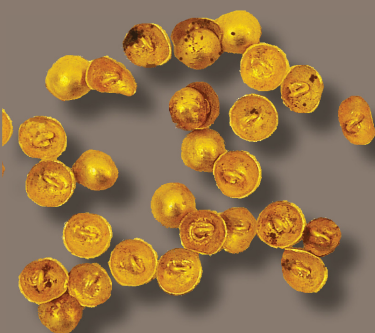
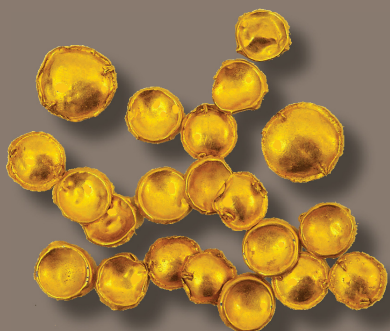

ზღუდერში შემორჩენილია თლილი ქვით ნაგები ორი ეკლესია, რომლებიც VI საუკუნით თარიღდება და შიდა ქართლის უძველეს საეკლესიო ნაგებობებს მიეკუთვნება. იმავე ხანით თარიღდება იმერხევში, ხევის მარცხენა ნაპირზე, ზღუდრიდან სამიოდე კილომეტრის მანძილზე შემორჩენილი ძარის, ანუ ძაძვის მონასტრის ნანგრევები, იმერხევის სათავეში კი ძარისა და ტანას ხეობების გამყოფ ქედზე აღმართულია ლოდებით უდულაბოდ ნაშენი ციკლოპური ციხე, რომელსაც ველისციხეს უწოდებდნენ.

1964 წლის გაზაფხულზე აღიღებულმა ძამამ სოფლის გაღმა მარცხენა ნაპირი ჩამორეცხა და ძველი სამარხი

გააშიშვლა. სამარხში აღმოჩენილი ნივთები (ბრინჯაოს გრიფონის ქანდაკება, ხარის თავის ფორმის ბრინჯაოს სასაკმევლე, რამდენიმე რომაული აურეუსი, ოქროს ბეჭედი და სხვ.) მუზეუმმა შეიძინა. იმავე წელს, სიმონ ჯანაშიას სახელობის მუზეუმის ურბნისის არქეოლოგიური ექსპედიციიდან ზღუდერში გაიგზავნა არქეოლოგთა ჯგუფი, გ. ნემსაძის ხელმძღვანელობით. ექსპედიციამ ორი წელიწადი იმუშავა და გათხრები ბრწყინვალე შედეგით დაგვირგვინდა. გაირკვა, რომ აქ, ძველი ქალაქის განაპირას, II-IV საუკუნეებში ყოფილა ქალაქის მმართველი არისტოკრატიული ოჯახის რეზიდენცია და საგვარეულო სამაროვანი. სამარხებში მდიდრული ინვენტარი აღმოჩნდა - ოქროსა და ვერცხლის სამკაული, ვერცხლის, ბრინჯაოსა და მინის ჭურჭელი, სარიტუალო ნივთები, ოქროსა და ვერცხლის მონეტები. ფერადი თვლებით შემკული ბეჭდები და საყურეები ძირიდადად III საუკუნით თარიღდება. საყურადღებოა საქორწინო ოქროს ბეჭედი, რომელშიც ჩასმულია სარდიონის გემა წყვილის პორტრეტით, პორტრეტებს ბერძნული წარწერა ახლავს - კაბრიასი და მატრონა. ბრინჯაოს ნივთებიდან ზღუდერში აღმოჩენილი ბევრი ნივთი იმპორტული - ბერძნულ-რომაული ნაწარმია, მათ შორის გამორჩეულია ოქროს კულონი, რომელშიც ჩასმულია სამფენოვანი

აქატისგან გამოთლილი კამეო (ფერწერული ნამუშევარი), რომელზეც დელფინით მოსეირნე ნერეიდაა გამოსახული. ნერეიდა თეთრ ფენაშია ამოკვეთილი, დელფინი მოცისფრო ფერისაა, ზღვა კი ღია ყავისფერი. ელინისტური გლიპტიკის ბრწყინვალე ნიმუშია იაგუნდის გემა ეგვიპტის მეფის პტოლემეაოს V-ის პორტრეტით, რომელიც III საუკუნის ოქროს ბეჭედშია ჩასმული. განსაკუთრებით საყურადღებოა ვერცხლის ორი თასი, ერთ-ერთი მათგანის ფსკერზე გრძელფეხება ტახტი და მის წინ ძაღლის ფიგურაა. მეორის ფსკერზე კი გამოსახულია ცეცხლის საკურთხევლის წინაშე მდგარი ცხენი - ასეთი მედალიონებით შემკული თასები ცნობილია არმაზისხევისა და ბორის პიტიახშთა სამარხებიდანაც და ძველი ქართული ტორევიტიკის ნიმუშებია. ზღუდრის სამარხებში აღმოჩენილ რამდენიმე ნივთზე არამეული (არმაზული) და ბერძნული წარწერებია. სამაროვნის მახლობლად არქეოლოგებმა აღმოაჩინეს III საუკუნის რამდენიმე სამარხი (რიგითი მოსახლის). ერთ-ერთ მათგანში ბრინჯაოს ჭვირული ბალთა გამოვლინდა. მიმდებარე ტერიტორიაზე კი გვიანდელი ბრინჯაოს ხანის სამარხი გაითხარა.

1966 წელს არქეოლოგიური გათხრები შეწყდა, მაგრამ ზღუდერი და მისი მიდამოები მკვლევარ-არქეოლოგებს მომავალშიც ელის.

იულონ გაგოშიძე

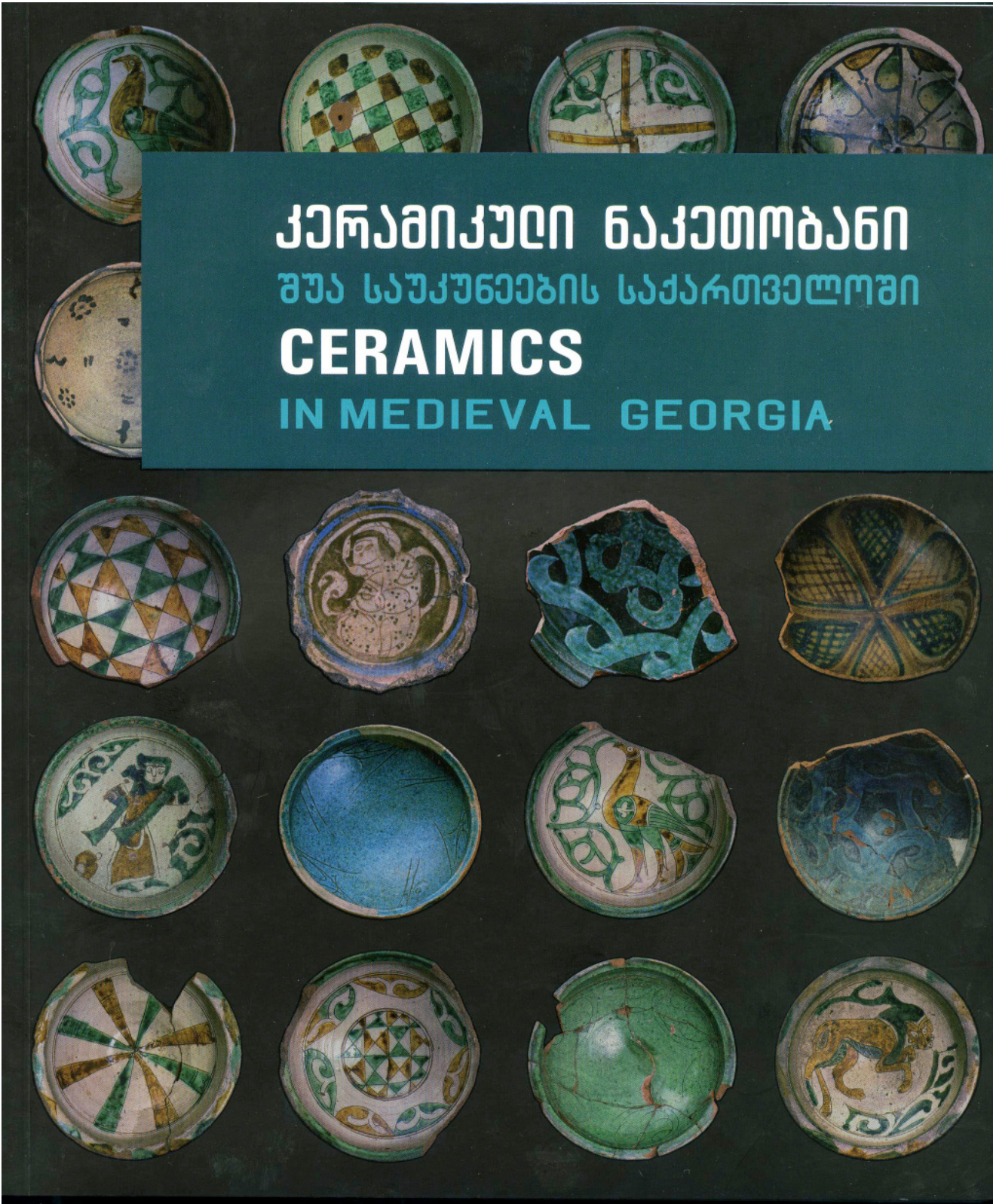
კერამიკული ნაკეთობანი შუა საუკუნეების საქართველოში

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის კოლექციებიდან

კერამიკული ნაკეთობანი შუა საუკუნეების საქართველოში - ფერადი, მაღალ პოლიგრაფიულ დონეზე დაბეჭდილი ფოტოალბომი მომზადებულია საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მიერ. ახლავს ორენოვანი (ქართული, ინგლისური) სამეცნიერო-პოპულარული შესავალი წერილი, მეცნიერული ანოტაციები და ბიბლიოგრაფია. გვერდების რაოდენობა — 128. 2013 წელს გამოსცა ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობამ. ეძღვნება ამ ალბომის შექმნის იდეის ავტორის, აკადემიკოს ლევან ჭილაშვილის ხსოვნას. შემდგენელი და შესავალი წერილის ავტორია ნოდარ ბახტაძე. ანოტაციებსა და ბიბლიოგრაფიაზე მუშაობდნენ ნოდარ ბახტაძე და მარიკა ჩემია. სარედაქციო ჯგუფი: დავით ლორთქიფანიძე, ზურაბ თვალჭრელიძე, +რამინ რამიშვილი.

ექსპონატთა ფოტოები განლაგებულია მათი დამზადების ქრონოლოგიური თანმიმდევრობის პრინციპით — ადრეულიდან გვიანი შუა საუკუნეების ჩათვლით.

ალბომი განკუთვნილია საქართველოს ისტორიით, კულტურული მემკვიდრეობით დაინტერესებულ მკითხველისათვის და შესაბამისი პროფილის უნივერსიტეტების სტუდენტებისთვის დამხმარე სახელმძღვანელოდ მოიაზრება.

ქერამიკული ნაკეთობანი
შუა საუკუნეების საქართველოში
CERAMICS
IN MEDIEVAL GEORGIA

ბიბლიური არქეოლოგია

ქართულ ენაზე პირველად ქვეყნდება საღმრთო წერილთან დაკავშირებული არქეოლოგიური გათხრებით მოპოვებული მასალები. ბიბლიურ ქვეყნებში, ისტორიულ სირია-პალესტინაში, ეგვიპტეში, ფინიკია-პალესტინასა თუ შუამდინარეთში XIX-XX საუკუნეებში აღმოჩენილ არტეფაქტებს ძვირფასი საისტორიო წყაროს მნიშვნელობა ენიჭება, რომლითაც დასტურდება ბიბლიაში აღწერილი კულტურულ-ისტორიული პროცესების რეალობა, ძველი და ახალი აღთქმის წიგნთა ჭეშმარიტება.

აღნიშნული გამოცემა ეძღვნება უნმინდესისა და უნეტარესის, სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის ილია II-ის აღსაყდრების 35 წლისთავს.

წიგნი განკუთვნილია უნივერსიტეტის სტუდენტებისა და ბიბლიით დაინტერესებულ მკითხველთა ფართო წრისათვის.

ავტორები: გურამ ლორთქიფანიძე, მარიაკა მშვილდაძე,

გამომცემლობა: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2012 წელი.

გურამ ტოროტიანიძე

მარიკა მშვილდაძე

მედიკალიზაცია

დაავადებების

ქართული არქეოლოგიის კვალდაკვალ

გელა გამყრელიძე

წიგნში მოცემულია საქართველოში არქეოლოგიის განვითარების ისტორია, განხილულია ორგანიზაციული განვითარების გზა და გამოყოფილია მისი ევოლუციის ეტაპები. განთავსებულია არქეოლოგიური მასალის ფერადი ილუსტრაციები. ავტორი - გელა გამყრელიძე.

არქეოლოგია კაცობრიობის ისტორიას მიწის წიაღში მიკვლეული ნივთიერი კულტურის ძეგლების საშუალებით შეისწავლის. თანამედროვე არქეოლოგია საისტორიო მეცნიერებაა, რომელსაც კვლევის საკუთარი მეთოდი აქვს. წიაღაგში არქეოლოგიის კვლევის საგანია „კულტურული ფენა“, რომელიც ადამიანის, საზოგადოების მოქმედების ნივთიერ ნაკვალევს შეიცავს. კერძოდ, სამოსახლო, სამაროვანი; შეიარაღება, სამკაული, კერამიკა, საკულტო ინვენტარი და სხვ.

პირველი გათხრა, რომელიც მეცნიერულ მიზნებს ისახავდა, 1852 წელს ნაქალაქარ უფლისციხეში ჩატარდა. აქ გათხრებს აწარმოებდა დიმიტრი მეღვინეთუხუცესიშვილი. 1852 წელს თბილისში მუზეუმი გაიხსნა, რომელიც ეთნოლოგიური, საბუნებისმეტყველო და არქეოლოგიური განყოფილებებისაგან შედგებოდა. 1873 წელს თბილისში დაარსდა “კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოება”.

ქართული არქეოლოგიის კვალდაკვალ

გ. გამყრელიძე

საქართველოში გეგმაზომიერმა არქეოლოგიურმა კვლევა-ძიებამ განსაკუთრებით ფართო მასშტაბი გასული საუკუნის ორმოცდაათიან წლებში მიიღო. ამ დროისათვის გათხრები ჩატარდა გრემში, რუსთავში, ხოვლეში, უჯარმაში, თბილისში, საგარეჯოში, ბონისში, ურბნისში, ეშერაში, შორაპანში, კლდეეთში, საკაჟიაში, ბრილში, ანაკლიაში, ქობულეთ-ფიჭვნარში, ურეკში, ყულევში, ბიჭვინთაში, სოხუმში და სხვ. 1977 წელს არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი ჩამოყალიბდა. საქართველოს არქეოლოგთა ყველა თაობის წვლილი და დამსახურებაა თანამედროვე ქართველოლოგიის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი დარგის — ქართული არქეოლოგიის — საყოველთაოდ ცნობილი ნარმატივები. არქეოლოგიური კვლევის შედეგად საქართველოს ტერიტორიაზე დადასტურებულია ადამიანის ცხოვრების ამსახველი ყველა საფეხურის ძეგლები. ამ ნარმატივების უტყუარი მონუმობაა რამდენიმე ათასი სამეცნიერო სტატია და მონოგრაფია, რომლებიც ქართველმა არქეოლოგებმა გამოაქვეყნეს.

ნიგნიგამოსცასაქართველოს ეროვნულმა მუზეუმმა. ამასთანავე ნიგნის სრული, ქართული და პარალელური ინგლისური ვერსია განთავსებულია საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის ვებგვერდზე: <http://www.nplg.gov.ge/dlibrary/coll/0001/000499/>

IN THE PATH OF GEORGIAN ARCHAEOLOGY

G. Gamkrelidze

ინტერდისციპლინარული არქეოლოგია II

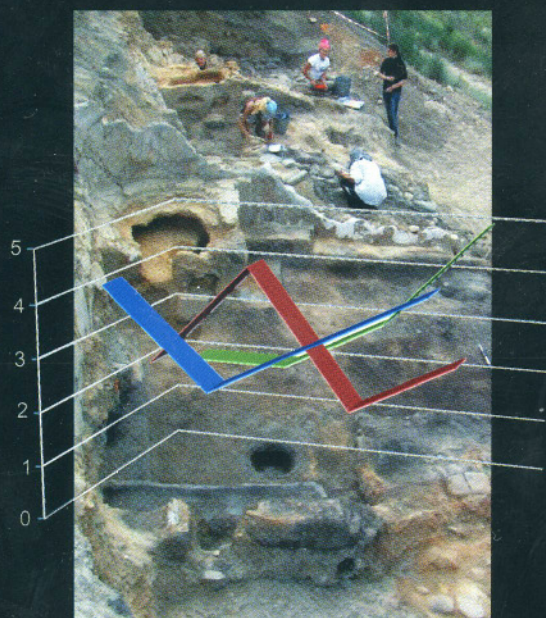
გამოცემა ეძღვნება ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დაარსების 95-ე წლისთავს.

რედაქტორი - ვახტანგ ლიჩელი; სარედაქციო საბჭო: ქრისტინე შავლაყაძე, გურამ გრიგოლია, ასკოლდ ივანიჩი (ბორდოს უნივერსიტეტი, საფრანგეთი), ზვიად კვიციანი, ვალტერ კიუნტნერი (ინსბრუკის უნივერსიტეტი, ავსტრია), გიორგი რჩეულიშვილი, სანდრა ჰაინჩი (ინსბრუკის უნივერსიტეტი, ავსტრია). ჟურნალი ორენოვანია (ქართული, ინგლისური), ფერადი ილუსტრაციებით, გვერდების რაოდენობა - 142. თბილისი, 2013, გამომცემლობა “უნივერსალი.”

ჟურნალში წარმოდგენილია არქეოლოგიური კვლევის რამდენიმე მიმართულება. ამ ნომერში ჟურნალის რუბრიკებს (არქეოლოგია, ინტერდისციპლინარული გამოკვლევები, არქეოლოგიის ისტორია, რეცენზია, მოგონებები) დაემატა ახალი რუბრიკა - დისკუსიები, რომელშიც განხილულია არქეოლოგთა ლიცენზირების პრინციპები.

ინტერდისციპლინარული
არქეოლოგია

II

INTERDISCIPLINARY
ARCHAEOLOGY

II

კოლხოლოგიური ნარკვევები, II

გელა გამყრელიძე

ავტორი - გელა გამყრელიძე. წიგნში ძველი საქართველოს ანტიკური პერიოდის არქეოლოგია-ისტორიის პოპულემური, სადისკუსიო საკითხებია განხილული. შედგება შემდეგი ნაწილებისაგან: კოლხეთის ისტორიული განვითარების პროცესზე ბიოგეოგარემოს გავლენის შესახებ; ქალაქ ფასისის (ფოთის) ტოპოარქეოლოგიისათვის; ნავთობის ტრანსპორტირების შესახებ ფასის-ფოთში; კოლხურ-მოსუნიკური კოშკის რეკონსტრუირების ცდა; კოლხი მედეას იკონოგრაფიისათვის; დიონისეს ტიპის ღვთაების ქანდაკება ვანის ნაქალაქარიდან; ერთი კერამიკული ნივთის ინტერპრეტაციისათვის ადგიშვილების გორის ნაგებობიდან; პროკოპი კესარიელის და აგათიას თხზულებებში მოხსენიებული “მუხირისის” შესახებ; საზღვაო ნაოსნობა და ვაჭრობა კოლხეთში; ვერცხლის რიტონი სოფ. გომიდან; ჯვრიანდამლიანი კოლხური ამფორები; ბერძნულ გრაფიტიოიანი სინოპური და კოლხური ამფორები ქალაქ ფოთი-ფასისიდან; კოლხურ-მოსუნიკური საომარი ისტორიის ზოგირთი საკითხი; კოლხეთში რომანიზაციის გლობალისტური პროცესის მიმდინარეობის შესახებ; და *apers in English - THE LAND OF COLCHIS AND THE CITY OF PHASIS; ON THE EVOLUTION THE COLCHIAN AMPHORAE (the 4th cent. BC to the 3rd cent. AD).*

წიგნის სრული ვერსია განთავსებულია საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის ვებ გვერდზე: იხ. <http://www.nplg.gov.ge/dlibrary/coll/0001/001122/>

გელა გამყრელიძე

კოლხოლოგიური
ნარკვევები

COLCHOLOGICAL
ARTICLES II

Gela Gamkrelidze

რედაქციისგან

რედაქცია, შესაძლოა, არ იზიარებდეს ჟურნალში განთავსებულ სამეცნიერო სტატიებში გამოთქმულ ზოგიერთ მოსაზრებას, მაგრამ ჩვენი ჟურნალი შეუფერხებლად გამოაქვეყნებს ამგვარ ნერილებსაც და, შესაბამისად, ღიაა კოლემიკისთვის.

რედაქცია

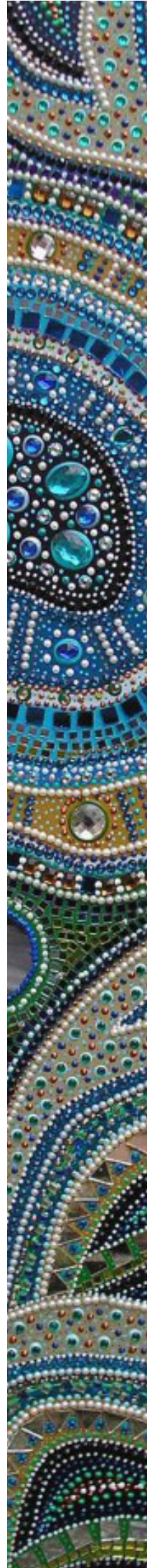
კოორდინატორი და სამეცნიერო რედაქტორი - იულონ გა-
გოშიძე

კოორდინატორები და ლიტ.რედაქტორები - მათია ჩოლოყაშ-
ვილი, ქეთევან ქურდოვანიძე

ინგლისურად თარგმნა ნინო მათსურაძემ

ინგლისური ტექსტის სამეცნიერო და ლიტ.რედაქტორი -
ნინო გაბუნია

დიზაინერი - თამარ გულბანი

თნლან აბქელთგია

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს
არქეოლოგიური მემკვიდრეობის მართვის ცენტრი